

QƏRBİ KASPI UNİVERSİTETİ

*Ümummilli lider HEYDƏR ƏLİYEVİN anadan
olmasının 97-ci ildönümünə həsr olunmuş*
XXV RESPUBLİKA Tələbə elmi konfransı

30 may 2020

TƏŞKİLATI VƏ ELMİ KOMİTƏ

Hüseyn Bağirov – professor, Qərbi Kaspi Universiteti, Qəyyumlar Şurasının sədri

Fikrət Sadıxov – professor, Qərbi Kaspi Universiteti

Elnara Qazı-zadə – dosent, Qərbi Kaspi Universiteti

Nurlan Nəsirov – t.ü.f.d., Qərbi Kaspi Universiteti

Arif Əlizadə – t.ü.f.d., Qərbi Kaspi Universiteti

Tural Vəlizadə – müəllim, Qərbi Kaspi Universiteti

Natəvan Kərəmova – b.ü.f.d., Qərbi Kaspi Universiteti

Ayaz Məmmədov – b.ü.f.d., Qərbi Kaspi Universiteti

Adıgözəl Məmmədov – müəllim, Qərbi Kaspi Universiteti

Tahirə Əliyeva – müəllim, Qərbi Kaspi Universiteti

Nəcibə Şirinova – k.ü.f.d., Qərbi Kaspi Universiteti

Afərin Abbasova – p.ü.f.d., Qərbi Kaspi Universiteti

İŞÇİ QRUPU

Nailə Quliyeva – k.ü.f.d., Qərbi Kaspi Universiteti

Vəfa Osmanova – tyutor, Qərbi Kaspi Universiteti

Dilbər Bəhmənli – müəllim, Qərbi Kaspi Universiteti

Cəmil Nəhmətov – İT xidməti, Qərbi Kaspi Universiteti

Orxan Orucəliyev – İT xidməti, Qərbi Kaspi Universiteti

Aysel Bədəlova – dizayner, Qərbi Kaspi Universiteti

Balabacı Cavadova – Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, Qərbi Kaspi Universiteti

Xədicə Əkbərova – Qərbi Kaspi Universitetinin tələbəsi (köməkçi)

Urfan Muradlı – Qərbi Kaspi Universitetinin tələbəsi (köməkçi)

Könül Müseyibova – Qərbi Kaspi Universitetinin tələbəsi (köməkçi)

MÜNDƏRİCAT

1.	ABBASOVA ŞƏLALƏ Heydər Əliyevin gənclərə dəstək və qayğısı.....	5
2.	ABDULLAYEVA SONA Torpağın humus qatının əhəmiyyəti və onun saxlanması yolları.....	6
3.	AĞAYEV EMİL Müasir Azərbaycan rəngkarlığında Mehriban Əliyeva obrazı	7
4.	ATİK AHMET Autizm nədir?.....	8
5.	BABAZADƏ SƏMİYYƏ Kimyəvi tullantı sularının təmizlənməsi üsulları.....	9
6.	CƏFƏROV MURAD Sahibkarlıq fəaliyyəti və məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər.....	10
7.	ƏDİLOV ELSEVƏR Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti.....	12
8.	ƏKBƏROVA XƏDİCƏ Emosional stresin görmə və qısa müddətli yaddaş göstəricilərinə təsirinin tədqiqi	13
9.	ƏLİYEVA AYPARA Müasir Azərbaycanın elm, təhsil və mədəniyyətinin inkişafında Heydər Əliyevin rolu.....	15
10.	ƏLİYEVA ŞƏBNƏM Neftlə çirklənmiş torpaqların kimyəvi üsulla rekultivasiyası.....	16
11.	ƏLİYEV ABBASQULU İnflyasiya şəraitində dövlətin sosial siyasəti.....	17
12.	ƏSƏDZADƏ NƏRGİZ Pul vəsaitlərinin yoxlama-ekspertiza istiqamətləri.....	19
13.	ƏZİZOVA ƏSMƏR Dövlətin investisiya siyasəti.....	20
14.	GÜLMƏMMƏDOV SAMİR Müəssisənin əmək resurslarının idarə edilməsində müasir texnologiyanın rolu...	22
15.	HAQVERDİYEVA ZÜMRÜD Tələbələrdə həyəcan səviyyəsinin təyininin əhəmiyyəti.....	23
16.	İBRAHİMOV ANAR	

	Səfəvi dövründə Azərbaycanda odlu silah istehsalı.....	25
17.	KƏLƏNTƏRLİ İSFƏNDİYAR Enerji təhlükəsizliyində enerji və təhlükəsizlik anlayışları.....	26
18.	KƏRİMOV ORXAN Azərbaycan Respublikası müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində.....	27
19.	QURBANOV ANAR Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafında Heydər Əliyev faktoru.....	28
20.	КУРБАHOB МУРАД Экологические последствия применения минеральных удобрений в условиях орошения.....	29
21.	MƏHDİYEVA FİRUZƏ Pestisidlərin ekosistemdə zərərlərini azaltmaq üçün edilən təkliflər.....	30
22.	MƏMMƏDLİ CAVİD Yaxın Şərqdə dəyişən dinamikalar: Konseptual analiz.....	31
23.	NƏBİYEVA LAMİYƏ Heydər Əliyevin Azərbaycan təhsilinin inkişafında rolu.....	33
24.	NOVRUZOVA İLAHƏ “Covid 19” pandemiyası: güclü immunitet, yoxsa psixoloji dözümlülük.....	34
25.	RZAYEV ELNUR Azərbaycan Respublikasının enerji siyasəti.....	35
26.	SADIQZADƏ LAMİYƏ Aqrar sferanın inkişafında lizinqin rolu.....	36
27.	SƏLİMLİ SONA Ümumi həyəcan səviyyəsinin müvəffəqiyyət göstəricisinə təsiri.....	38
28.	VƏLİZADƏ AQİL Heydər Əliyev və Azərbaycanın su təsərrüfatı kompleksi.....	40
29.	VƏLİZADƏ QƏNİRƏ Heydər Əliyev və Azərbaycan səhiyyəsi.....	45
30.	ZEYNALLI RƏŞAD Bərk məişət tullantılarının kompostlaşdırılması.....	47

HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏRƏ DƏSTƏK VƏ QAYĞISI

Abbasova Şəlalə Zaur qızı
Sumqayıt Dövlət Universiteti

Elmi məsləhətçi: dos. Abdullayeva Z.H.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, sağlam cəmiyyət, gənclərə dəstək, dövlət qayğısı, Azərbaycan gəncliyi

Gəncliyin sağlam ruhlu, savadlı, yüksək mənəvi tərbiyəyə malik olması dövlətimiz üçün çox önəmlidir. Cəmiyyətin inkişaf və inteqrasiyası gənclərimizlə birgə irəliləyir. Cəmiyyətin gələcəyi gənclərdir və öz gələcəyini düşünən hər bir cəmiyyət gənclərə qayğı göstərməlidir. Belə şəraitdə cəmiyyət əslində özünün xoşbəxt və firavan gələcəyinin təmin olunması istiqamətində mühüm addımlar atmış olur. Gənclərimizə qayğının vacib olduğunu Azərbaycanda hamıdan yaxşı anlayan və bunun həyata keçirilməsi üçün lazımı tədbirləri görən xalqımızın heç vaxt unutmayacağı insan - Heydər Əliyev idi. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev ictimai-siyasi, mədəni islahatlar apararkən gənclərimizin roluna həmişə xüsusi fikir verirdi və onların dövlət idarələrində, siyasi və iqtisadi işlərdə fəal iştirakını təmin edirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev gənclərlə bağlı məsələləri həmişə öz siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri hesab edib. Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrlərdə yüzlərlə yeni tədris ocağı, gənclik mərkəzi, hərbi məktəb açılmış, minlərlə azərbaycanlı gənc keçmiş SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almış, müasir ixtisaslara yiyələnmişdir. Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və qayğısı nəticəsində o zamanlar Sovetlər İttifaqının 50-dən artıq iri şəhərinin 170 nüfuzlu ali məktəbində bütövlükdə 80-dək sahəni əhatə edən 150 ixtisas üzrə 15 mindən çox azərbaycanlı gəncin ali təhsil almasına, yüksək ixtisaslı mütəxəssis kimi hazırlanmasına imkan və şərait yaradılmışdır. Azərbaycan gənclərinin I forumunda bu barədə danışan ölkə rəhbəri demişdir: “Bütün bunların hamısı o vaxtlar Azərbaycanın gələcəyi üçün yeni-yeni mütəxəssislər hazırlamaq məqsədi daşmışdır. Bu işə biz hələ 70-ci ildən başlamışdıq. Mən bu gün çox məmnuniyyət hissi ilə qeyd edirəm ki, bu, şəxsən mənim təşəbbüslə olmuşdur. Mən hələ o vaxtdan ölkəmizin gələcəyini düşünürdüm”. Bu həmin illərin ən böyük nailiyyətlərindən idi. Dövlət gənclər siyasəti Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk illərdən başlayaraq həmişə aparıcı istiqamətlərdən biri olmuşdur.

Ulu Öndərimizin gənclərlə çox saylı görüşləri, onlara verdiyi dəyərli tövsiyələr gənclərin ümummilli maraqlar və dövlət mənafeyi ətrafında birləşmələrinə xidmət edirdi. Bunun məntiqi nəticəsidir ki, 1996-cı ilin 2 fevralında Azərbaycan Gənclərinin Birinci Forumu keçirildi. Forumda gənclər və idman siyasəti sahəsində görülən işlərdən, gəncliyin qarşısında böyük məsuliyyətin dayandığından danışan Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan gəncliyinin daha uğurlu sabahına inandığını vurğuladı. Həmin dövrdə gənclərin problemlərinin həllini təmin edən fərmanların imzalanması, qanunların qəbul edilməsi, gənclərin dövlət quruculuğuna fəal cəlb olunması dövlətin gənclər siyasətinə mühüm töhfə verdi. Bununla da Azərbaycan gəncinin tam hüquqlu vətəndaş kimi öz gələcəyinə sahib çıxması və ona göstərilən ehtimadı doğrultmağa çalışması üçün bütün şərait yaradıldı.

Ümummilli liderimizin 1997-ci il 2 fevral tarixində imzaladığı fərmana əsasən həmin tarix “Azərbaycan gəncləri günü” elan edilmişdir. 1996-2002-ci illərdə qəbul olunmuş “Bədən tərbiyəsi və idman haqqında”, “Azərbaycanın gənc istedadlarına dövlət qayğısı haqqında”, “Gənc istedadlar üçün xüsusi təqaüdlərin təsis edilməsi haqqında”, “Dövlət gənclər siyasəti haqqında” qərarların, habelə “Gənc ailə” proqramı, “Gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hisslərinin yüksəldilməsi haqqında”, “Ordudan tərxis olunmuş gənclərin məşğulluğu” dövlət sənədləri bu baxımdan təqdirə layiqdir.

Əlbətdə ki, gəncliyə göstərilən dövlət qayğısı, onlarla bağlı qəbul edilən qərarlar gənc nəslin xoşbəxt gələcəyinə hesablanan addımlar idi. Heydər Əliyevin qaçqın və məcburi köçkün tələbə

gənclərə göstərdiyi qayğı onun bütün ölkə vətəndaşları qarşısında göstərdiyi əvəzolunmaz xidmətlərinin tərkib hissəsidir. Fərəh hissi ilə deyə bilərik ki, bu gün də dövlətimiz gənclərə xüsusi diqqət və qayğı göstərir.

TORPAĞIN HUMUS QATININ ƏHƏMİYYƏTİ VƏ ONUN SAXLANILMASI YOLLARI

Abdullayeva Sona Hikmət qızı

Qərbi Kaspi Universiteti

elizade.sona@gmail.com

Elmi rəhbər: k.ü.f.d. Şirinova Nəcibə

Açar sözlər: torpaq, münbitlik, humus qatı, üzvi qalıqlar, gübrələr, torf

Torpağa daxil olmuş üzvi qalıqlar müxtəlif biokimyəvi və fiziki-kimyəvi çevrilmələrə məruz qalır. Nəticədə, üzvi qalıqların çox hissəsi son məhsula kimi, əsasən də, CO₂ və H₂O və bəsit duzlara kimi oksidləşir. Üzvi qalıqların bir hissəsi ümumi şəkildə humuslaşma adlanan, mürəkkəb çevrilmələr prosesindən keçərək torpağın spesifik humus maddəsinin tərkibinə daxil olur.

Torpaqdakı üzvi maddələrin bütün qrupları, yəni təzə üzvi qalıqlar, detrit (müxtəlif dərəcədə parçalanmış üzvi qalıqlar, təzə üzvi qalıqlarda humus maddələrinə keçid qrupu), humus maddəsinin ayrı-ayrı qrupları torpaqəmələgəlmədə, münbitliyin formalaşmasında və bitkinin qidalanmasında müxtəlif, lakin mühüm rol oynayır [1].

Torpaqlardan kənd təsərrüfatı istehsalında istifadəsi zamanı torpaq profilində humusun miqdarının tənzimlənməsi və onun tərkibinin dəyişdirilməsi, eyni zamanda üzvi və mineral hissə arsında müvazinətin müəyyən səviyyədə saxlanması zəruridir.

Humusun miqdarının və tərkibinin saxlanmasından ötrü aşağıdakı tədbirlərin görülməsi vacib hesab olunur:

- Torpağa peyin şəklində kifayət qədər üzvi gübrələrin sisteməlik verilməsi, yaşıl gübrələrin tətbiqi (acı paxla, seradella və s.).
- Üzvi gübrə - humusun ən yaxşı mənbəylərindən biridir. Torfdan hazırlanmış kompostun tərkibində isə çoxlu miqdarda hazır humin turşuları olur. Üzvi gübrələrin sisteməlik tətbiq edildiyi hətta ən az münbitli podzollu torpaqlarda belə humusun ehtiyatı tədricən artır. Torpağın həmçinin su-fiziki xassələri yaxşılaşaraq faydalı mikrobların inkişafı üçün əlverişli şərait yaranır.
- Ot əkinləri, otun yüksək məhsuldarlığı şəraitində, əkin qatında böyük miqdarda kök qalıqlarının toplanmasına səbəb olur. Bu qalıqlardan humus yaranır, eyni zamanda torpağın struktur, su-hava və qida rejimi də yaxşılaşır.
- Torpağın əhəngləşdirilməsi və ya gipsləşdirilməsi torpağın reaksiyasını tənzimləyir ki, bu da mikroorqanizmlərin həyat fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradır, üzvi, üzvi-mineral və mineral maddələrin torpaqdan yuyulub getməsinin qarşısını alır. Torpaqların meliorasiyası onun su-hava rejimini əsaslı şəkildə yaxşılaşdırır, bununla da humusun həm yaranması, həm də fəal funksional fəaliyyəti və münbitliyi ilə bağlı proseslərdə iştirakından ötrü əlverişli şərait yaranır.
- Torpaq münbitliyinin yaranmasında mikroorqanizmlərin, həmçinin yağış soxulcanlarının xüsusi rolu vardır. Çoxsaylı yollar və yuvalar qazmaqla soxulcanlar torpağın fiziki xassələrini yaxşılaşdırır, onun strukturunu, məsaməliyini, sututumunu və sukeçiriciliyini artırır. Yağış soxulcanlarının həyat fəaliyyətinin məhsulu olan – kaprolitlərlə zənginləşmiş

torpaqlarda humusun miqdarı artır, turşuluq aşağı düşür, udulmuş əsasların göstəricisi yüksəlir.

Müxtəlif təbii zonalarda fərqli tip torpaqlarda humusun miqdarının və tərkibinin tənzimlənməsi məqsədilə kompleks tədbirlərin görülməsi tələb olunur. Çünki, məhsuldar torpaqlar çox zəif sürətlə əmələ gəlir. Məsələn, qaratorpaq tipinin 1 mm humus horizontunun əmələ gəlməsinə təxminən 100 il vaxt lazımdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Qərib Məmmədov, Torpaqşünaslıq və Torpaq Coğrafiyasının Əsasları, Bakı 2007

MÜASİR AZƏRBAYCAN RƏNGKARLIĞINDA MEHRİBAN ƏLİYEVƏ OBRAZI

Ağayev Emil Raul oğlu

Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası

Elmi rəhbər: Əməkdar incəsənət xadimi, prof. Əliyev Ziyadxan

Açar sözlər: rəngkarlıq, mədəniyyət və incəsənət, rəssam, UNESCO, Təsviri incəsənət

Hər bir xalqın inkişafı daima onun incəsənəti, ədəbiyyatının yüksəlməsi ilə sıx bağlıdır. Ölkələrin bütün sahələrdə uğurla tərəqqi etməsi həm də güclü siyasətə malik idarəetmə heyətinin olmasıdır. Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın mədəniyyət və incəsənətimizi uğurla himayə etməsi nəticəsində daha böyük nailiyyətlər əldə edirik. Lider qadın fenomeni məktəbinin banisi olan Mehriban xanımın sənət adamlarına göstərdiyi qayğı, bir çox sənət abidələri və nümunələrinin UNESCO siyahısına daxil edilməsi onun gərgin əməyinin nəticəsidir. O daima xalqımızın inkişafı, xoşbəxt gələcəyi üçün çalışır.

Müasir Azərbaycan tarixində mühüm yer tutan Mehriban Əliyevaya rəssamlarımız tərəfindən bir-birindən maraqlı əsərlər həsr edilmişdir. Milli ənənələrə sadıq qalan xalq rəssamı Altay Hacıyevin “Xalqımızın ulduzları” silsiləsinə bir çox qəhrəman, tarixi qadınlarımızın da portretləri daxildir. Rəssam Birinci vitse-prezidentə həsr etdiyi əsərlərində realizm, daxili aləmin ifadəliliyi, səmimi, zərif, liderlik keyfiyyətlərini öz tablolarına köçürmüşdür. Kompozisiyaların birində UNESCO-da Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevaya tarixi çıxışlarından birini edən zaman sənətkar tərəfindən monumental formada tamamlanmışdır.

Azərbaycan-UNESCO münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın gördüyü işlər xüsusi bir əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan muğamının, Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Qoruğunun, İçərişəhərin, Qız qalasının, Şirvanşahlar Sarayı Kompleksinin UNESCO-nun dünya mədəni irs siyahısına, aşıq, xalçaçılıq, tar ifaçılığı və hazırlanması sənətlərinin, Novruz bayramının, dolma, lavaş və kələğayının, Lahıc misgərlik sənətinin, Çövkən oyununun UNESCO-nun bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsi üzrə representativ siyahısına daxil edilməsi məhz lider qadın məktəbinin banisi Mehriban Əliyevanın aramsız səylərinin nəticəsidir. Digər bir portretdə isə gülürüz ifadəsi ilə seçilən, xalqın işıqlı gələcəyinə inanan bir obraz canlandırılmışdır.

Təsviri incəsənət tariximizdə primitivizm cərəyanının əsas nümayəndələrindən sayılan və yaradıcılığında daha çox avanqard istiqamətə geniş yer ayıran Altay Sadıqzadə üslubu onun kompozisiyalarında daha da ön plana çıxır. Sadə, rənglərin şertiliyi ilə seçilən Mehriban xanıma həst etdiyi əsərində də yaradıcılıq prinsipinə sadıq qalır.

Zöhrab Dadaşovun yaradıcılığında lider qadın obrazına həsr edilən portretlər mühüm yer tutur. Rəssamın Birinci vitse-prezidentə həsr etdiyi portretlərində Valentin Serov və Sakit Məmmədov üslubunun təsirini görə bilərik.

Asif Azərli yaradıcılığında isə bu mövzunun təqdim edilməsi, rəssamın fərdi yaradıcılıq xüsusiyyətlərini bir daha özündə birləşdirir. Tarixi-ədəbi obrazları isə müasir təsviri incəsənətimizin

inkışafı üçün əhəmiyyətli dərəcədə mövqə tutur. Fərdi manerasına görə üstünlük təşkil edən Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevaya həsr edilən portret 2013-cü ildə Qəbələdə keçirilən beynəlxalq rəsm sərgisində qran-priyə layiq görülmüşdür. Cəsurluq simvolu kimi qırmızı rəngin ifadəliliyi, birinci xanımın səyləri ilə muğam və xalçaçılıq sənətimizin inkışafı, tanıtılması, bütün bu uğurları nəzərə alan sənətkar əsərində tamaşaçının gözü qarşısında canlandırır.

Müasir Azərbaycan rəngkarlığında Azərbaycanın birinci xanımı və lider qadına həsr edilən bir-birindən maraqlı əsərlər ilə bir daha fenomen Mehriban Əliyeva obrazı rənglər vasitəsi ilə daha da vurğulanır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ağayev E. “Asif Azərəlli yaradıcılığında Mehriban Əliyeva obrazı” “Elm, mədəniyyət və incəsənətin qarşılıqlı əlaqəsi və müasir cəmiyyətin inkışafında rolu” III respublika elmi-nəzəri konfransının materialları toplusu, 19-20 dekabr 2019, ADMİU, s 95-98

AUTİZM NƏDİR?

Atik Ahmet

Qərbi Kaspi Universiteti
ahmetatik53@gmail.com

Elmi rəhbər: b.ü.f.d. Kərəmova Natəvan

Açar sözlər: autizm, xəstəlik, ünsiyyət, özünəqapalılıq, hiperaktivlik

Müasir dövrümüzdə “autizm” termininin çox işləndiyinin şahidiyik. Son illərin ədəbiyyatında bu xəstəliyə rast gəlmə tezliyinin artması və xəstəliyin cəmiyyət üçün qlobal problem olması haqqında məlumatlar çoxdur. Bəs autizm nədir və hansı əlamətləri var? Gələcəyimiz olan uşaqları necə qoruya bilərik və bu problem müalicə olunurmu? İlk dəfə olaraq 1911-ci ildə İsveçrə psixiatri Eyqen Bleyler (1857-1939) tərəfindən “Autizm” termini elmi ədəbiyyata gətirilib. “Autizm” termini “autos” (özüm) yunan sözündən götürülüb. Daha sonra Amerika psixiatri Leo Kanner 1943-cü ildə erkən uşaq autizminin təsvirini verib. Asperger sindromu və Rett sindromu adıyla təsnif olunan autizm formaları da mövcuddur. Onu qeyd etmək lazımdır ki, yalnız Rett sindromu qızlarda müşahidə olunur.

Autizm erkən yaşlardan başlayan və ömür boyu sürən, ictimai qarşılıqlı təsirə və ünsiyyətə zərər verən, məhdud və təkrarlanan davranışlara gətirib çıxaran beyinin inkışafına maneə törədən bir xəstəlikdir. Autizm irsi mənşəlidir, ancaq sırf irsi mənşəli olması hələ də tam sübut olmayıb. Nadir hallarda doğum şikəstliklərinə səbəb olan faktorlarla yaxından əlaqəlidir. Autizm hadisələrinin sayı 1980-ci illərdən bəri olduqca çox nisbətdə artmışdır. Bunun səbəbi qismən diaqnoz qoyma üsullarındakı dəyişikliklərdir.

Ümumiyyətlə, autizmlı uşaqlar seçilir. Özlərinə qapanır və ünsiyyətə girməyə çətinlik çəkirlər. Uşaqlar eşitdiklərini, duyduqlarını olduğu kimi qəbul etmir, ona görə də davranışlarında problemlər yaranır. Autizmin əlamətləri uşağın yaşına və inkışafına görə dəyişə bilər. Hətta belə uşaqlar vaxtında danışmağa, cizgi filmindən və şeirlərdən bəndləri, ya da kiminsə səsi ilə eyni sözləri təkrarlamağı bacara bilər. Lakin, autizmlı uşaqlar oyuncaqla deyil, oyuncağın hər hansı elementi ilə oynayır və eyni zamanda bir əşya ilə bir saat deyil, saatlarla oynayırlar. Belə ki, normal uşaqlar bir oyuncaqla bir saat oynadıqdan sonra yorulur və onu başqa oyuncaqla əvəz edir. 5-7 yaş dövrü olan uşaqlar rollu oyunları, məsələn: satıcı, həkim, müəllimə, ana obrazındakı oyunları sevir. Lakin autik uşaqlarda bu, mümkün olmur və xəstə uşaqlar özlərini birinci şəxs yox, üçüncü şəxs kimi təqdim edirlər. Məsələn: “mən gəlirəm” əvəzinə “o gəlir” deyə bilərlər.

Autizmin əsas əlamətləri: barmaqlarının ucunda gəzmə, yerində fırlanma, ətrafına qarşı laqeydlilik, eyniliyi istəmə və dəyişikliyi sevməmək, səbəbsiz ağlamaq və gülmək, ünsiyyət

problemi, göz kontaktının olmaması, yellənmək, tək başına qalmaq istəyi, əllərini- qollarını fırlatma, özünü vurma, əllərini dişləmək, dayanmadan əl çalmaq və s.

Uşağa 36 aya qədər diaqnoz qoyulmalıdır və diaqnozu nevroptoloq qoymalıdır. Belə ki, autizmin əlamətləri 7 ayında özünü göstərə bilər. Məsələn: 3 aylıq normal uşaq anaya gülümsəyir, 7 ayına qədər anaya qollarını açırsa, 7 ayında autik uşaqlarda əlamətlər göstərir ki, onlar ananın varlığının fərqi belə olmur. Autik uşaqlar körpəlikdə 2 cür xüsusiyyətlərə malik ola bilərlər: ya dayanmadan səbəbsiz ağlayan və yerində dayana bilməyən, ya da həddindən artıq sakit və laqeyd ola bilərlər. Hətta ana onu otaqda tək qoyub getsə belə, onun üçün dəyişən heç nə olmur. Bəzən autizmi əqli gerilik, ya da hiperaktivliklə də səhv salırlar. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, autik uşaqlarda həm əqli gerilik, həm də hiperaktivlik olur.

Autik uşaqlara birinci növbədə ünsiyyət və davranış öyrədilməlidir; onlarla tək-cə psixoloq yox, loqoped və defektoloq paralel şəkildə işləməlidir. Xəstə uşaqlarda loqopedin köməyi ilə nitq inkişaf edirsə, defektoloqun köməyi ilə hərəkətlər tənzimlənir, məsələn: otur, dur, salamlaş, sağollaş və s. Psixoloqun köməyi ilə autik uşaq cəmiyyət arasında özünü idarə etməyi öyrənir və sosial mühitə adaptasiya olur. Məsələn: pişiyin heyvan olduğunu, harada yaşadığını, nə yediğini, hansı səsləri çıxardığını öyrənir. Uşaq olarkən valideynlər onların yanında olur, amma böyüyəndə onlar təkbaşına özlərini idarə etmək məcburiyyətindədirlər. Autik uşağın birinci növbədə diqqəti korreksiya olunmalıdır. Paralel olaraq evdə valideynin də öhdəsinə məsuliyyət düşür.

Uşaqda autizm nə vaxt aşkar olunarsa, elə həmin andan tədrisə başlanmalıdır. Tədrisə nə qədər tez başlanarsa, nəticə o qədər uğurlu olar. Ümumiyyətlə, analar uşaqlarda hər hansı qeyri-adi hərəkətlər hiss etsələr, mütləq psixoloqa müraciət etsinlər. Fikirləşməsinlər ki, yaş keçdikcə keçib gedər. Bu haqda qonşulara, yaxınlara sual verməkdənsə, bir dəfə mütəxəssisə müraciət etmələri problemi onların uşaqlarının xeyrinə həll etmələrinə yardım etmiş olacaqlar.

Təbii ki, hər ana üçün bunu qəbul etmək çətin olur, qorxmaq, geri çəkilmək əvəzinə, sadəcə inanmaq lazımdır. Ən birinci isə, səbrli olmaq lazımdır. Valideynlər bunun səbəblərini bir-birlərində axtarmasınlar, çünki bunun səbəbləri hələ tam məlum deyil. Nə sevgi azlığından, nə stres və qorxudan, nə də imkansızlıqdan olduğu bilinmir. Dünyanın istənilən ölkəsində bolluq içində yaşayan bir ailədə belə autik uşaq dünyaya gələ bilər. Buna görə də ana və atalar bir-birlərini günahlandırmaq əvəzinə, əl-ələ verib uşağın təhsili ilə məşğul olmalıdırlar. Çünki bu uşaqların təhsili davamlı şəkildə olarsa, onların özlərinə görə uğurlu nəticələr əldə olunur.

İlk növbədə valideynləri maarifləndirmək lazımdır: əgər uşaqlarınızda münasibətlərin formalaşmasında və saxlanması çətinlik, ətrafdakılara yad və laqeyd münasibət, insanlara cansız əşyalara olduğu kimi münasibət, sosial davranışların "incəliyini" və digər insanların da istəyinin, məqsədinin, nəzər-nöqtəsinin olduğunu başa düşməmək, sözlərin mənasını anlamaqda çətinlik, ancaq öz ehtiyaclarının ödənilməsi ilə məhdudlaşan ünsiyyət, başqa insanların jestlərini, səs intonasiyalarını, bədən dilini və mimikasını təqlid etməkdə çətinlik, nitqdən qeyri-adi istifadə və nitqi hərfi mənada anlamaq, bir fikirdən digərinə keçməkdə çətinlik, dəyişikliklərə müqavimət və s. kimi əlamətləri müşahidə edirsinizsə, o zaman mütləq ixtisaslaşmış mütəxəssislərə müraciət edin! Bu, sizin uşağınızın sosial mühitə adaptasiya olmasına kömək etmiş olacaq!

KİMYƏVİ TULLANTI SULARININ TƏMİZLƏNMƏSİ ÜSULLARI

Babazadə Səmiyyə

Qərbi Kaspi Universiteti
f_mehdiyeva_95@mail.ru

Elmi rəhbər: k.ü.f.d. Qurbanova Lala

Açar sözlər: tullantı suları, ətraf mühit, kimyəvi, fiziki və bioloji çirklənmə, nitrifikasiya-denitrifikasiya

Sənayenin inkişafı ilə əlaqədar olaraq XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq ətraf mühitə edilən təsirlər daha da güclənmişdir. Bununla əlaqədar olaraq materik və Dünya okeanı sularının çirklənməsi çox təhlükəli həddə çatmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün su hövzələri və su mənbələri onları əhatə edən mühitlə sıx əlaqədardır. Açıq, istərsə də yeraltı suların formalaşdığı şərait sənaye, nəqliyyat, kommunal, kənd təsərrüfatı, təbii fəlakətlər və insan fəaliyyəti ilə əlaqədar olur. Ətraf mühitdə baş verən sayısız hesabsız antropogen təsirlər atmosferdə, yerdə toplanan ziyanlı maddələr sonda su mühitinə çatır. Və ən yaxşı həlledici olan suda həll olunaraq, yaxud onda dispers halda qalaraq çirklənmə yaradırlar. Suyun mühüm xüsusiyyətlərindən biri də bir mühit kimi onda kənar maddələrin müxtəlif fiziki, kimyəvi və bioloji proseslərdə çirkləndiricilərin fəal iştirakına şərait yaratmasıdır. Və bu səbəbdən su kimyəvi, fiziki və bioloji çirklənməyə məruz qalır.

Kimyəvi müalicəyə zərərsizləşdirmə, oksidləşmə və azalma prosesləri daxildir.

Çirkab suları müxtəlif turşulardan və qələvilərdən təmizləmək üçün zərərsizləşdirmə metodu istifadə olunur. Bu müddət bir neçə növ təmizləmə bilər.

Ən çox yayılmışlar turşu və qələvi tullantıları qarışdırmaq, zərərsizləşdirici materiallar, müxtəlif reaktivlər və s. İstifadə edərək turşu sularını süzmək üsullarıdır.

İki mərhələli nitrifikasiya-denitrifikasiya prosesinə şərait yaratmaqla bioloji azotun çıxarılmasını təmin edir. Artıq çamuru avtomatik olaraq çıxarır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Q.Məmmədov, M.Xəlilov. "Ekologiya. Ətraf mühit və insan". Bakı, 2006
2. L.S.Astafyeva. "Ekoloqiçeskaya ximiya". M.2006
3. V.İ.Korobkin, L.V.Pevedelski. "Ekologiya". Bakı, 2013
4. Бертокс П. «Стратегия защиты окружающей среды от загрязнения». М,1980

SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİ VƏ MƏHDUD MƏSULİYYƏTLİ CƏMİYYƏTLƏR

Cəfərov Murad Vüqar oğlu
Sumqayıt Dövlət Universiteti
mamedovaelnara80@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m Məmmədova Elnarə

Açar sözlər: sahibkarlıq fəaliyyəti, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət, sahibkarlıq, istehsal amilləri, kapital

Sahibkarlığın iqtisadi fəaliyyət növü kimi tarixi orta əsrlərə təsadüf edir. Tacirlər, satıcılar, sənətkarlar, eləcə də xeyriyyəçilər bu cür sahibkarlıqla məşğul olmağa başladılar. Kapitalizmin yaranması ilə əlaqədar sərvət artırmaq cəhdləri qazancın kəskin artmasına səbəb oldu. Məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişafı nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyəti daha insani hala gəldi. İndi sahibkarlığın inkişafı yüksək bir mərhələyə çatdı. İndi sahibkar öz fabrikində və zavodunda digər işçilərlə birlikdə işləyir

XVII əsrin sonlarından etibarən iqtisadiyyatda ilk dəfə səhmdar banklar yaradıldı. İlk səhmdar bank 1694-cü ildə İngiltərədə və 1695-ci ildə Şotlandiyada quruldu; Qazancı artırmaq imkanları daha real oldu. 1921-1926-cı illərdə həyata keçirilən yeni iqtisadi siyasət zamanı sahibkarlıq fəaliyyəti müəyyən dərəcədə canlandı. XIX və XX əsrlərdə dünya iqtisadiyyatında sahibkarlığın rolu və əhəmiyyəti getdikcə daha çox dərk olunmağa başladı. İlk dəfə olaraq fransız iqtisadçısı Andre Marshall istehsalın yuxarıdakı üç klassik amilinə (torpaq, kapital, əmək) - təşkilatçılıq qabiliyyətinə dördüncü bir amil əlavə etdi. Amerikalı iqtisadçı C.Klark J.Seysin üçlü formuluna bəzi dəyişikliklər etdi. Onun sözlərinə görə, istehsal prosesində dörd fakt var. Bunlar:

1. Kapital;
2. İstehsal vasitələri və torpaq;

3. Sahibkarlıq fəaliyyəti;

4. İşçi qüvvəsi.

Sahibkarlıq fəaliyyəti - şəxsin müstəqil həyata keçirdiyi, əsas məqsədi əmlakdan istifadədən, malların istehsalından və (və ya) satışından, işlərin görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən mənfəət əldə etməsi (fərdi sahibkarların gəlirləri) olmasıdır. .

Sahibkarlıq münasibətləri mülkiyyət formasından, fəaliyyət növündən və sahəsindən asılı olmayaraq beynəlxalq hüquq öhdəlikləri ilə tənzimlənir. Sahibkarlıq subyektləri aşağıdakılardır;

- Azərbaycan Respublikasının hər bir əmək qabiliyyətli vətəndaşı;
- mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslər;
- hər bir xarici vətəndaş və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs;
- xarici hüquqi şəxslər.

Fəaliyyətini həyata keçirmək üçün bir sahibkar aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- hər hansı bir müəssisə yaratmaq, idarəetmə orqanlarında vəzifə tutmaq və bu qurumların işində iştirak etmək;

- iqtisadi və maliyyə fəaliyyətlərini müstəqil şəkildə həyata keçirmək;
- işçiləri işə götürmək və işdən çıxarmaq, əmək haqqının formasını müəyyənləşdirmək;
- məhsullarına (işlərinə, xidmətlərinə) qiymətləri (tariflərini) təyin etmək;
- vergilər və digər məcburi ödənişlər çıxıldıqdan sonra sahibkarlıq fəaliyyətindən qalan qazancdan sərbəst istifadə etmək.

Sahiblərinin sayından asılı olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti fərdi və ya kollektiv ola bilər. Şəxsi sahibkarlıqda əmlak yalnız bir şəxsə məxsusdur. Kollektiv sahibkarlıqda əmlak eyni vaxtda bir neçə subyektə məxsusdur. Mülkiyyətə sahib olmaq, istifadə və sərəncam vermək hüququ yalnız kollektiv üzvlərinin və bütün sahiblərin razılığı ilə həyata keçirilə bilər. Sahibkarlıq fəaliyyəti təşkilati-hüquqi və təşkilati-iqtisadi formaları ilə də fərqlənir. Sahibkarlığın təşkilati və hüquqi formasına tərəfdaşlar, cəmiyyətlər və kooperativlər daxildir. Tərəfdaşlıq (birlik) sahibkarlıq fəaliyyəti üçün yaradılan şəxslərin birliyini təmsil edir. Bir müəssisə qurarkən iki və ya daha çox tərəfdaşın (tərəfdaşın) iştirakı qəbul edildikdə müştərək müəssisələr yaradılır. Tərəfdaşlığın əsas üstünlüyü odur ki, əlavə kapital cəlb etmək mümkündür.

Eyni zamanda, bir neçə əmanətçinin (sahibkarın) olması daxili ixtisaslaşma imkanı verir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin bu təşkilati və hüquqi formasının əsas çatışmazlığı odur ki, əmanətin məbləğindən asılı olmayaraq iştirakçıların hər biri eyni dərəcədə maddi məsuliyyət daşıyır. Birgə müəssisələrdə iştirakçılar iki qrupa bölünür: tam ortaqlıq (məhdud səlahiyyət) və məhdud ortaqlıq birlikləri (məhdud səlahiyyət). Məhdud tərəfdaşlıqda bəzi iştirakçılar məhdudiyətsiz, digərləri məhdud səlahiyyətə sahib ola bilərlər.

Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin iştirakçıları onun öhdəliklərinə görə cavabdeh deyillər və əmanətləri çərcivəsində şirkətin fəaliyyətinə ziyan vurma riski daşıyırlar. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətdən fərqli olaraq, əlavə məsuliyyətli cəmiyyətdir və cəmiyyətin bütün fəaliyyətlərinə cavabdehdir. İştirakçılardan birinin müflis olması halında, öhdəlikləri depozitlərə nisbətdə qalan iştirakçılar arasında bölüşdürülür. Müasir şəraitdə ən çox yayılmış sahibkarlıq formalarından biri səhmdar cəmiyyətdir. Səhmdar cəmiyyətlərin əksəriyyəti dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin özəlləşdirilməsi yolu ilə yaradılır.

Səhmdar cəmiyyətin yaradılmasında dövlət müəssisəsi iştirak edirsə, Maliyyə Nazirliyinin rəyi olmalıdır.

Açıq səhmdar cəmiyyət hər il öz fəaliyyətinə dair məlumatları Maliyyə Nazirliyinin müəyyən etdiyi formada kütləvi informasiya vasitələrində dərc etməlidir. Səhmdar cəmiyyət və onun məsul işçiləri yayılan məlumatların düzgünlüyünə görə məsuliyyət daşıyırlar

1. Sahibkarlıq - istehsal, xidmətlər göstərmək, məhsul satmaq və digər məhsulların mübadiləsi ilə əlaqədar fiziki şəxslər, müəssisə və təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət növüdür.

2. Sahibkarlıq subyektini fərdi şəxslər, müəssisələr və onların birlikləri ola bilər.

3. Sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşması üçün müəyyən iqtisadi, sosial və hüquqi şərait yaratmaq lazımdır.

4. Sahibkarlığın növləri və formalarına görə fərqlənir. Sahibkarlıq fəaliyyəti istehsal, ticarət, broker, konsaltinq, maliyyə və digər növlərə bölünür. Yuxarıda göstərilən iş növləri ayrı-ayrılıqda və bütövlükdə qruplarda fəaliyyət göstərə bilər. Məsələn, kommersiya müəssisəsinin fəaliyyəti, istehsal və ticarət və s. Mülkiyyət formasından asılı olaraq əmlak özəl, dövlət, bələdiyyə və ictimai təşkilat ola bilər.

5. Sahibkarlıq XVII-XVIII əsrlərdə iqtisadiyyatda böyük yer tutur. XIX əsrin 80-90-cı illərində sahibkarlıq əsasən sənaye bazasında inkişaf etmişdir. Ancaq 1917-ci ilin fevral və oktyabr inqilablarından sonrakı dövrdə, keçmiş Sovet İttifaqında bazar iqtisadi münasibətlərinin ləğvi səbəbiylə sahibkarlığın inkişafı dayandırıldı. Məhz 90-cı illərdən sonra sahibkarlığın inkişafı canlanmağa başladı.

6. Müasir dövrdə sahibkarlıq fəaliyyətinin aşağıdakı təşkilati-hüquqi formaları inkişaf etmişdir: iqtisadi tərəfdaşlıq və cəmiyyətlər: istehsal kooperativləri; dövlət və bələdiyyə unitar müəssisələri. İş ortaqlığı tam ortaqlığa və məhdud ortaqlığa bölünür və iş ortaqlığı məhdud məsuliyyətli, əlavə məsuliyyətli cəmiyyətlər, habelə səhmdar cəmiyyətləri və asılı şirkətlər şəklində qurula bilər.

Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət - nizamnamə kapitalı nizamnamə ilə müəyyən edilmiş miqdarda səhmlərə bölünmüş bir və ya bir neçə şəxs (fiziki və ya hüquqi şəxslər) tərəfindən yaradılan məhdud məsuliyyətli cəmiyyət. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin üzvləri müəssisənin öhdəlikləri üçün cavabdeh deyillər və investisiya etdikləri əmlakın dəyərində şirkətin fəaliyyətinə ziyan vurma riski daşıyırlar.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİ

Ədilov Elsevər Vələddin oğlu

Sumqayıt Dövlər Universiteti

Elmi məsləhətçi: dos. Əhmədov Rüstəm

Açar sözlər: Heydər Əliyev, xarici siyasət, dünya arenası, beynəlxalq aləm, Avropa Şurası, GUAM, ATƏT

Yenicə müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının həm daxili siyasətindəki gərginlik, həm də xarici siyasətdə baş vermiş uğursuzluqlardan sonra hakimiyyət Heydər Əliyevi 1993-cü il iyunun 9-da Naxçıvandan Bakıya dəvət etdilər. İyunun 15-də Ali Sovetin sədri seçilən Heydər Əliyev, ölkənin daxili vəziyyətini sabitləşdirməyə nail oldu.

1993-cü il 3 oktyabrda prezident seçkilərində qalib gələn Heydər Əliyevin qarşısında daha böyük məqsədlər var idi. İlk öncə Erməni quldurları tərəfindən başlatılmış Qarabağ münaqişəsini nizama salmaq və Azərbaycanı dünya arenasında tanımaq. Prezident Heydər Əliyev Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsini mümkün qədər qan tökmədən, qırğın və dağıntılara yol vermədən, dinc vasitələrlə həll etmə xətinə götürdü. 1993-cü ilin sentyabrında MDB-yə daxil olan Azərbaycan münaqişənin həll yolunda yeni nailiyyətlər əldə etdi. Uğurlu xarici siyasətin nəticəsi olaraq isə 1994-cü il mayın 12-də atəşkəs elan olundu. Prezident Heydər Əliyev əsas sərvətimiz olan neftin dünya bazarına çıxarılmasını təmin etmək üçün xarici ölkələrin bir çox böyük şirkətləri ilə danışıqlar aparılmasını təmin etdi. Bu danışıqların nəticəsi olaraq 1994-cü il sentyabrın 20-də "Əsrin Müqaviləsi" imzalandı. Bu müqavilədə dünyanın 30 nəhəng neft şirkəti ilə dəyəri 57 milyard olan 20 saziş imzalandı. Bununla kifayətlənməyən Heydər Əliyev ölkəyə daha çox sərmayə cəlb etmək üçün "Açıq qapı" siyasətini həyata keçirməyə başladı. "Açıq qapı" siyasəti ölkəyə böyük miqdarda investisiya gətirməklə bərabər, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə və regionda nüfuzunu daha da artırdı.

Heydər Əliyev dövlət başçısı kimi ilk rəsmi səfəri Fransa Respublikasına olmuşdu. Bundan sonra isə 1997-ci il iyunun 3-4-ə Heydər Əliyev Rusiya Federasiyasına, 24 iyul – 10 avqusta isə ABŞ-a səfər etdi. 1998-ci il fevralın 24-28-də isə Prezident Yaponiyaya rəsmi səfər etmişdi. Prezident Heydər Əliyev qonşu dövlətlərlə əlaqələrin inkişafında yeni perspektivlər əldə etdi. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Türkiyə, İran, Gürcüstan və Rusiyaya diplomatik səfərlər etmişdi. Bu səfərlərlə yanaşı Heydər Əliyev Dünyanın bir çox nüfuzlu ölkələrinə də rəsmi səfərlər etmişdi. Heydər Əliyev hakimiyyəti illərində bir çox nüfuzlu təşkilatlarla da əməkdaşlıq etmişdir. 1993-cü ilin sentyabrında MDB-yə üzv olan ölkə, dekabrın 20-də Paris Partiyasına, 1994-cü ilin mayın 4-ə isə NATO-un “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramına qoşuldu. 1997-ci ildə isə Azərbaycan, Gürcüstan, Ukrayna və Moldova dövlətlər arasında əlaqələri daha da möhkəmləndirmək üçün GUAM təşkilatını yaratdılar. Heydər Əliyevin xarici siyasətində böyük uğurlardan biri də, 1996-cı il dekabrın 20-də ATƏT-in Lissabon sammitində oldu. Belə ki, dünyanın 53 nüfuzlu dövləti Respublikamızın ərazi bütövlüyünü tanıdı. Bu dövlətlər arasında ABŞ, Rusiya, Fransa və b. dövlətlər də var idi. Heydər Əliyev xarici siyasətdə Avropa ittifaqı ilə əməkdaşlığa da xüsusi önəm verirdi, buna görə idi ki, 2002-ci ildə Avropa ittifaqı ilə “Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq” sazişinin yerinə yetirilməsinə dair Milli proqram hazırlatdı. Avropa ittifaqının 2002-ci il fevralın 25-26-da Brüsseldə keçirilmiş iclası Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası üçün yeni perspektivlər açdı. 2002-ci il oktyabrın 2-də Azərbaycan Respublikası BMT-ni “İqtisadi və Sosial Şurasına” üzv seçildi. Heydər Əliyev ATƏT-in İstanbul sammitində “Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik və əməkdaşlıq paktı” təsis edilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etdi.

2001-ci il yanvarın 25-də Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasına tamhüquqlü üzv qəbul edildi. 2001-ci il aprelin 24-də Azərbaycan nümayəndə heyəti AŞ-ın tribunasında Ermənistanın azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasəti törətdiyini, işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərində o, cümlədən Dağlıq Qarabağda narkotik maddələr istehsal etdiyini, bu vasitə ilə əldə edilən vəsaitlə ordu saxladığını, terrorçu dəstələr yaratdığını əsaslandırılmış şəkildə bütün dünyaya bəyan etdi.

EMOSİONAL STRESİN GÖRMƏ VƏ QISA MÜDDƏTLİ YADDAŞ GÖSTƏRİCİLƏRİNƏ TƏSİRİNİN TƏDQIQI

Əkbərova Xədicə Müşfiq qızı

Qərbi Kaspi Universiteti
xadica.akbarova@mail.ru

Elmi rəhbər: b.ü.f.d Kərəmova Natəvan

Açar sözlər: emosional stres, psixoemosional gərginlik, inadkarlıq, dinamiklik, aktivlik, emosional reaktivlik

Yaşadığımız dövr sürətlə inkişaf edən və dəyişən sosial-iqtisadi vəziyyətlərlə xarakterizə olunur: bəzi hallarda həddən artıq informasiya qəbulu nəticəsində sinir-psixi gərginliyin artması və insanın bütün fəaliyyət sahələrində buna bənzər vəziyyətlərin daha çox rast gəlməsi, psixi dayanıqlığın və insanın adaptasiya qabiliyyətlərinin yüksək səviyyədə olmasını tələb edən peşələrin sayının artması, təhsil səviyyəsinin getdikcə mürəkkəbləşməsi kimi hallar insan sağlamlığına ciddi ziyan vura bilər. Xüsusilə gənclik illərində fizioloji yetişkənliyin tam sona çatmaması və adaptasiya proseslərinin tam formalaşmaması emosional gərginlik zamanı yaranmış vəziyyətdən çıxmağa mane ola bilər. Psixoemosional gərginlik zamanı yeniyetmə-gənclərdə yaranmış reaksiyalar fərdi və sinir sisteminin tipoloji xüsusiyyətlərinin inkişafından, davranışın dinamik xüsusiyyətlərindən (inadkarlıq, dinamiklik, aktivlik, emosional reaktivlik və s.) asılıdır.

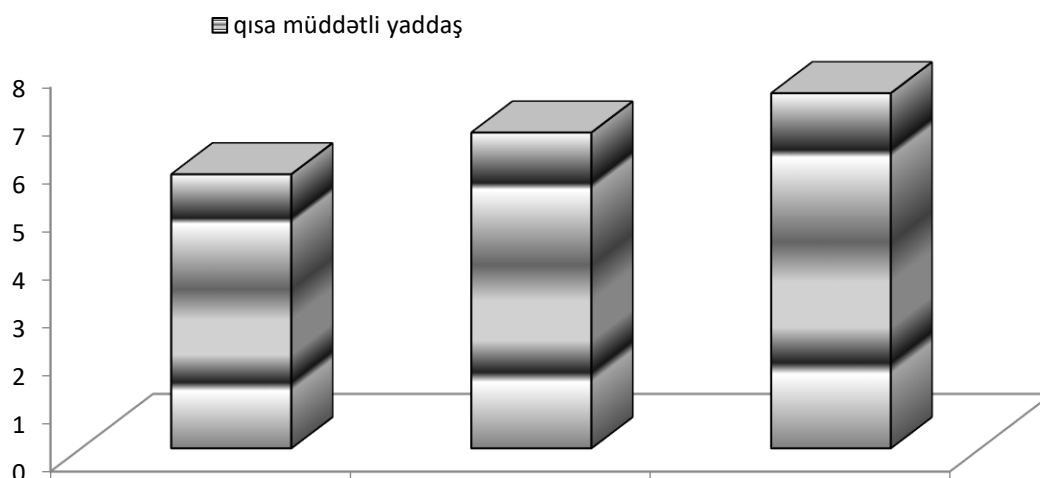
Yaşadığımız dövrdə insanın şəxsiyyət kimi inkişafına tələbat yüksəkdir. Şəxsiyyətin dəyərləndirilməsinin isə bir neçə əsas kriterisi var: sosial məhsuldarlıq, emosional stressə qarşı dözümlülük, yaradıcılıq qabiliyyəti, cəmiyyətdə xüsusi mövqeyə malik olma və s. Bütün kriterilər

insanın şəxsiyyətinin tam formalaşmasında iştirak edir və inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün vacib sayılır. Ədəbiyyat mənbələrində uzunmüddətli və tez-tez emosional reaksiyaların yaranması beyində dayanıqlı qıcıqlanma ocaqlarının yaranmasına səbəb olur ki, bu da psixoemosional gərginliyin əsası sayılır. Bunun nəticəsində adaptasiya mexanizmlərinin həddən artıq gərginləşməsi baş verir ki, nəticədə endokrin sistem, maddələr mübadiləsi, ürək-damar sistemlərinin funksiyaları və s. ciddi dəyişikliklər baş verir. İnsan orqanizmində koqnitiv proseslərin gərginləşməsinə və stres şəraitlərə daha tez-tez düşməsi şərait yaradır. Ən önəmli məqamlardan biri isə təhsil proseslərində uğurların qazandıqnozların sayı artır. Xüsusilə gənclər içərisində daha çox rast gəlinməsi aktual problemdir və tələbələrin bu hala düşməsi təbii ki, tədris prosesində uğurun qazanılmasına və təhsil materialının mənimsənilməsinə də ciddi təsir etmiş olur.

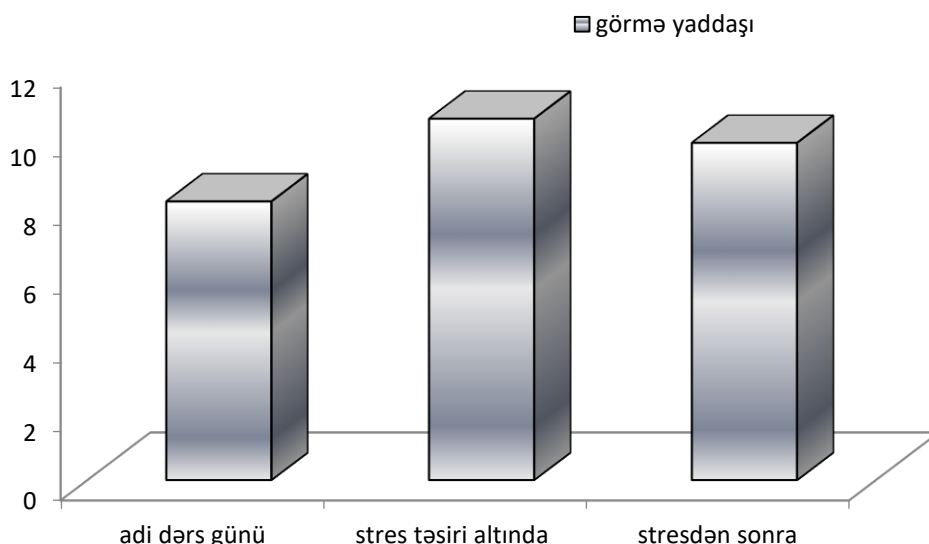
Emosional gərginliyin yaddaş prosesinə təsirini aşkar etmək üçün I kurs tələbələri üzərində psixofizioloji tədqiqatlar aparmaq və bu əlaqələri müəyyənləşdirmək qarşıya məqsəd qoyulub. Emosional gərginlik modeli kimi semestr ərzində keçirilən kollokvium dövrü götürülüb. Tədqiqatlar 3 mərhələdə aparılıb: adi dərslər günündə (kollokviumdan 20-25 gün əvvəl), kollokviumdan 15 dəqiqə əvvəl və kollokviumdan sonra. Tədqiqat obyektinə 28 nəfər I kurs psixologiya fakültəsinin tələbələri olmuşdur. Tədqiqat zamanı «Ədədə görə yaddaş» testindən istifadə etməklə qısa müddətli yaddaşın səviyyəsi, «Təsvirə əsasən yaddaş» testi ilə görmə yaddaşının səviyyəsi təyin edilmiş və statistik işlənmişdir.

Alınmış nəticələr və onların müzakirəsi. Adi dərslər günündə aparılan tədqiqatlar zamanı tələbələrin adi testləşdirmə prosesinə belə məsuliyyət hissi ilə yanaşması qeyd olunmuşdur. Belə ki, Qısa müddətli yaddaş $5,78 \pm 1,76$ bal, görmə yaddaşı isə $8,1 \pm 2,48$ bal olması müəyyən edilmişdir. Kollokviumdan əvvəl aparılan təkrari testləşdirmə zamanı isə koqnitiv göstəricilərdən qısa müddətli yaddaşın səviyyəsinin $6,58 \pm 1,84$ bala, görmə yaddaşının isə $10,5 \pm 1,56$ bala qədər yüksəlməsi qeyd olunub. Kollokviumdan sonra aparılan testləşdirmənin nəticələri xüsusi maraq yaradır: qısa müddətli yaddaş $7,4 \pm 1,04$ bal (şəkil 1), görmə yaddaşı isə $9,8 \pm 1,74$ bal (şəkil 2) olmuşdur.

Koqnitiv göstəricilərin tədqiqi zamanı alınmış nəticələrin müqayisəli təhlili adi dərslər günündə tələbələrdə qısa müddətli yaddaş göstəricisi normadan aşağı olmasını göstərmişdir. Bu testləşdirmə prosesinə məsuliyyət hissi ilə yanaşma və testləşdirmənin də emosional gərginlik mənbəyi olması haqqında fikirləşməyə imkan verir. Emosional gərginlik zamanı alınan nəticələr testləşdirmə prosesi ilə tanışlıq və eyni zamanda koqnitiv proseslərin emosional gərginliyin təsirindən aktivləşdiyini sübut edir. Təbii ki, bu zaman ümumi dərk etmə proseslərinin aktivləşməsi müvəffəqiyyət göstəricisinə də təsir edir və uğurun qazanılması ilə nəticələnir. Kollokviumdan sonra isə qısa müddətli yaddaş göstəricisi normadan yüksək olmuş və emosional gərginlik prosesinin aradan qalxmasınının dərk edilməsini göstərmişdir.

Şəkil 1. Emosional gərginliyin qısa müddətli yaddaşa təsiri.

Şəkil 2. Emosional gərginliyin görmə yaddaşına təsiri.

Görmə yaddaşının tədqiqi zamanı alınmış nəticələr maraqlı faktı aşkarlamışdır. Belə ki, hər üç halda alınan nəticələrin tələbələrin görmə yaddaşının yüksək olmasını göstərmişdir. Lakin emosional gərginliyin təsiri nəticəsində kollokviumdan əvvəl göstəricinin etibarlı dərəcədə yüksəldiyini, imtahandan sonra cüzi enmə müşahidə edilməsinə baxmayaraq, yenə də adi dərslər günündən yüksək səviyyədə olduğunu müəyyənləşdirmişdir. Bu stres faktorun görmə yaddaşına müsbət təsirini və onun fəallığının artmasını sübut edir.

Beləliklə, emosional gərgin vəziyyətlər görmə və qısa müddətli yaddaş göstəricisinə təsir edərək, onun zəifləməsinə, eyni zamanda isə məsuliyyət hissinin artmasına və son nəticədə koqnitiv prosesləri aktivləşdirərək uğur göstəricinin yüksəlməsinə səbəb olur.

MÜASİR AZƏRBAYCANIN ELM, TƏHSİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Əliyeva Aypara

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Elmi məsləhətçi: müəllim Əhmədova Ş.M.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, sağlam cəmiyyət, təhsil, elm, mədəniyyət, inkişaf

Heydər Əliyev şəxsiyyətini, Heydər Əliyev fenomenini öz dəyərinə bütün incəliklərinə qədər qiymətləndirmək mümkün deyil. Çünki Ulu Öndərimiz kimi dahi şəxsiyyətlər min illərdə bir doğulur və xalqın taleyində ölkənin ən çətin, ağır günlərində xilaskar rolunu oynayır. Heydər Əliyev yaşadığı müddətcə hər zaman vətəninə, xalqını düşünmüşdür. Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, doğma xalqının xoşbəxtliyi üçün əlindən gələni etmişdir. Dövləti inkişaf etdirmək, şöhrətləndirmək Heydər Əliyevin ən böyük arzusu idi. Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti dövründə elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşırdı. Bu təsadüfi bir hal deyildi. Heydər Əliyev yaxşı bilirdi ki, dövlətin tərəqqisində təkə yol xalqın yüksək təhsil almasında, maariflənməsindədir.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə illər Azərbaycanın tarixinə elmin və təhsilin, mədəniyyətin tərəqqisi dövrü kimi daxil oldu. Təkə paytaxtımızda deyil, eyni zamanda ucqar rayonlarda da məktəb, kinoteatr, klub, uşaq bağçası, kitabxana tikildi. Mədəniyyət sahəsində çoxlu uğurlar qazanıldı və neçə-neçə görkəmli bəstəkar, şair, yazıçı yetişdi. Ulu Öndərimizin mədəniyyətimizə, tariximizə dərin ehtiram nümayiş etdirərək göstərdiyi qayğı nəticəsində Bakının

ən görkəmli yerlərində xalqımızın milli varlığının daşıyıcısı olan böyük insanların əzəmətli heykəlkəri ucaldılmış, böyük tairixi şəxsiyyətlərin hər biri üçün bir mədəniyyət mərkəzinə çevrilən ev muzeyi yaradılmışdır. Heydər Əliyev Azərbaycançılıq ideologiyasına mühüm önəm verirdi. Qədim yazılı abidə olan “Kitabi-Dədə Qorqud” milli düşüncə Azərbaycançılıq ideologiyası geniş əksini tapdığından Ulu Öndər alimlərin dastanının araşdırılması və tədqiqinə hər cür şərait yaratdı.

Həmçinin Heydər Əliyevin dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyi münasibətilə “Füzuli ensiklopediyası”nın hazırlanması və nəşr edilməsi haqqında sərəncamı, 1999-cü il mayın 15-də isə “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik yubileyinin layiqincə hazırlanması onun elmə və mədəniyyətə verdiyi yüksək qiymətin təcəssümüdür.

Heydər Əliyev hələ Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi təhsilin inkişafına böyük önəm verirdi. Ulu Öndər yaxşı bilirdi ki, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər yetişdirilməsi istənilən ölkədə dövlət müstəqilliyin əsasını təşkil edən əsas məsələlərdən biridir. Hələ keçmiş sovetlər dövründə Heydər Əliyev Azərbaycan təhsilinin tərəqqisinə mane olan bir sıra amilləri aradan qaldıraraq, ölkənin gələcək inkişafının elmi əsaslar üzərində qurulmasına dövlətimiz üçün layiqli vətəndaşların yetişdirilməsi işinə səfərbər etmişdir. Bu gün iftixar hissi ilə qeyd edə bilərik ki, Heydər Əliyev siyasəti, banisi olduğu milli dövlətçilik strategiyası onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Siyasi mübarizədə müdriklik və qətiyyət, həyatda pragmatizm, dövlət idarəçiliyində ustalıq - Heydər Əliyev siyasi məktəbinin əsasını təşkil edən bu amillər vətənə və xalqa xidmət naminə real siyasətlə məşğul olan hər bir kəs üçün tarixi örnəkdir.

NEFTLƏ ÇİRLƏNMİŞ TORPAQLARIN KİMYƏVİ ÜSULLA REKULTİVASİYASI

Əliyeva Şəbnəm Etibar qızı

Qərbi Kaspi Universiteti

eliyeva.sebnem001@gmail.com

Elmi rəhbər: k.ü.f.d. Qurbanova Lalə

Açar sözlər: neftlə çirklənmiş torpaqlar, təmizlənmə üsulu, termiki desorbsiya, kimyəvi rekultivasiya, xlorüzvi maddələr

Neftlə çirklənmiş torpaqların təmizlənməsinin bir üsulu da kimyəvi rekultivasiyadır. Adından göründüyü kimi bu təmizləmə işlərində kimyəvi maddələrdən-əhəmg, natrium-sulfat, dəmir oksidi, yüksək aktivliyə malik absorbentlər, üzvi və mineral gübrələr, gips və s. geniş istifadə edilir. Kimyəvi üsulla çirklənmiş torpaqların təmizlənməsi üsulunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, tətbiq edilən reagentlər neftin toksiki maddələri ilə qarşılıqlı təsirə daxil olaraq zərərsiz birləşmələrə çevrilir. Bu əməliyyatın səmərəli həyata keçməsi tətbiq edilən kimyəvi reagentin seçiliyindən və ekotoksikantın onunla reaksiyaya girmə qabiliyyətindən asılıdır. Təmizlənmə əməliyyatı aparılması üçün reagentin sulu məhlulu hazırlanır və çirklənmiş torpağa hopdurulur (1).

Qeyd etdiyimiz kimi neftlə çirklənmiş torpaqların kimyəvi rekultivasiya işlərində sorbentlərdən də istifadə edilir. Belə tədqiqatçılar belə hesab olunur ki, kimyəvi təmizləmə üsullarında sorbsiya və lokallaşdırılma daha effektiv və iqtisadi cəhətdən əlverişli üsuldur. Sorbsiyaya ilə qarşılıqlı təsir zamanı neft və neft məhsulları hel əmələ gətirir və bununla da torpaqdan ayrılır. Sorbentin torpağa qarışması zamanı neft ləkələri daha kiçik sahələrə sıxılır, helin əmələ gəlməsi ilə neft bərkirir və rezinəbənzər kütləyə çevrilir. Sonradan bu bərkimiş kütlələri istənilən mexaniki üsullarla kənarlaşdırmaq olar. Neftin qatılması neft ləkəsinin etibarlı lokallaşmasını təmin edir. Bu məqsədlə texniki adı “Lidioil”, “Unipolimer” olan sorbentlərdən və aktivləşdirilmiş torf əsasında hazırlanmış meliorantdan istifadə effektiv və iqtisadi cəhətdən səmərəli sayılır (2).

Kimyəvi üsulla təmizlənmənin bir növü də termiki desorbsiyadır. Bu üsulun tətbiqi xüsusi avadanlıqlar tələb etdiyindən onu hər yerdə tətbiq etmək mümkün olmur. Lakin bu üsulun üstün cəhəti odur ki, bu üsulla neftin bəzi fraksiyalarını, o cümlədən mazut da əldə etmək olur. Kimyəvi rekultivasiya zamanı bu deyilənlərlə yanaşı güclü oksidləşdiricilərdən də istifadə edilir. Belə maddələrdən havanın oksigeni, hava, ozon, hidrogen-peroksid, kalium-permanqanat və s. göstərmək olar. Bu oksidləşdiricilərdən istifadə zamanı çirklənmiş torpaq əvəlcə xlorüzvi maddələrlə, məsələn, polixloretilen, üçxloramin, üçxloretilen və s. ilə xlorlaşdırılmalıdır.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

- 1.H.Alanov,S.Səfərli “Azərbaycanın neftlə çirklənmiş torpaqları, onların rekultivasiyası və mənimsənilməsi”.Bakı, 2008.
2. Иларионов С.А. Экологические аспекты восстановления нефтезагрязненных почв / С.А. Иларионов. - Екатеринбург: УрО РАН, 2004.- С.194.

İNFLYASIYA ŞƏRAİTİNDƏ DÖVLƏTİN SOSIAL SİYASƏTİ

Əliyev Abbasqulu Tahir oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti
saadethumbataliyeva@mail.ru

Elmi rəhbər: dosent Hübətəliyeva Səadət

***Açar sözlər:** inflyasiya, qiymətlərin yüksəlməsi, pul gəlirləri, inkişafyönümlü iqtisadi siyasəti, əhəlinin rifah halı*

İnflyasiya (lat. *Inflatio* - **şişmə** deməkdir) ölkədə həyatın bütün sahələri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqədardır. Ölkədə baş verən iqtisadi-siyasi proseslər, beynəlxalq münasibətlər və s. inflyasiya səviyyəsinə operativ şəkildə təsir edir. Bu proses metal pulların kağız pullarla əvəz olunmasından sonra meydana gəlmişdir. Kağız pullar çap olunduqdan sonra pull əmtəə kütləsinə nəzərən dəyər itirməyə başladı. Sonralar inflyasiya adlandırılan bu proses-pulun alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi müasir dövrün ən böyük problemlərindən biri kimi meydana gəldi.

Qiymətlərin hər cürə yüksəlməsi inflyasiyanın baş verməsi anlamına gəlmir [1,səh.404]. Qiymətlərin yüksəlməsi məhsulun keyfiyyətinin artması, istehsal xərclərinin yüksəlməsi, bayramqabağı qiymətlərin qalxması nəticəsində də baş verə bilər. İnflyasiya məcmu tələb və məcmu təklif arasındakı balansın pozulmasının nəticəsi olaraq ölkədə mövcud olan bütün bazarlarda qiymətlərin ümumi səviyyəsinin artmasıdır.

Müasir inflyasiya müxtəlif fərqləndirici xüsusiyyətlərə malikdir: əgər o, əvvəllər uzunmüddətli, qısamüddətli və yaxud periodik idisə, hazırda xroniki vəziyyət alaraq istehsalın daimi amılınə çevrilmişdir. İnflyasiya mənfi sosial-iqtisadi nəticələrə səbəb olur. Belə hallar özünü adətən aşağıdakı istiqamətlərdə biruzə verir:

- Qiymət əmələgəlməsinin bazar mexanizmlərində, tələb strukturunda və iqtisadi subyektlər arasındakı əlaqələrdə deformasiyaların baş verməsi;
- Pul gəlirlərinin aşağı düşməsi, onun dəyərdən düşməsi;
- Pul kredit sisteminin pozulması, kreditlərin verilməsinə kreditorların maraqlarının zəifləməsi;
- Sərmayə qoyuluşlarına mənfi təsir göstərməsi (kapitalın istehsal sahəsindən çıxarılaraq ticarət sahəsini yönəlməsi, uzunmüddətli investisiya qoyuluşlarında risk faktorunun artması);
- Dövlət maliyyəsinə;
- Xarici iqtisadi əlaqələrə təsiri;
- Əhəlinin aztəminatlı hissəsinə mənfi təsiri [2].

Antiinflasiya siyasəti – qiymətlərin ümumi səviyyəsinin sabitləşməsinə istiqamətləndirilmiş makroiqtisadi siyasətdir. Antiinflasiya siyasəti inflasiya proseslərinə qarşı mübarizə ilə əlaqədar tədbirlər sistemi vasitəsi ilə yerinə yetirilir. Dövlət antiinflasiya siyasətini bir qayda olaraq, iki formada: aktiv (fəal) – inflasiya yaradan səbəbləri aradan qaldırmaqla və adaptasiya (uyğunlaşma) – inflasiyaya uyğunlaşmaq və onun mənfi xüsusiyyətlərini minimum endirməklə həyata keçirir. Antiinflasiya siyasəti iki istiqamətdə həyata keçirilir:

a) məcmu tələbin tənzimlənməsi;

b) məcmu təklifin tənzimlənməsi.

Keynsçilər məcmu tələb, monetaristlər isə məcmu təklifin tənzimlənməsinin tərəfdarlarıdır. İngilis iqtisadçısı C.M.Keynsin nəzəriyyəsinə əsasən, vacib dövlət sifarişlərini iri özəl müəssisələrə istiqamətləndirib səmərəli tələb yaradaraq təklif səviyyəsinin artırılmasına nail olmaq olar. Multiplikasiya səmərəsi nəticəsində istehsalın həcmi artaraq işsizliyin səviyyəsi azalacaqdır. Təklifin yüksəldilməsinin başqa bir aləti kimi əlavə investisiya cəlb edən ucuz kreditlər çıxış edir.

Beləliklə, dövlət sifarişləri və ucuz kreditlərlə stimullaşdırılmış məcmu təklifin güclənməsi qiymətlərin azalması və inflasiya səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə nəticələnir. Bu cür antiinflasiya siyasətinin nəticəsində dövlət büdcəsinin kəsiri artır və bu kəsiri aradan qaldırmaq üçün Keyns gələcəkdə ödəniləcək dövlət borclarından (istiqrazlarından) istifadəni təklif edir. Belə yanaşma uzunmüddətli dövrdə müsbət nəticə verir.

Inflasiya ilə mübarizənin radikal üsulunu monetaristlər irəli sürmüşdülər. Monetarizm istiqaməti Keynsin inflasiya ilə mübarizə alətlərinin müsbət və mənfi tərəfləri təcrübədən bəlli olandan sonra yaranmışdır. Bir çox ölkələrin dövlət borcu o qədər artmışdı ki, artıq onun daha da yüksəlməsi praktiki nöqteyi-nəzərindən qeyri-mümkündür.

Inflasiya nisbətən təsbit edilmiş nominal gəlirləri olan insanları cəzalandırır. Yəni o, gəlirləri belə bölüşdürür: sabit nominal gəlirləri olan ailələrin gəlirlərini azaldır, başqa qrup əhalinin gəlirlərini isə yüksəldir. Buna klassik nümunə olaraq adi təqaüd və ya renta ilə yaşayan yaşlı insanları, gəlirləri təsbit olunmuş tarif cədvəlləri ilə müəyyən olunan dövlət sektorunda işləyənləri göstərmək olar. Həmçinin sosial müavinətlə yaşayan ailələr inflasiyanın qurbanı olurlar. Qeyri-sabit gəlirlərlə yaşayan əhali inflasiyadan həтта xeyir əldə edir. Bu cür ailələrin nominal gəlirləri qiymətlərin səviyyəsini ötür, nəticədə onların real gəlirlərində artım baş verir. Sənayenin inkişaf etmiş və güclü həmkarlar təşkilatı olan sahələrində çalışan fəhlələrin nominal maaşı inflasiya ilə ayaqlaşa bilər.

Bu zaman dövlət əhalinin inflasiyadan zərər çəkmiş hissəsinin rifah halının yaxşılaşdırılması üçün sosial siyasət həyata keçirir.

Azərbaycanın sosial siyasətinin fəlsəfi əsasını iqtisadi inkişaf və onun nəticələrinin əhalinin rifah halını yüksəltməyə yönəldilməsi təşkil edir. Bu prinsip gün keçdikcə daha geniş formada davam etdirilir. Xüsusən son illərdə dünyada baş verən maliyyə böhranı bir çox ölkələrdə sosial problemləri kəskinləşdirdiyi halda, bizim ölkədə sosial layihələr və iqtisadi islahatların icrası nəinki zəiflədi, həтта əvvəlkindən sürətli formada davam etdirildi.

Vacib amillərdən biri də odur ki, hər il ölkə başçısının imzalamış olduğu fərman və sərəncamların 65 faizi məhz sosial yönümlüdür.

2017-2018-ci illərdəki iqtisadi göstəricilərə əsasən söyləmək olar ki, Azərbaycanda əhalinin alıcılıq qabiliyyəti xeyli yüksəlib. Aztəminatlı təbəqə dövlət tərəfindən sosial müdafiəyə cəlb olunub. Nəticədə ölkəmizin inkişafyönümlü iqtisadi siyasəti sosial sahənin də yüksəlməsinə, vətəndaşların rifah halının yaxşılaşmasına gətirib çıxarmışdır [3].

Bu gün dövlət başçısının rəhbərliyi ilə ölkədə dünyaya nümunə göstərilə bilən inkişaf modeli formalaşmışdır. Məhz bu müsbət tendensiya varlığı nəticəsində iqtisadi -siyasi sabitliyimiz davamlıdır.

Bu faktorları yüksək dəyərləndirən Prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, dünyada baş verən böhranlardan asılı olmayaraq, Azərbaycanın inkişafı və ölkədəki ictimai-siyasi sabitlik bizim böyük sərvətimizdir. Azərbaycanın sosial inkişaf sahəsindəki qazandığı uğurlu nəticələr deməyə

əsas verir ki, respublikamız global böhrandan irəli gələn çətinliklərə baxmayaraq inkişaf etməkdədir. Ən başlıcası isə əldə edilən iqtisadi uğurlar sosial siyasətin genişlənməsinə yeni imkanlar yaradır. Çox qürurverici ənənədir ki, həyata keçirilən sosial siyasət tamamilə Azərbaycan vətəndaşının həyatını müsbət istiqamətdə dəyişdirməyə, insanların özlərini güvənli hiss etməyə sövq edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev. İqtisadi nəzəriyyə, Bakı, 2001, 692 s.
2. <https://az.wikipedia.org>
3. <http://sia.az/az/news/politics/722446.html>

PUL VƏSAİTLƏRİNİN YOXLAMA-EKSPERTİZA İSTİQAMƏTLƏRİ

Əsədzadə Nərgiz Kərimxan qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti
nergizesedzade5@gmail.com

Elmi rəhbər: Əliyeva Aygün

Açar sözlər: pul vəsaitləri, ekspertiza, pul köçürmələri, bank hesablaşma hesabları, hesablaşmalar

Məlumdur ki, iqtisadiyyatın hər bir sahəsi cəmiyyətin fərqli tələbatlarının ödənilməsinə xidmət edir. Tarixi inkişafa diqqət yetirdikdə məlum olur ki, müxtəlif formalarda sərf olunan əmək əsasında dəyər müəyyən olunur və bununlada onun qiyməti pulla ifadə edilir. Yəni hər bir təsərrüfat sahəsi formalaşdıqca fərqli tələbatların ödənilməsində pulla ifadənin daha düzgün və reallığa uyğun olması tələb olunur. Mühasibat uçotunun aparılması zamanı toplanmış məlumatlar məbləğ olaraq məhz pulla ifadə olunur.

Bu baxımdan uçotun tərtibində pul vəsaitlərinin və onların ekvivalentlərinin uçota alınması Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri yeni hesablar planında 22 №-li maddəyə müvafiq olaraq 221, 222, 223, 224, 225 nömrəli hesablarda əks olunur. Belə ki, bu hesablara müvafiq olaraq kassa, yolda olan pul köçürmələri, bank hesablaşma hesabları, tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları və pul vəsaitlərinin ekvivalentlərindən istifadə olunur. Müxtəlif pul vahidlərində olan vəsaitlərin müəssisənin kassasında, bank hesablarında saxlanması, ödəniş və pul sənədlərinin, qiymətli kağızların mövcudluğu və hərəkəti uçota alınır. Bu zaman ölkə ərazisində əsas ödəniş vasitəsi olan milli pul vahidinə uyğun məzənnə müəyyən olunur və hər dəfə məzənnə dəyişdikcə mövcud pul vəsaitləri yenidən qiymətləndirilir.

Təbii ki, müəssisələr arasında hesablaşmalar nağd və nağdsız qaydada aparıla bilər. Nağdsız hesablaşmalar banklar tərəfindən aparıldığı halda nağd hesablaşmalarda bir başa kassa hesabı ilə əməliyyatlar aparılır. Hesablar planında nağd vəsaitlərin mövcudluğu və hərəkəti Kassa adlanan 221 №-li hesab vasitəsilə rəsmiləşdirilir. Rəsmi sənəd olaraq kassa mədaxil orderi və kassa məxaric orderi əsasında pul vəsaitlərinin hərəkəti həyata keçirilir. Pul vəsaitlərinin daxil olması kassa hesabının debetinə, xaric olması kreditinə yazılır. Kassa əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi kassa mədaxil və kassa məxaric orderləri yazılmaqla kassa kitabında gündəlik öz əksini tapmaqla pul vəsaitlərinin hərəkəti kimi qiymətləndirilir. Pul sənədlərində hər hansı bir səhif yazılış olduğu halda həmin vəərəqənin üzərində ləğv edilir sözləri yazılır və digər səhifələrlə birlikdə saxlanılır. Digər pul vahidlərindən istifadə olunma qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirildikdə 221 №-li hesabın subhesabı yaradıla bilər. Ümumən kassada olan vəsaitə baş mühasibin nəzarəti əsasında xəzinədar məsuliyyət daşıyır.

Pul vəsaitlərinin auditinə kassa əməliyyatlarından başlamaq daha məqsədəuyğundur. Kassa

əməliyyatlarının aparılmasını tənzimləyən əsas normativ sənədlər “Mühasibat uçotu haqqında” Qanundan və kassa əməliyyatlarının aparılması haqqında Milli Bankın təlimatlarından ibarətdir. Bu sənədlər kassalarda nağd pulların hərəkətini, onların qorunmasını, kassa sənədlərinin tərtib edilməsini, kassa kitabının aparılmasını və kassa intizamına nəzarəti təmin edir.

Kassanın yoxlanması auditor tərəfindən qəfləti yoxlama metodu ilə həyata keçirilməlidir. Yoxlama maddi məsul şəxsin və baş mühasibin iştirakı ilə həyata keçirilməlidir. Bu zaman kassir kassa hesabatını tərtib edərək kassa sənədlərini və pul vəsaitlərini auditora təqdim edir. Audit standartlarına müvafiq olaraq auditor ilk növbədə maddi – məsul şəxsdən iltizam alır.

Yoxlama-ekspertiza zamanı kassada olan qiymətli kağızlar, pul sənədləri də yoxlanılır. Auditor tərəfindən akt tərtib edilir və sonrakı mərhələdə üzləşdirmə cədvəli üzrə kassada aparılmış inventarlaşdırmanın yekunu mühasibat uçotu sənədləri ilə müqayisə edilir. Yoxlama-ekspertiza zamanı kassada pul vəsaitinin artıqlığı aşkar edilərsə, auditorun tövsiyəsi ilə kassa mədaxil orderi yazılaraq artıq vəsait kassaya mədaxil edilməlidir. Digər tərəfdən, pul vəsaitinin çatışmazlığı aşkar edilərsə, onda bu çatışmazlıq maddi məsul şəxs tərəfindən ödənilməlidir. Akt və rəy tərtib edilərək bu barədə auditor müəssisə rəhbərliyinə məlumat verməlidir.

DÖVLƏTİN İNVESTİSİYA SİYASƏTİ

Əzizova Əsmər Rövşən qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

saadethumbataliyeva@mail.ru

Elmi rəhbər: dosent Yahyayeva Aynurə

Açar sözlər: dövlətin investisiya siyasəti, vergi sistemi, investisiya qoyuluşları, investor, sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması

İnvestisiya - gəlir və ya mənfəət əldə olunması məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növlərinə yönəldilən maliyyə vəsaitləri və maddi intellektual sərvətlərdir. İnvestisiya qoyuluşları hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatında makroiqtisadi sabitliyi əldə etmək və bir çox sosial-iqtisadi məsələləri həll etmək üçün əlverişli və məqsəduyğun bir amildir. İnvestisiya qoyuluşları vasitəsi ilə hər bir obyekt öz maliyyə imkanlarını artırır, gələcək inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsini təmin edir. İnvestisiya qoyuluşları yeni innovasiyaların tətbiqinə təkan verir. Bu səbəblərdən də hər bir dövlət səmərəli investisiya siyasəti həyata keçirməkdə maraqlıdır. Ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahələrinə lazımi vəsait qoyuluşlarının müəyyən edilməsi və bu vəsait qoyuluşlarının mənbələrinin, səviyyə və strukturunun müəyyən edilməsi, investisiya qoyuluşları zamanı obyekt və subyektlər arasında münasibətlərin formalaşması məhz investisiya siyasətinə əsaslanır. İnvestisiya siyasətində dövlət həm investor həm də investisiya obyektini kimi çıxış edir. Dövlətin investisiya siyasəti dövlətin maliyyə siyasətinin tərkibinə daxil olub maliyyə sistemi vasitəsi ilə həyata keçirilir. İnvestisiya siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- investisiya qoyuluşları zamanı gəlirin əldə edilməsinin təmin edilməsi;
- vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- müəssisələrin daha çox investisiya cəlbəmələri üçün yenidən qurulması;
- büdcə vəsaitlərindən investisiya qoyuluşları zamanı istifadə edərkən səmərəliliyin artırılması;
- qarışıq investisiya layihələrindən istifadənin genişləndirilməsi;
- investisiya qoyuluşlarına dövlət zəmanətinin verilməsi və s. [1]

Respublikamızda dövlətin həyata keçirdiyi investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri isə aşağıdakılardır :

- ölkədə həyata keçirilən investisiya layihələrinin Strateji Yol Xəritələrində və dövlət proqramlarında müəyyən olunmuş sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərinə uyğunlaşdırılması;

- milli iqtisadiyyatın neftdən asılılığını azaltmaq üçün qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün investisiya qoyuluşlarının qeyri-neft sektorunun prioritet istiqamətlərinə yönləndirilməsi;
- regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarına əsasən investisiya qoyuluşlarının regionların inkişafına yönəldilməsi ilə regional investisiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi;
- ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial layihələrə xüsusən də insan kapitalına yönləndirilməsini gücləndirilməsi,
- investisiya qoyuluşlarının bir qismini infrastrukturun inkişafına istiqamətləndirilməsi;
- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması;
- dövlət investisiya qoyuluşları zamanı nanotexnologiyalara əsaslanan və ekoloji problemlərə yol açmayacaq istehsal sahələrinə üstünlük verilməsi;
- dövlət investisiyalarının elm tutumlu layihələrə yönəldilməsi;
- dövlətin müdafiə qabiliyyətinin artırılması və s. [2]

Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması, xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunması, kiçik biznesi dəstəkləmək, yeni iş yerləri yaratmaq və s müəyyən olunmuş işlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət investisiya siyasətinin səmərəli həyata keçirilməsində maraqlıdır.

Respublikamızda investisiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi və səmərəli idarə olunması üçün müvafiq hüquqi baza yaradılmış və bu sahədə müxtəlif proqramlar, fərman və sərəncamlar qəbul olunmuşdur. Məhz dövlətin investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində qəbul edilən əsas vacib sənədlərdən biri də “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 yanvar 2016-cı il tarixli “İnvestisiyaların təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” fərmanıdır. 2018-2019-cu illərin göstəricilərinə diqqət yetirdikdə məlum olur ki, fəaliyyət istiqaməti olaraq ardıcıl şəkildə 270-dən çox sahibkarlıq subyektlərinə 290-a qədər investisiya təşviqi sənədi verilib.

Təqdim olunan həmin layihələrə uyğun olaraq investisiya şəklində yerli istehsalat 2,5 milyard manatdan çox vəsait yatırılmış, 19 minədək yeni iş yerləri açılmış, ümumilikdə investisiya dəyəri 1 milyard manatdan çox olan 141 müəssisə məhsul istehsalına başlamışdır. Bununlada qeyd olunan vəsaitin ölkə iqtisadiyyatına xarici investorlar tərəfindən cəlb edilməsi nəticəsində gələcək illərdə xüsusi əhəmiyyətə malik sənaye parklarının yaradılması və inkişafı üçün əlavə olaraq 3,6 milyard dollar vəsait qoyuluşu planlaşdırılmışdır.

Müasir dünyada iqtisadi və siyasi sahədə həyata keçirilən tədbirlərə uyğun olaraq ölkəmizdə ardıcıl qaydada aparılan islahatlar, yaranmış siyasi sabitlik və xüsusən cəlb edilən xarici investisiyanın müdafiə edilməsi üçün mövcud hüquqi təminatın və qanunverici bazanın olması xarici sərmayədarlarda maraq yaratmışdır. Ölkəmizə investisiya yönümlü vəsaitlərin cəlb edilməsi həm say və həmdə ərazi mövqeyinə görə sərmayə qoyan şirkətlərin artması ilə müşahidə olunur. Dünya tarixinə diqqət yetirsək məlum olur ki, hər bir xarici tərəfdaş yalnız siyasi sabitlik olan ərazilərdə fəaliyyət göstərməyə maraqlı olur.

Dövlətin müstəqil inkişafı bərqərar olduqca onunla əməkdaşlıq edəcək tərəflər coxluq təşkil edir. Müstəqil ölkəmizin iqtisadi inkişafına diqqət yetirdikdə məlum olur ki, iqtisadiyyata yalnız 2004-2017-ci illərdə 225 milyard dollar həcmində investisiya cəlb edilmişdir və burada xarici investisiyaların həcmi 107,2 milyard dollar olmuşdur. Ölkəmizdə əsas kapitalla yönəldilən 2 milyard 298 milyon manat sərmayə İngiltərə, İsveçrə, Türkiyə, Rusiya, Malayziya, ABŞ, Yaponiya, İran və Çexiya kimi ölkələrin investorları tərəfindən cəlb edilmişdir [3].

Hal hazırda ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi qəbul edilmiş beynəlxalq normalara və standartlara uyğun həyata keçirilir. Azərbaycan dövlətinin apardığı iqtisadi fəaliyyət istiqamətində məhz bu şərtlərə uyğun olaraq istehsal və xidmət müəssisələrinin yaradılması işi sürətlənmişdir. Yəni əsas məqsəd ixraca uyğun və idxal edilməli olan məhsulların ölkəmizdə istehsalına nail olmaqdır. Bu baxımdan investisiya siyasətinin səmərəli şəkildə aparılması müasir dövrdə ölkəmizin mühüm fəaliyyət istiqamətini əks etdirir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyeva G.A. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti. “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı. Bakı, 2012. 212 səh.
2. <https://www.economy.gov.az/>
3. <http://xalqgazeti.com/az/news/1337>

MÜƏSSİSƏNİN ƏMƏK RESURSLARININ İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ MÜASİR TEKNOLOGİYANIN ROLU

Gülməmmədov Samir Bəkir oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Mamedovaelnara80@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m Məmmədova Elnarə

***Açar sözlər:** əmək resursları, texnika və texnologiyalar, elm və texnikanın inkişafı, rəqəmsal texnologiyalar, sintetik materiallar, biotexnologiyalar, nanotexnologiyalar*

Müasir dövrdə istənilən iqtisadi fəaliyyət həmişə müəyyən texnika və texnologiyaların istifadəsinə əsaslanır. Elm və texnikanın inkişafı rəqabət üstünlüyü əldə etmək üçün yeniliklərin tətbiqi üçün geniş imkanlar açır. Elm, mühəndislik və texnologiyanın inkişaf səviyyəsi ənənəvi sahələrdə fəaliyyətə müsbət təsir göstərməklə yanaşı, yeni sahələrin formalaşmasına da şərait yaradır. Rəqəmsal texnologiyalar, sintetik materiallar, biotexnologiyalar, nanotexnologiyalar və s. İqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri kimi yeni sahələr.

Müasir ETT-nin nailiyyətlərindən daha səmərəli istifadə və onun yüksək səviyyədə idarə olunması, milli iqtisadiyyatın hərtərəfli intensivləşməsi və istehsalın səmərəliliyinin artırılması, həmçinin kompleks sosial-iqtisadi məsələlərin həlli ilə daha yaxşı nəticələr əldə edə bilirik. problemlər.

Müasir sosial-iqtisadi həyatımızın, eləcə də ayrı-ayrı bazar subyektlərinin və müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətlərinin əsas fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri məlumat axınının artması və qabaqcıl informasiya texnologiyaları metodlarının toplanması, işlənməsi, istifadəsi və istifadəsinə müdaxiləsidir. məlumatların ötürülməsi. [3, s.146].

Məlumdur ki, müəssisənin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kadrların formalaşdırılması və idarəetmə proseslərinin təkmilləşdirilməsidir. Müəssisənin əmək ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasının əsas istiqamətlərindən biri kadr idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi üçün müasir informasiya texnologiyaları metodlarından istifadənin təmin edilməsidir.

Müasir şəraitdə müəssisənin kadr idarəçiliyinin əsas funksiyalarının mahiyyətini və bu funksiyaların icrasında müasir informasiya texnologiyaları metodlarından istifadə təcrübəsini nəzərdən keçirək.

Lakin, hazırda informasiya texnologiyalarının imkanlarından müəssisənin tələb olunan işçilərini seçmək üçün istifadə edilə bilər. Bu məqsədlə birbaşa qlobal şəbəkə vasitəsi ilə potensial namizədləri müəyyənləşdirmək üçün vakansiyalar haqqında məlumatlar interaktiv rejimdə verilir. Potensial namizədlər özləri haqqında şirkətin veb saytına müraciət edirlər.

Şirkətin saytında təqdim olunan vakansiyalar üçün müsabiqənin şərtləri göstərilmişdir. Namizədlər tələb olunan sənədləri elektron poçtla müəssisənin kadrlar şöbəsinə göndərirlər.

Müəssisədə lazımi kadr seçimi işinin təşkili geniş yayılsa da, getdikcə daha çox müəssisə bu metoddan istifadə etməyə başladı. Kadr seçimində müasir informasiya texnologiyalarından geniş istifadə etmək üçün məlumat portalları və kütləvi elektron media müəssisələrinin saytlarını axtarış motorlarına daxil etməlidir.

Bu vəziyyətdə hər hansı bir müəssisənin elektron poçt ünvanının axtarışı daha asan olacaq və müəssisənin işçi heyəti sürətləndiriləcəkdir. Bu vəziyyətdə, kadr sistemində görə müəssisənin maliyyə və digər əmək xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə azaldıla bilər.

İnformasiya texnologiyalarından istifadənin yuxarıda göstərilən qaydada texniki həyata keçirilməsi hazırda müəssisə üçün heç bir çətinlik yaratmır. Həm də bahalı deyil. Beləliklə, sənaye müəssisələrimiz demək olar ki, lazımi texniki vasitələrlə təmin olunur və qlobal şəbəkə əlaqələrində telekommunikasiya kanallarından geniş istifadə edirlər. Bir veb sayt yaratmaq və fəaliyyətini təşkil etmək çətin bir iş deyil və böyük xərc tələb etmir.

Beləliklə, şirkətin işçilərinin seçimi birbaşa qlobal şəbəkə vasitəsilə onlayn rejimdə interaktiv rejimdə həyata keçirilə bilər. Müəssisənin boş iş yerləri haqqında məlumat vasitəçi məlumat şəbəkələri vasitəsilə yayılır, burada potensial namizədlər müsabiqənin şərtlərinin göstərildiyi müəssisənin veb saytına müraciət etmək üçün vakansiya yerlərini doldurmaq üçün dəvət olunurlar. [2, s.136].

Bazarların yüksək dinamikası İstehlakçıların yeni məhsul növlərinin ortaya çıxmasını çox bildikləri bugünkü şəraitdə müəssisələr dəyişikliklər qarşısında çox çevik olmalıdırlar. Bu o deməkdir ki, müəssisə rəhbərləri yüksək intellekt səviyyəsi, geniş dünyagörüşü, peşəkarlığı, qeyri-standart və sistemə düşüncə tərzilə fərqlənməlidirlər. Bu keyfiyyətlər insanlarda uşaqlıqdan başlayaraq uzun müddət davam edən intensiv zehni əmək nəticəsində formalaşır.

Kadrlar formalaşdırıldıqdan sonra müəssisənin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri işləmə zamanı işçilərin rolunu düzgün qiymətləndirməkdir. Bugünkü yüksək rəqabətli bazar iqtisadiyyatı şəraitində, şirkətin heyətini təsirli şəkildə idarə edə bilən müəssisələrdir.

İnformasiya texnologiyalarının işdə fəal iştirakı və insanların məlumatlılıq səviyyəsinin sürətlə artması müəssisənin hər bir işçisinin peşəkarlıq səviyyəsinin, dünyagörüşünün daim artmasını tələb edir. Bu, işçilərin təhsil səviyyəsinin daim yaxşılaşdırılması nəticəsində mümkündür.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Quliyev T.Ə. Əməyin iqtisadiyyatı və sosiologiyası. İqtisad Universiteti, 2007.- 136 s
2. Половкина Э.А. Производительность труда в трансформирующейся экономике. Казань, 2005-185 с.

TƏLƏBƏLƏRDƏ HƏYƏCAN SƏVİYYƏSİNİN TƏYİNİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Haqverdiyeva Zümrüd Böyükağa qızı

Qərbi Kaspi Universiteti

Zhaqverdiyev54@mail.ru

Elmi rəhbər: b.ü.f.d Kərəmova Natəvan

Açar sözlər: müharibələr, təbii fəlakətlər, sağalmaz xəstəliklər, insan sağlamlığının qorunması, emosional gərginlik

Emosional gərginlik və ya həyəcan, insan sağlamlığına çox ciddi təsir edən, normal həyat fəaliyyətinin pozulmasına səbəb faktorlardan biridir. Yaşadığımız dövr emosional gərgin vəziyyətlərlə zəngindir: müharibələr, təbii fəlakətlər, sağalmaz xəstəliklər və s. Xüsusilə tədris prosesinin mürəkkəbləşməsi, qəbul edilən informasiyanın çoxluğu, gərgin iş saatları insan orqanizminə mənfi təsir etdiyi məlum olmasına baxmayaraq, hələ də bu problem həll olunmamış qalır (1).

Sənayedə, nəqliyyatda, energetikada, hərbi və s. sahələrdə texniki proses isə öz növbəsində tədris prosesinin mürəkkəbləşməsinə, uşaq və yeniyetmələrin həyat fəaliyyətinin çətinləşməsinə gətirib çıxarır. Məhz bu baxımdan inkişaf etməkdə olan nəslin stress şəraitlərdə psixofizioloji proseslərin tədqiq olunması gələcəkdə rastlaşma ehtimalı olan sinir-psixi, somatik və s.

yananmasının qarşısını alınmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir şəraitdə isə, insan sağlamlığının qorunması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən və neyrobiologiyanın aktual problemi olan koqnitiv proseslərin emosional gərginliklə qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqinə yönəldilmiş, tədqiaqatlar isə çox aktualdır (2, 3).

Həyəcanın əsas 3 növü tədris prosesində mühüm əhəmiyyət kəsb edir: situativ, fərdi, ümumi həyəcan. Müasir həyat şəraitinin xüsusiyyətləri, intellektual proqramların sürətli inkişaf templəri, tələbə həyatına keçid, informasiyanın artan əhəmiyyəti gənc orqanizmdə artan tələblər yaradır. Bununla belə, psixi və psixo-emosional gərginliyin bir çox aspektləri kifayət qədər öyrənilməmişdir. Tələbənin psixi vəziyyətində patoloji risk faktorlarından biri də şəxsi və situativ həyəcan səviyyələrində baş verən dəyişikliklərdir. (2)

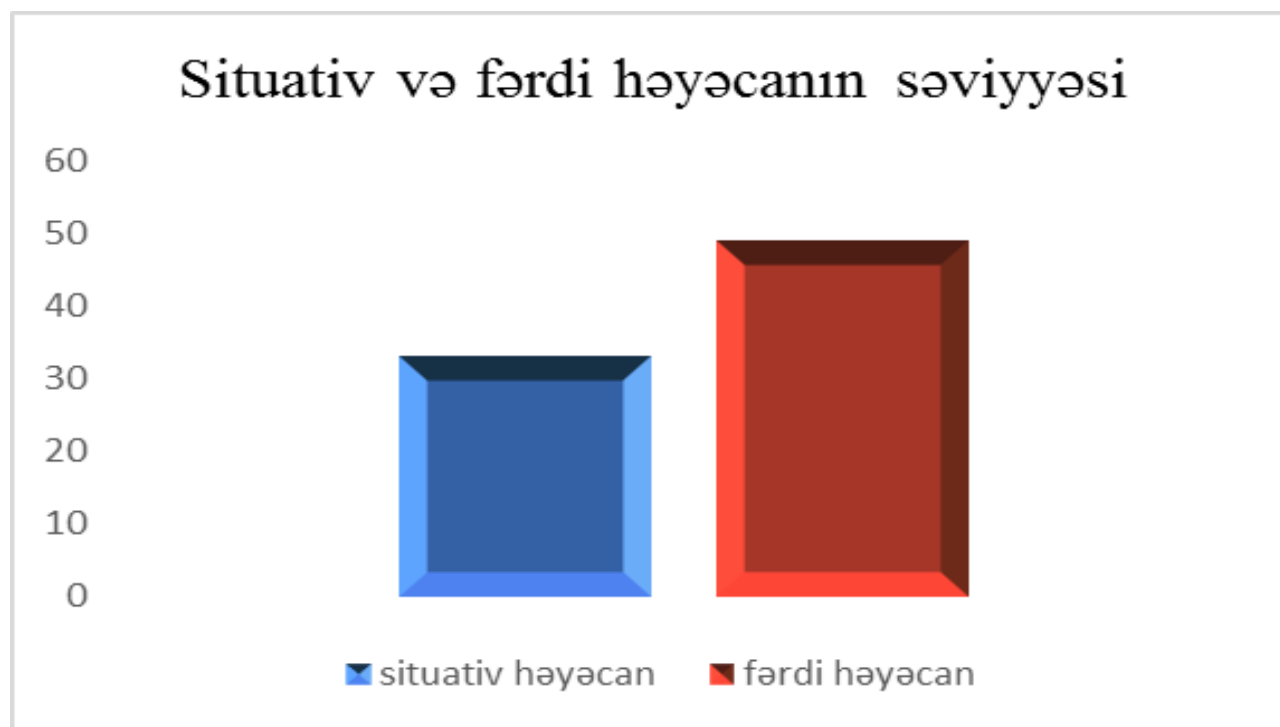
Günün aktual problemini araşdırmaq qarşımızda duran əsas məsələdir. Bu məqsədlə I kurs tələbələrində həyəcanın Spilberger–Xanın testini tətbiq edərək, onlarda situativ və fərdi həyəcanın səviyyəsi müəyyən edilib.

Spilberger-Xanın testinin tətbiq edilmə qaydası:

Emosional gərginlik modeli-ilk dəfə tətbiq olunan testləşdirmə prosesidir. Psixofizioloji testlə situativ və fərdi həyəcan səviyyəsini təyin etmək məqsədi ilə tətbiq olunan Spilberg-Xanın testi 40 sualdan ibarətdir. 1-20 suallar situativ həyəcana (SH); 21-40 isə fərdi həyəcana (FH) aiddir. Suallar 4 ballıq sistemlə qiymətləndirilir. Alınmış nəticələrə görə həyəcan səviyyələri aşağıdakılardır :

- 1) 1-30 bal aşağı səviyyə həyəcan göstəricisi;
- 2) 31-45 bal orta səviyyə həyəcan göstəricisi
- 3) 45 və daha çox bal yuxarı səviyyə həyəcan göstəricisidir

Bu test 24 nəfər - I kurs psixologiya tələbələri üzərində aparılmışdır.

Emosional gərginliyin təsirinin həyəcan səviyyəsini müşahidə etdik. Beləliklə, tələbələrdə situativ həyəcan yuxarı səviyyəsinin yaranma səbəbi tələbələrin testləşdirmə prosesini çox yüksək emosional dəyərləndirməsi ilə əlaqədar ola bilər. Fərdi həyəcanın yüksək səviyyəsi isə I kurs tələbələrinin tədris mühitinə tam adaptasiya olmaması ilə əlaqələndirmək olar. Bundan belə bir nəticə götürə bilərik ki, başda valideynlər olmaqla tələbələrin və şagirdlərin yaxınları bu gərgin tədris prosesində, xüsusən də imtahana yaxın bir dövrdə uşaqlarla mülayim davranmalı, onların nəticələrini başqa uşaqların nəticəsi ilə müqayisə etməməli, əsas da onları təhdid etməməlidirlər.

Unutmaq lazım deyil ki, belə situasiyaların nəticəsi özünə inamsızlıq, depressiya, intihar və s. ağır nəticələrə sonlana bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Kərəmova N.Y. Stress və onun koqnitiv proseslərlə qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqi problemi (ədəbiyyat icmalı) Gənc alimlərin əsərləri, Bakı, №7, 2013, səh.221-228
2. Kərəmova N.Y. Stress və koqnitiv proseslər. "Milli Nevrologiya jurnalı" Elmi-praktiki jurnal, Bakı, №1, 2012, səh.72-78
3. Карамова Н.Я. Влияние эмоционального напряжения на формирование когнитивных процессов у школьников в зависимости от уровня их умственного развития Информационно-аналитический журнал «Актуальные проблемы современной науки», №4, том 48, Москва, 2009, стр. 274-278

SƏFƏVİ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA ODLU SİLAH İSTEHSALI

İbrahimov Anar

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
ibrahimov.11.09.97@gmail.com

Elmi rəhbər: Sən.ü.f.d., dosent Kərimova Sevil

Açar sözlər: *Çaldıran döyüşü, Səfəvi dövləti, top istehsalı, Diyarbəkər mühasirəsi, mis, dəmir*

Tarixdən məlum olduğu kimi 1514-cü ildə baş verən Çaldıran döyüşündə Səfəvi dövlətinin məğlub olmasının əsas səbəblərindən ən əsası qızılbaşların odlu silaha malik olmamalarıdır. Bunu başa düşən Səfəvi şahları odlu silahın istehsalına da qayğı göstərməyə başlamışlar. Ancaq, bu barədə tarixçilər arasında fikir müxtəlifliyinin olduğunu əlimizdə olan mənbələr əsasında görə bilərik. Müxtəlif yazılı qaynaqlara əsasən Səfəvi dövlətində olan top istehsalının tarixini XVI əsr olaraq qeyd olunduğunu söyləmək olar. Bu istehsalat isə İsfahan şəhərinə gəlmiş ingilis əsilli Şerli qardaşlarına aid olduğu qeyd olunur. Onların təcrübəsindən yararlanan qızılbaşlar topxanaların açılması və ordunun odlu silahla təchiz olunmasını təmin etmişlər. Bu göstərilən mənbələrdə Şerli qardaşlarının XVI əsrin sonlarında gəlməsi qeyd olunsada digər fərqli yazılarda misal üçün Venesiyalı olduğu güman edilən, ancaq adının tam bilinmədiyi bir tacir öz qeydlərində XVI əsrin əvvəllərində bu ərazilərdə odlu silahdan istifadə və onun istehsalı ilə bağlı yazıların olması məlumdur.

Belə bir qarşılıqlı zidd mülahizələrin olduğu anda ortaya belə bir sual çıxır. Əgər XVI əsrin əvvəllərində qızılbaşların ordusunda odlu silah varısa niyə onu Çaldıran döyüşündə istifadə etmədilər və eyni zamanda Portuqalları niyə odlu silah əldə etmək üçün çağırmışdılar. Adı məlum olmayan Venesiyalı tacirin qeydlərində belə bir yazı ilə qarşılaşmaq olar. O, yazırdı ki, Ustaclı Məhəmmədin mühasirəyə aldığı Diyarbəkərdə Şah I İsmayılın göstərişi ilə odlu silahdan istifadə olunmuşdur. Yazılarda həmçinin bu odlu silahdan istifadə olunması haqqında da məlumat mövcuddur. Bu məlumata əsasən Diyarbəkərin mühasirəsində Sultan Yaqubun göstərişi ilə hazırlanmış bürüncdən olan minaatan Mardin gətirilmiş və istifadə olunmuşdur. Səyyah öz qeydlərində əlavə edir ki, şəxsən özü bir neçə dəfə bu silahın necə istifadə olunduğunu öz gözləri ilə görüb. O, həm də şəxsən Ustaclı Məhəmmədə mənsub olan minaatanın təsvir edərək yazır ki, bu minaatan beşağızlı idi və onun lüləyinin ikidə bir nisbətində qundağı mövcud olmuşdur. Əlavə məlumat üçün qeyd etmək lazımdır ki, Ustaclı Məhəmməd Qızılbaş sərkərdələrindən olaraq, uzun müddət Çuxur Səəd (Səd) bəylərbəyi kimi mühüm bir vəzifənin daşıyıcısı olmuşdur. Ən əsas olaraq top istehsalının Şah Təhmasibin dövründə hazırlanması haqqında məlumatlar mövcuddur.

Misal üçün bu dövrdə istehsal olan və Marağa şəhərinin ətrafında yerləşən Göyərçin qalasından Təbrizə aparıldığı qeyd olunan "Kəlləquş" adlı topun olması göstərə bilərik. Buraya

gələn istər Avropa, istərsə də rus səyyah və tacirlərin yazılarında Səfəvi dövlətində olan toplar barəsində məlumatlarda qeyd olunur ki, burada hazırlanan topların aparılmasında 10 öküz belə kifayət etmirdi. Bu isə onların həm həcmnin iriliyini, həm də hazırlandığı materialın möhkəmliyini göstərirdi. Topların içəri hissəsinin daha funksional olması üçün material kimi isə əsasən misdən istifadə olunurdu. Topla yanaşı odlu silahların hazırlandığına aid də məlumatlar mövcud olub. Əsas material kimi misdən istifadə olunduğunu göstərən mənbələ arasında Rusiyadan Səfəvi dövlətinə ticarət üçün gəlmiş F.Kotovun yazılarında İsfahan şəhərindəki olan topların ya misdən, ya da dəmirdən olmasını göstərmək olar.

Topların əsasən misdən hazırlanmasının həm texniki, həm də bədii səbəbləri mövcud idi. Bu ərazidə olan ustalar dəmirin əridilməsində çox da müvəffəq olmadıqlarından onlar əsasən misə xüsusi önəm verirdilər. Ancaq, topun atəşi zamanı olan istiliyin qarşısında misin əriməməsi üçün onu daha qalın formada istehsal edirdilər. Bu qədər misi əldə etmək üçün isə əhalidən yığılan mislə yanaşı mədənlərdən alınan misdəndə geniş istifadə edərək toplar istehsal edirdilər. Bu topların üzərinə nisbətən sadə əsasən həndəsi ornamentlərdən ibarət naxışlar vurulurdu. Bu isə onların bir növ estetik gözəlliklərinə xidmət edirdi. Top istehsalında müxtəlif mənbələrdə fərqli ustalarında adı çəkilir. Bu ustalardan biri olan və topçubaşı sayılan Bərxudar bəy Ənisinin 1604-cü ildə hazırladığı ağırlığı 40 batman olan daş mərmili top “fəth” adlandırılmışdır. Bu topun böyüklüyü və funksionallığı onu görənləri heyretə gətirirdi. Top istehsalının genişlənməsinə zəmin yaradan səbəblər XVII əsrdə olan müharibələr və İrəvan qalasının Osmanlılarda olması idi.

ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNDƏ ENERJİ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK ANLAYIŞLARI

Kələntərli İsfəndiyar

Qərbi Kaspi Universiteti
i_kalantarli@outlook.com

Açar sözlər: enerji problemi, təhlükəsizlik, kütləvi miqrasiya, ətraf mühitin çirklənməsi, demografik problemlər, enerji təhlükəsizliyi

Bu yazının məqsədinə müvafiq olaraq enerji təhlükəsizliyinin konseptual olaraq izah edilməsini və yalnız bundan sonra enerji təhlükəsizliyi haqqında öz baxışımı ifadə etməyi uyğun sayıram. Bunun üçün ideal ilk addım “enerji təhlükəsizliyi” anlayışını təşkil edən sözlərin linqvistik və tarixi baxımdan təhlili olardı: enerji və təhlükəsizlik

Enerjinin konsept olaraq indiki iqtisadi və ya geosiyasi mənada işlənməsi o qədər də uzaq keçmişə söykənmir. Nəzərə alsaq ki, bu mənada işlədilən terminologiya daha spesifik karbohidrogen ehtiyatının adı ilə adlandırılırdı. Məsələn, enerji siyasəti yerinə neft və ya qaz siyasəti, enerji problemi yerinə təbii ehtiyatların çatışmazlığı istifadə olunurdu. Buradan rahatlıqla nəticə çıxarmaq olar ki, ənənəvi terminologiya birbaşa olaraq “ənənəvi” enerji metodlarının təsiri altında formalaşmışdır. Bu da öz növbəsində təbii sərvətlərin – spesifik olaraq karbohidrogen ehtiyatlarının təkbaşına “enerji” anlayışının mənasını təşkil etməsinə gətirib çıxarmışdır. Məhz bu səbəbdəndir ki, dövrün “enerji” məsələlərində önəmli rol oynayan aktorları – alimlər, dövlət xadimləri, transmilli korporasiyaların idarəçiləri və s. “neft”, “qaz”, “kömür” kimi anlayışlardan istifadə etmiş və bunları bir çətir altında birləşdirəcək bir anlayışa ehtiyac duymamışlar.

Əgər istifadə olunan resursların xarakterinə nəzər salsaq hamısının yenilənə bilməyən mənbələr (non-renewable resources) kateqoriyasına aid olduğunu müşahidə edirik. Yenilənə bilən mənbələrin (renewable resource) populyarlaşması ilə paralel olaraq “alternativ” enerji anlayışı yarandı. Məhz “alternativ”-i yarandıqdan sonra ənənəvi karbohidrogen ehtiyatların bir anlayışda – “enerji” konsepti altında cəmlənməsi tendensiyası geniş vüsət aldı. Beləliklə, enerji dedikdə, karbohidrogen, termal, elektrik, kimyəvi, nüvə, şüa və s. kimi formalarından asılı olmayaraq istənilən fiziki güc resursunu başa düşmək olar.

Təhlükəsizlik isə birbaşa olaraq hərbi və sülh şəraitlərində dövlətlərin qorunması olduqları mövqeni ehtiva edir. Tarixən təhlükəsizlik o qədər geniş yayılmış bir anlayış deyil. Bunun əvəzinə müharibəyə hazır olmaq, regionda güc balansını qurmaq kimi anlayışlar indiki müasir təhlükəsizlik terminin yerinə işlədilir. Aydın məsələdir ki, müharibəyə hazır olmaq ilə müqayisədə təhlükəsizlik daha pasifist bir anlayışdır. Bu da müasir dövrün müxtəlif tendensiyalarından irəli gəlir. Bir zamanlar müharibənin beynəlxalq münasibətlərin normal vəziyyəti olduğunu iddia edən klassik realist nəzəriyyəçilərin nəslində tükənmiş yerini neoklassik nəzəriyyəçilərə vermişdir. Lakin, təhlükəsizlik anlayış etibarilə, heç də yalnız yuxarıda qeyd edilən “ənənəvi çərçivədə” qalmamışdır. Müasir siyasətdə təhlükəsizlik konsepsiyası yalnız dövlətlərarası hərbi təhlükəsizliyi deyil, etnik separatizmi, mütəşəkkil cinayətkarlığı, qaçqınçılıq, kütləvi miqrasiyanı, ətraf mühitin çirklənməsini, demoqrafik problemləri, kütləvi qırğın silahlarını və nəhayət enerji təhlükəsizliyini də əsas götürür. Sözsüz ki, yuxarıdakı siyahıya hələ çox əlavələr də etmək olar.

Təhlükəsizlik anlayışının bu qədər şaxələnməsi və enerji siyasətilə birbaşa məntiqi əlaqədə olması bizə əsas verir ki, müasir dövrdə qlobal problemlər fonunda enerji məsələsinin dövlətlərin təhlükəsizliyində vacib fakt olduğuna qənaət gətirək.

Yuxarıda qeyd edilən enerji və təhlükəsizlik konseptlərini ayrı-ayrı təhlil etmək tədqiqatçıya “enerji təhlükəsizliyi”-ni vahid anlayış şəklində izah etməyə və onun dövlət təhlükəsizliyindəki rolunu elmi-metodik baxımdan anlamağa kömək edəcəkdir.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNDƏ

Kərimov Orxan Vaqif oğlu
Qərbi Kaspi Univeristeteti

Açar sözlər: beynəlxalq münasibətlər, daxili sabitlik, enerji müqavilələri, ölkə iqtisadiyyatı, siyasi maraqlar

1990-cı illər yeni qlobal siyasətin formalaşmağa başladığı dövr hesab edilir. SSR-nin çöküşü ilə artıq dövlətlər özlərini yeni beynəlxalq siyasi arenaya hazırlamalı idilər. SSR-nin çöküşünə qədər dünya siyasəti çox qütblü siyasi sistem üzərində formalaşdırılmışdır. Vestfaliya sülhündən bu yana qurulan bu sistem kiçik dövlətlər üçün geniş siyasi maneə sahəsinin olması anlamına gəlirdi. SSR-nin çöküşünə qədər kiçik dövlətlər qlobal siyasət sisteminin qütbləri arasında get-gəl edərək öz siyasi maraqlarını böyük güclərə diktə etməyə çalışırdılar. Lakin SSR-nin çöküşü ilə çox qütblü dünya anlayışı yerlə bir oldu və əvəzində regional güc mərkəzləri anlayışına söykənən yeni dünya nizamı formalaşmağa başladı. Artıq, beynəlxalq siyasi sistem iki hegomon dövlət arasında deyil, əsasən regional güclərin söz sahibi olacaq geniş şaxəli beynəlxalq münasibətlər sistemi formalaşmağa başlanırdı. Heç şübhəsizki yeni-yeni müstəqil olmuş dövlətlər üçün bu sistemdə özünə yer etmək olduqca çətin məsələ idi, yeni-yeni müstəqil olmuş dövlətlər SSR-nin daxilində qoyub getdiyi problemlərin mənğənəsində boğulurdu. Bu yeni müstəqil olmuş ölkələrdən biri də Azərbaycan Respublikası idi və digər keçmiş Sovet ölkələri kimi Azərbaycanda yetərincə SSR-dən qalma problemin mənğənəsində boğulurdu.

1991-ci ildə həm daxili problemlər, həm də regional səviyyədə Ermənistanın yaratdığı problemlər bizi yeni formalaşmaqda olan beynəlxalq münasibətlər sisteminə inteqrasiya olmamıza böyük maneçiliklər törədirdi. Lakin Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən sonra ilk öncə daxili problemlərimizdən yaxa qurtarmağa başladıq. Çətin də olsa ölkədə daxili sabitlik yaradıldı və əlində silahı olanın, qolunda güc olanın deyil konstitusiyanın aliliyi təmin edilərək konstitusiyanın təmin etdiyi ədalət anlayışı ölkənin hər künc-bucağına hakim oldu. Böyük siyasətçilər kimi Heydər

Əliyev də daxili sabitliyi yaratdıqdan sonra ölkəmizi beynəlxalq münasibətlər sisteminə inteqrasiya edərək orada söz sahibi ölkələrdən biri halına gətirdi. Doğrudur, bu gün biz hegomon dövlətlər qədər söz sahibi deyilik, ama, regional güc mərkəziyik. Bu gün bu gücdə olmağımızın əsas səbəbkarı da heç süphəsiz ki, Heydər Əliyevdir. Onun apardığı uğurlu beynəlxalq siyasət nəticəsində Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğala məruz qalmış torpaqları beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Azərbaycan əraziləri kimi tanınmışdır. Bununla yanaşı Ermənistan beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən işğalçı dövlət olaraq tanıtılmışdır. İmzalanan enerji müqavilələri Azərbaycana milyardlarla gəlir gətirərək ölkə iqtisadiyyatı önəmli dərəcədə canlandırılmışdır. Baxmayaraq ki, o dövrlərdə ölkənin iqtisadi durumu və dövlət büdcəsi bu lahiyələri gerçəkləşdirmək durumunda deyildi. Heydər Əliyevin dövründə dövlətlərarası ikili münasibətlərdə və çox şaxəli geniş münasibətlərdə Azərbaycan Respublikası önəmli uğurlar əldə edərək bugünkü güc səviyyəsinə çatmışdır.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV FAKTORU

Qurbanov Anar Novruz oğlu
Sumqayıt Dövlər Universiteti

Elmi məsləhətçi: prof. Ağayev T.D.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, iqtisadiyyat, böhran, iqtisadi inkişaf, Əsrin müqaviləsi

Azərbaycan Respublikasının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə iqtisadiyyatın hər bir sahəsi inkişaf etmiş və müvəffəqiyyətlər əldə olunmuşdur. 1. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi ilk dövrlərdə ölkə ərazisində iqtisadiyyat böhran şəraitində idi. Bu dövrdə ölkə ərazisində islahatlar aparılmağa başlandı və yeni iqtisadi model olan – Azərbaycan modeli yaradıldı. Təbii ki, bu modelin yaradılması ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün çox vacib faktor oldu. Bazar münasibətlərinə keçidi şərtləndirən iqtisadi, siyasi, hüquqi islahatların gerçəkləşdirilməsi ilə yanaşı, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası daha da sürətləndi. Ulu Öndər Heydər Əliyevin enerji siyasəti Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu artırmaqla yanaşı, onun geosiyasi və geoiqtisadi mövqelərini daha da möhkəmləndirmiş, dövlətimizi dünyanın siyasi-iqtisadi arenasında etibarlı tərəfdaş və sabit enerji təminatçısı kimi tanıtmışdır.

Heydər Əliyev Azərbaycanın o dövrdəki məhdud imkanlarını nəzərə alaraq neft sektorunu inkişaf etdirməyə başladı. İqtisadiyyatla bağlı olaraq ən mühüm nailiyyətlər neft sahəsində qazanılmışdır. Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılması və neftdən əldə olunan gəlir ilə milli büdcəni bərpa etmək və möhkəmləndirmək üçün çox mühüm bir addım idi. 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Gülistan sarayında Xəzərin Azərbaycan sektorundakı “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” yataqlarının dərin su qatlarındakı neftin birgə işlənməsi ilə əlaqədar olaraq müqavilə imzalandı. Bu müqavilə tarixdə “Əsrin müqaviləsi” adı ilə məşhurlaşdı. Əsrin müqaviləsində dünyanın 8 ölkəsinin (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı) 13 ən məşhur neft şirkəti iştirak etmişdir. Bu bağlanmış müqavilə neft sahəsində Heydər Əliyevin qazandığı uğurların hələ başlanğıcı idi. Bu müqavilənin bağlanması ilə artıq Azərbaycan digər dövlətlərlə sıx əməkdaşlıq etməyə başladı.

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının Heydər Əliyev tərəfindən düzgün seçildiyini artıq 1996-cı ildə müşahidə olunan iqtisadi sabitlik və 1997-ci ildən başlanan sosial-iqtisadi inkişaf xətti daha bariz şəkildə nümayiş etdirir. Azərbaycanın sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan liberal iqtisadiyyat xəttini dəstəklədiyini dünyaya bəyan edən Ulu Öndər ölkənin məhz belə bir yolla irəliləməsini və inkişaf etməsini istəyirdi.

Bundan başqa Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılması üçün 1996-cı ildə Bakı-Novorossiysk, 1999-cu ildə Bakı-Supsa ixrac neft kəmərlərinin istismara verilməsi də iqtisadiyyatımızın inkişafı üçün təkan rolunu oynadı.

Ümummilli liderin iqtisadiyyatla bağlı fəaliyyətlərindən biri də Böyük İpək yolu nəqliyyat dəhlizində Azərbaycanın aktiv iştirakı məsələsi idi. Böyük İpək yolunun Azərbaycan üçün əhəmiyyəti çox böyük idi. 1998-ci ilin sentyabr ayında Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə tarixi İpək Yolunun bərpasına həsr olunmuş beynəlxalq konfransın məhz Bakıda keçirilməsi də bunun bariz nümunəsi idi. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, 32 ölkənin və 13 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələrinin iştirak etdikləri bu konfransda Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişaf etdirilməsi haqqında çox mühüm sənədin imzalanması əlverişli geosiyasi mövqedə yerləşən Azərbaycanın regionda etibarlı tərəfdaş kimi mövqeyini daha da artırdı.

Ümummilli liderin həyata keçirdiyi bu tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda iqtisadiyyat və onunla bağlı olan sahələr inkişaf etməyə başladı. Ölkəmiz beynəlxalq arenada daha da tanındı. Ulu Öndərimizin əsas fəaliyyəti ondan ibarət idi ki, o, iqtisadiyyatın inkişafını ölkə üçün çox vacib hesab edir və bunun üçün daima çalışırdı. Müasir dövrdə Heydər Əliyevin uğurlu siyasətini Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev layiqincə və uğurla yerinə yetirir.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ОРОШЕНИЯ

Курбанов Мурад Курбанович
Западно Каспийскийский Университет
Mr.murad.qurbanov@mail.ru

Elmi rəhbər: k.ü.f.d. Şirinova Nəcibə

Аçar sözlər: экологические последствия, сельскохозяйственных культур, ионов, хлора, фтора, серной кислоты

Актуальной проблемой современного земледелия является сохранение плодородия почв, как основы существования агроэкосистемы. Деградация почв, ведет к снижению урожайности сельскохозяйственных культур, а значит, уровня производства качественного продовольствия и катастрофическим изменениям в окружающей среде. Зачастую - это результат низкой культуры земледелия и отсутствия контроля. Эти проблемы отрасли требуют обязательного решения.

В минеральном питании растений, и высокие дозы азота, и низкие, приводят к нарушению белкового обмена, что приводит к образованию веществ, угнетающих аденозинтрифосфатазную активность. И, как следствие этого, разобщение процессов дыхания листьев растения и окислительного фосфорилирования и, в конечном итоге, снижение урожайности. На высоком фоне питания растения азотом, в отдельных его органах возрастает концентрация аммиака, что приводит к подавлению роста и развития растений и даже к распаду синтезированных белков. Роль минеральных удобрений в увеличении продуктивности агроценозов, повышении плодородия почв в основном оценивается только сположительной стороны (1).

Однако в настоящее время происходит переоценка влияния средств химизации. Экологические последствия применения удобрений можно рассматривать с трех позиций: местное влияние удобрений на экосистемы и почвы, на которых они применяются; влияние на другие объекты экосистемы и их звенья; влияние на объемы производимой продукции и качество, здоровье людей и животных. В литературе имеется большой ряд публикаций, в которых освещаются негативные последствия от применения минеральных удобрений, главные из которых, увеличение подвижности некоторых тяжелых металлов и

микроэлементов, содержащихся в почве. Опасность активного вовлечения в геохимическую миграцию микроэлементов, например, В, Zn, Cu, Mn, может привести к возникновению в пахотном слое их дефицита (2).

Главный аргумент в этом выводе связан с содержанием загрязнителей в сырье, используемом для производства минеральных удобрений. Длительное применение различных видов минеральных удобрений может привести к избыточному накоплению в почве нитрат - ионов, хлора, фтора, серной кислоты. Однако эти негативные процессы вполне устранимы путем подбора соответствующих форм удобрений.

Список литературы:

1. Ягодин Б.А., Жуков Ю.П., Кобзаренко В.И. Агрехимия. – М.: Колос, 2002
2. Воронков Н.А. Химическое загрязнение и контроль состояния природной среды. Учебное пособие, Калининград, 2008.

PESTİSİDLƏRİN EKOSİSTEMDƏ ZƏRƏRLƏRİNİ AZALTMAQ ÜÇÜN EDİLƏN TƏKLİFLƏR

Mehdiyeva Firuzə

Qərbi Kaspi Universiteti
f_mehdiyeva_95@mail.ru

Elmi rəhbər: k.ü.f.d. Şirinova Nəcibə

Açar sözlər: pestisidlər, həşəratlar, çürümə, bitkilər, ekoloji sistem, parazitlər

Kənd təsərrüfatının inkişafı müxtəlif prolemlərin yaranması ilə nəticələnir. Yararsız torpaqların sahəsinin artımı, becərilən bitkilərin, monokulturaların yaranmasının və başqa proseslərin altında aparılan zərərvericilərin sayının böyüməsinə gətirib çıxarır. Aqrotexnik tədbirlərlə yanaşı, müxtəlif zəhərli maddələrin köməyi ilə həşəratların məhv edilməsi həyata keçirilir. Demokrit bitkiləri çürüməsinin və həşəratlar tərəfindən məğlubiyyətin qarşısının alınması üçün zeytun ağaclarının təmiz cövhəriylə səpməyi məsləhət gördü. O Semyonu dovşan kələminin şirəsiylə emal etməyi təklif etdi: bu bitki zəngin aşılama maddələrlə və orqanik turşularla, hansılar ki, xəstəliklərin həyəcanlandırıcılarına mənfi təsir edirlər. İnsanın təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində təbiət də hərəkət edən sintetik birləşmələr xüsusi təhlükəni təqdim edir. Onların arasında əhəmiyyətli yeri bitkilərin və heyvanların müdafiəsinin kimya vasitələri pestisidlər tutur. Pestisidlər bir neçə qrupa bölünür: herbisidlər, insektisidlər, flungisidlər, akarisidlər, algisidlər və s. aiddir.

Pestisidlərin tətbiqinin ekoloji sistemə yetirdiyi zərərlərin nəticələri aşağıdakılardır:

- canlı və insanlar üçün güclü toksiki xassəyə malikdirlər;
- pestisidlərin təsirindən yalnız məhv olma obyektini olan orqanizmlər deyil, o ərazidə olan bir çox orqanizmlər məhv olur;
- pestisidlərin qalıqları qida məhsullarında da aşkar edilməkdədir;

Belə ki, pestisidlər orqanizmələrə birbaşa və tez təsir etdiklərinə görə bütün populyasiyalara az müddətdə yüksək toksiklik təsiri göstərilir. Təklif olunmuşdur ki, elə pestisidlər yaradılsın ki, onlar uzun müddətə məxsusi seçilmiş populyasiyalara zəif təsir etsinlər. Belə pestisidlər müəyyən vaxt keçdikdən sonra zərərvericilərdə intoksikasiya yaradır. Daha bir növ pestisidlər də təklif olunur ki, onlar zərərvericilərin qidalandığı bitkilər və ya canlıları məhv etmək qabiliyyətinə malik olur. Digər təklif olunan pestisid mövcud ərazidə populyasiyaların artmasına və parazitlərin sıxışdırılmasına xidmət edir. Son zamanlar inkişaf etmiş elm sahəsi olan biotexnologiyanın yeni nailiyyətlərindən də faydalanmaq olar. Belə ki, biotexnoloqların yeni yaradıqları tərəvəz sortlarına həşəratlar yaxın gəlmirlər. Hal-hazırda 100-dən artıq genləri

dəyişdirilmiş kənd təsərrüfatı məhsulları yaradılmış və realizasiyasına icazə verilmişdir. Kompleks ekspertizalar nəticəsində aşağıdakı kənd təsərrüfatı məhsullarının ərzaq xammalı kimi istifadəsinə icazə verilmişdir:

- 40-3-2 xətlə soya, “qlifosfat” herbisidinə davamlı “Monsanto Co” firmasının (ABŞ) məhsulu;
 - “Rasset – Burbank Nüliv” və “Superior Nüliv” sortlu kolorado böcəyinə davamlı kartof, “Monsanto Co” firmasının məhsulu;
 - CA 21 xətlə qarğıdalı, oduncaq qüvvəsinə davamlı, “Monsanto Co” firmasının məhsulu;
- Pestisidlərin tətbiqi zamanı yaranan problemlərin azaldılması üçün edilən təkliflər:
- Yabancı bitkilər əsasında seleksiya işlərini həyata keçirməklə əkinçilikdə istifadə olunan yüksək su tələbatlı bitkilərin daha az su tələbatlı bitkilərlə əvəz olunması ilə əkin strukturunun dəyişdirilməsi, quraqlığa davamlı və az su tələbatlı yeni bitki sortlarının yaradılmasıdır.
 - Biotexnologiyanın yeni nailiyyətlərindən istifadə olunmalıdır.
 - Təbii mənşəli pestisidlərin tətbiqinə yer verilməlidir.
 - Torpaqların qorunması tədbirlərində biomüxtəliflik və bioloji vasitələrdən istifadə edilməsi həyata keçirilməlidir.
 - Torpaqdan mikrobların ayrılmasının metodik ardıcılığı hazırlanmışdır, onların sayının hesabı, preparatlara həssaslığı, təyinləri, dağıdıcı fəallığa malik olan ştamlar seçilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. Ekologiya, ətraf mühit və insan. Bakı. 2006.
2. Шильникова Н.В., Андрияшина Т.В.. Влияние пестицидов на биоценоз почвенного покрова. Вестник Казан. технол. ун-та. 2011. Т. 14, №10. С.39-44. ©

YAXIN ŞƏRQDƏ DƏYİŞƏN DİNAMİKALAR: KONSEPTUAL ANALİZ

Məmmədli Cavid

Qərbi Kaspi Universiteti

memmedlicavid1@gmail.com

Açar Sözlər: Yaxın Şərq, Suriya, ABŞ, Rusiya, Səudiyyə Ərəbistanı, İran

Orta Şərq təxminən iki əsrdir dünyanın ən vacib münaqişə bölgələrindən biridir. Sahib olduğu təbii ehtiyatlar zənginliyi, stratejik-coğrafi mövqeyi və global güclərin mənafeələrinin mərkəz nöqtəsi olması səbəbi ilə bu bölgə münaqişələrə, müharibələrə və rəqabət münasibətlərinə səhnə olur. (1, səh 95-104).

Bu məqalədə bölgədə sözügedən təhlükəsizlik və xarici siyasət dinamiklərini konseptual çərçivədən analiz edib bölgənin gələcəyinə dair bəzi ehtimallar üzərində bəhs edəcəm. Əsas məsələ Ərəb Baharıdan sonra bölgədə meydana gələn yeni dinamikləri təhlil etməkdir. Xüsusilə 2008-ci maliyyə böhranıdan sonra qərb güclərinin gedərək mövqelərini itirməsi və şərqin yüksələn güclərinin (xüsusilə Çin) dünya siyasətində daha çox söz sahibi olmağa başladığını görürük. ABŞ-ın istər dünya siyasətində, istərsə də yaxın şərq güc tarazlığında sahib olduğu dominant aktor mövqeyi gedərək daha çox sorğu-sual olunur. (2, səh 1-19)

ABŞ-ın yaşadığı güc eroziyası Avropa Birliyinin xarici siyasətində də hiss olunur. Regional məsələlərin həllində AB təsirli və inandırıcı bir xarici aktor olma mövqeyindən gedərək uzaqlaşır. Hətta regiondan qaynaqlanan münaqişələrin həllinə fayda verməyi bir kənardə qalsın, AB-nin özü regionda baş verən münaqişələrdən ən çox təsirlənən aktor oldu. (3, səh 143-160)

Ərəb Baharıdan sonra geniş yayılan transmilli radikal terrorizm və humanitar immiqrasiya hərəkətləri region xaricindəki aktorlar arasında ən çox Avropa Birliyi üzvü ölkələrinə təsir edir. Yaxın Şərq və Şimali Afrika bölgəsi olaraq bilinən coğrafiyadakı hadisələr bir tərəfdən AB-nin təhlükəsizlik və digər mənafeələrini yaxından təsir edərək, AB-nin bu coğrafiyadakı münaqişələrin həllində gözlənilən iştirakı bu və ya digər formada gerçəkləşmir (4, səh-210-228).

İstər Fələstin məsələsi olsun, istərsə də İran ilə imzalanan nüvə müqavilələrinin davamı olsun, AB məsələnin iştirakçıları tərəfindən ciddi bir aktor olaraq qəbul edilmir. Hər iki qlobal aktorun öz daxilində yaşadıkları ictimai, siyasi-iqtisadi çətinliklər bu aktorları bir tərəfdən öz daxilindəki məsələlərə daha çox diqqət ayırmağa məcbur edərkən, digər tərəfdən Çinin yüksəlişi qarşısında bu aktorların maraqları gündən günə Sakit okean regionuna doğru istiqamətlənir. Obama ilə başlayan və Tramp ilə davam edən prosesdə ABŞ, Çinin yüksəlişini və Rusiyanın yenidən dirilməsini öz təhlükəsizlik və xarici siysət maraqlarına istiqamətlənmiş ən önəmli zərbə kimi qəbul edir və ikinci dünya müharibəsindən bu yana davam edən qlobal dominantlığı yeni mərhələdə ən zişansız şəkildə necə davam etdirə biləcəyinin hesablarını edir (5, səh 550-566).

Avropa birliyi isə İngiltərənin üzvlükdən ayrılma prosesi, yüksələn populist milliyətçilik, köçkünlərin varlığının ərsəyə gətirdiyi ictimai və iqtisadi problemlər, Tramp Amerikasının AB-nin təhlükəsizliyinə və inteqrasiya prosesinin davamına yöəltdiyi tənqid və sorğular qarşısında öz dərdinin arxasına düşmüş şəkildə stratejik sürüşmə prosesini yaşayır (6, səh 161-180).

Texnoloji hadisələrlə paralel olaraq başda ABŞ olmaqla qərblə güclərin Yaxın Şərqi təbii ehtiyatlarına olan ehtiyacları azalarkən, qərb cəmiyyətlərində Yaxın Şərq siyasətinə daha çox müdaxilə etməməsi istiqamətində mövqelər ortaya çıxır. Şiş qazı texnologiyasında baş verən böyük irəliləyişlər nəticəsində ABŞ petrol ehtiyacının ən çox 10%-ni Yaxın Şərqdən idxal edir. ABŞ hal hazırda dünyada ən böyük neft və təbii qaz istehsalçısı möqeyindədir. (8, səh 613-635)

Bu mövqe onu təbii ehtiyatları zəngin olan ölkələr qarşısında geosiyasi olaraq üstün bir vəziyyətə daşıyır. Region ehtiyatlarına olan ehtiyacın azalması ABŞ-ı körfəzdəki neft ehtiyatları çox olan ölkələr qarşısında daha üstün bir mövqeyə malik olarkən, eyni vəziyyət körfəz ölkələri tərəfindən böyük narahatçılıqla qarşılır. Uzun illərdir öz təhlükəsizliklərini ABŞ ilə qurduqları ikili münasibətlər üzərindən təşkil etməyə alışmış bu ölkələr, ABŞ-ın əlini-ayağını bölgədən çəkməsi anında başda İran olmaqla digər regional problemlərlə necə mübarizə aparacaqlarını gecəgündüz düşünürlər. Bölgəyə olan ehtiyacın azalması qarşısında ABŞ bölgəyə istiqamətlənmiş xarici siyasət maraqlarını təkrar nəzərdən keçirir. İsrailin təhlükəsizlik və varlığının davam etdirilməsi, bölgədəki təbii ehtiyatların dünya bazarına stabil qiymətlərə təqdim edilməsi, Çin və Rusiya kimi qlobal aktorların bölgə aktorları (Səudiyyə Ərəbistanı, İran, Türkiyə, İsrail) ilə münasibətlərinin ABŞ-ın bölgədəki maraqlarına mənfi təsir etməməsi, bölgədə ola biləcək sosial-ictimai hərəkətlər nəticəsində hakimiyyətə gələ biləcək yeni rəhbərliklər tərəfindən ABŞ ilə yaxın əlaqələrin davam etdirilməsi və xüsusən İranın, bölgədəki hər hansı ölkənin regional hegemonluq qurmaq səylərinin qarşısının alınması, ABŞ-ın hal hazırda bölgə üçün əsas maraqlarını təşkil edir (7, səh-10).

Məqalənin kontekstində əhəmiyyət kəsb edən şey, ABŞ-ın regional maraqlarına çatmaq çərçivəsində regional hökmranlıq strategiyasından xarici balanslaşdırma (offshore balancing) strategiyasına tədricən keçməsidir. Belə bir vəziyyət bir tərəfdən təbii olaraq ənənəvi ABŞ müttəfiqlərini narahat edir, digər tərəfdən isə ABŞ-a qarşı olan ölkələrin mümkün regional hökmranlıq istəklərinin də gücləndirir. Son illərdə, xüsusilə 2015-ci ildə baş verən dəyişikliklərdən sonra Səudiyyə Ərəbistanının izlədiyi regional siyasəti nəzərdən keçirdikdə bu vəziyyət çox aydın şəkildə özünü büruzə verir. ABŞ-a əvvəlki kimi bel bağlamayacağını dərk edən Səudilər, vəliəhd Məhəmməd bin Salman liderliyində hal-hazırda aktiv xarici siyasət yürüdür. Bu çərçivədə bir tərəfdən İranın Suriya və Yeməndəki təsir sahəsini, özünə yaxın ünsürlərə, dini qruplara verdiyi hərbi dəstəyi qırmağa çalışır, digər tərəfdən Qatar kimi Körfəz ölkələrinin İran və Türkiyə kimi iki önəmli region ölkəsi ilə yaxşı münasibətlər qurmasını baltalamağa çalışır. İran təhlükəsi qarşısında yeni Səudiyyə rəhbərliyi İsrail arasında inkişaf edən əməkdaşlığı da bu çərçivədə əhəmiyyət kəsb edir. İki ölkə ABŞ-ın bölgədəki varlığını azaltma ehtimalı və risqi qarşısında İrana qarşı güclərini birləşdirməyə çalışır və yaxınlaşmanı ABŞ-ın da dəstəklədiyi və həvəsləndirdiyi açıq-aydın hiss olunur. İranın regional liderlik ehtiraslarına mane olma strategiyaları İsrail və Səudiyyə Ərəbistanı rəhbərliklərini Fələstin məsələsinin aralarındakı münasibətlərə mənfi təsir etməməsi nöqtəsində razılığa gəlmiş hiss olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Volker Perthes, “Conflict and Realignment in the Middle East”, Survival Global Politics and Strategy -2018
2. Mehran Kamrava, “Assessing the Multipolarity and Instability in the Middle East” ORBIS-2018
3. Taylan Özgür Kaya, “The USA and EU as a third party in the Middle East peacemaking: an asymmetric division of labour” Journal of Transatlantic Studies-2017
4. Asaf Siniver and Luis Cabrera, “Good Citizen Europe” and Middle East Peace Process” International Studies Perspectives-2015
5. Peter Marcus Kristensen, “After Abdication: America debates the Future of Global Leadership”, Chinese Political Science Review-2017
6. Erik Jones and Anand Menon, “Europe: between dream and reality?” International Affairs-2019
7. Tarık Oğuzlu ve Ceyhun Çiçekçi- “ Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu politikaları, Arap Baharı ve Sonrası” Ankara-2021
8. Fromkin, David (2013), Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922, Epsilon Yayıncılık, İstanbul.
9. Gözen, Ramazan (2014), Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
10. Gresh, Alain (1998), “Russia's Return to the Middle East”, Journal of Palestine Studies,
11. Has, Kerim (2015), “Rusya, Suriye’de Neyi Amaçlıyor?”, USAK, 2015

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFINDA ROLU

Nəbiyeva Lamiyə

Bakı Slavyan Universiteti

lamiyenebiyeva032032@gmail.com

Elmi rəhbər: Dos. Qarayeva G.

Açar sözlər: təhsilin inkişafı, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu, məktəb, maarif, təhsil, ali təhsil ocaqları, elmi müəssisələr

Azərbaycançılıq məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı kimi Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda müasir, demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu, Vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış və elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafında müstəsna rolu olmuşdur.

Azərbaycan təhsilinin çox qədim, mürəkkəb və bir sıra çətinliklərlə əlaqədar tarixi vardır. Təhsil zəncirvari sistemdir və bu zəncirvari sistem olan təhsilin nəticələri gələcəyə hesablanır. Təhsilin inkişafı Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi dövründə daha səmərəli olmuşdur. Azərbaycanda dünyəvi dövlət quruculuğunun əsas problemlərindən biri milli təhsilimizi, təhsil sistemimizi inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyası haqqında” sərəncam vermiş, milli təhsil quruculuğuna dövlət qayğısını göstərmişdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev 12 fevral 1995-ci ildə demişdir: “Məktəb, maarif, təhsil işi ilə həmişə sıx bağlı olmuşam. Hesab edirəm ki cəmiyyət haradan olur-olsun, nədən olursa-olsun kəsb təhsilə xərcləməli, gənc nəslin təhsilinə, müəllimə kömək etməlidir”.

Ümumilliyimiz Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə (1969-1982; 1993-1998) Azərbaycanda təhsilə və təhsil xadimlərinə çox böyük qayğı göstərmişdir.

Azərbaycan Ədəbiyyatının vurğunu və qayğıkeş hamisi Heydər Əliyev “Müstəqillik yolunda” kitabında yazmışdır: “Hər bir alim qiymətlidir, hər bir alimin yaratdığı elmi əsərlər

özünəməxsus qiymət alır". Müəllim adını yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev təhsil sahəsində müəllimin əməyini yüksək qiymətləndirmişdir.

Heydər Əliyevlə bərabər Azərbaycan təhsilini, maarif və milli mədəniyyətimizin inkişafında, ədəbi-mədəni tədbirlərin həyata keçirilməsində görkəmli maarif, mədəniyyət, elm və təhsil xadimlərinin misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Heydər Əliyevin "Təhsil millətin gələcəyidir" müqəddəs kəlamında heç şübhəsiz Ulu öndərimizin təhsilə olan marağını, qayğını görə bilərik. Bu müqəddəs kəlamın hədəfi təhsildir.

Müasir müstəqillik dövrümüzdə təhsilə və təhsil xadimlərinə diqqət və qayğı çox şərəflə həyata keçirilir. Bu şərəfli diqqət və qayğının banisi Ulu Öndər Heydər Əliyevdir. Onu səmərəli inkişaf etdirən Ulu Öndərin yaradıcı varisi Prezident İlham Əliyevdir.

Qədim tarixə və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan milli müstəqil dövlətdir, müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır. Azərbaycanda xalq inkişaf edib, savadsızlıq tamamilə ləğv olunubdur. Ali təhsil ocaqları, elmi müəssisələr, böyük sənaye və iqtisadi potensial yaranıbdir. Azərbaycan təhsili və mədəniyyəti inkişaf edibdir.

“COVID 19” PANDEMİYASI: GÜCLÜ İMMUNİTET, YOXSƏ PSIXOLOJİ DÖZÜMLÜLÜK?

Novruzova İlahə Elçin qızı

Qərbi Kaspi Universiteti

nevruzova@yahoo.com

Elmi rəhbər: b.ü.f.d Kərəmova Natəvan

Açar sözlər: “COVID 19” pandemiyası, sosial izolasiya, sosial məsafə, yuxu problemləri, bioloji saat

Bütün dünyanı öz əsarəti altına almış Covid 19 pandemiyası insanların həm fizioloji, həm psixoloji sağlamlıqlarını təhdid edən bir virus kimi geniş yayılmaqdadır. Cox yeni bir virus olması və sürətlə yayılmasının qarşısının alınması hal-hazırda qeyri-mümkün olduğu üçün bütün dünya ölkələrində bir sıra tədbirlər görülür. Bu tədbirlər ölkəmizdə də cox ciddi surətdə həyata keçirilir. Sosial məsafənin qorunması, maskalardan istifadə etmək, əlləri tez-tez yumaq bu epidemiyadan qorunmağın əsas yollarıdır. Ancaq son günlərdə daha ciddi karantin rejimə keçid, yəni sosial izolasiya insanların evlərində oturmağa, mümkün qədər çölə çıxmağa vadar edir. Sosial izolasiya insanların alışdığı gündəlik vərdişlərin pozulmasına və psixoloji narahatlıqlarına gətirib çıxardır. İnsanın bir gün ərzində (24 saat) bütün metabolik funksiyalarını tənzimləyən onun daxili bioloji saatıdır. Bioloji saatın düzgün çalışmasında gün işığı əsas rol oynayır. Belə ki, işığın təsiri nəticəsində insan oyanma vaxtını, qaranlıqda isə melotonin hormonunun ifrazı nəticəsində yatmaq vaxtını anlayır.

Hal-hazırda sosial izolasiya şəraitində insanların gündəlik rejimləri pozulduğu üçün bu da öz növbəsində bioloji saatlarının tənzimləyici funksiyasına təsirini göstərir. Yuxu problemləri, saat fərqi olmadan cox yemək yemək xüsusilə də gecələri bərabərində yorğunluq, depressiya kimi psixoloji narahatlıqlara gətirib çıxarda bilər. Bunun qarşısını almaq üçün ilk öncə insan Covid19 pandemiyasını bir təhlükə olaraq dərk etməli, mövcud ciddi karantin rejimə əməl etməli və üzərinə düşən öhdəliklərini yerinə yetirməlidir. Təhlükə olaraq dərk etmək dedikdə bu davamlı, bunun haqqında düşünüb özünə koronaya qarşı bir fobiya yaratmaq kimi başa düşünülməməlidir. Unudulmamalıdır ki, normal səviyyədə qəbul edilən stres faktoru ziyanverici ola bilməz. İnsan öz düşüncələrinin fərqinə varıb bunu kontrol altında saxlaya bildiyi müddətdə buna uyğun olaraq öz hissələrini və hərəkətlərini də tənzimləyə biləcəkdir. Nəticədə preventativ tədbir kimi sosial izolasiya nəticəsində insan öz fiziki sağlamlığını qoruduğu kimi, psixi sağlamlığını da qorumağı bacarmalıdır. Bunun üçün müəyyən bir sıra qaydalara əməl etmək vacibdir:

1. Yenidən özgündəlik rejimini tərtib etməli; stabil rejim bioloji saatın tənzimlənməsində ən böyük faktordur.
2. Hər gün eyni saatda yataqdan qalxmaq və eyni saatda yatmaq.
3. Bioloji saatın tənzimlənməsində işığın rolu böyük olduğu üçün, hər gün 1-2 saat pəncərə qabağında və ya eyvanda vaxt keçirmək.
4. Hər gün eyni saatda idman etmək.
5. Hər gün eyni saatda qida qəbul etmək.
6. Sosial kontakta kəsməmək, yəni öz yaxınları və dostları ilə fikirlərini, düşüncələrini telefon vasitəsilə bölüşmək.

Mövcud karantin rejiminin davamlı olmadığını, preventativ tədbir kimi dərk etmək stressor faktorun təsir gücünü də azaldacaqdır. Bəzən insanlar beyinlərindən keçən düşüncələrinin spontan olduğunu, üzərində düşünməsələr belə davamlı həyəcanlandırıcı fikirlərin onları narahat etdiklərini dilə gətirirlər. Bu insan beyninin çox vaxt avtopilot modunda çalışdığını göstərir, yəni şüurlu olaraq düşünmədən edilən avtomatik hərəkətlər, deyilən sözlər buna aid edilə bilər. Bunlar zamanla, təcrübə yolu ilə öyrənilmiş faktlardır. Avtomatik yaranan düşüncələrin, spontan hərəkətlərin qarşısını almaq və ya fərqi varmaq üçün ilk öncə beyindəki avto pilot modunu keçirtmək lazımdır. Daha sonra həyəcanlandırıcı fikirlərin altında yatan əsas məsələyə fokuslanıb, onu üzə çıxarmaq lazımdır. Əsas səbəb tapıldığı andan etibarən insan onun haqqında düşüncələrini də kontrol edə biləcəkdir.

Normal dozada qəbul edilən qorxu, təşfiş halları mental sağlamlıq üçün təhlükə mənbəyi deyildir.

Qlobal pandemiya şəraitində insanlara ən çox kömək edəcək bir sıra psixoloji tədbirlər var: insan yaranmış təhlükə faktorunu dərk etməli və bu fakt ora qarşı lazım olan tədbirlərə əməl etməlidir (əlləri tez-tez ən azı 20 saniyə müddətində sabunla yumalı, spirt və ya digər dezinfeksiya edici vasitələrdən istifadə etməli, insanlarla ünsiyyətdə olarkən ara məsafəsi saxlamalı, evdə olmalı, qonaq getmək və ya qonaq qəbul etməməli, lazım olmadıqca evdən çıxmamalı, təbii, vitamin-minerallarla zəngin qida qəbul etməli və s.). Psixoloji dözümlülük insanı özünü qorumaqla yanaşı, ətrafındakı insanlara da müsbət təsir edir. Yaranmış stress şəraitində vəziyyəti düzgün qiymətləndirməklə hər birimiz pandemiya zamanı sağlam qala bilərik.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ENERJİ SİYASƏTİ

Rzayev Elnur

Qərbi Kaspi Universiteti

Açar sözlər: enerji siyasəti, xarici siyasət, Əsrin müqaviləsi, Yeni neft strategiyası, iqtisadi tərəqqi

1991-ci il 18 oktyabrda Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra müstəqil xarici siyasət yeritməyə başladı. Bu xarici siyasət istiqamətlərindən biri və ən önəmlisi “enerji siyasəti” idi. Ölkəmiz müstəqilliyini bərpa etdiyi dövrdən indiki zamana qədər enerji sahəsində bir çox uğurlu layihələrə imza atmışdır.

Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın bütün uğurlu enerji layihələrinin əsasını qoyub. Bu, Azərbaycanın enerji siyasətinin əsasını təşkil edir. Müqavilə 20 sentyabr 1994-cü ildə imzalananda Azərbaycan praktiki olaraq siyasi və iqtisadi mühasirədə idi. Bu çətin vəziyyətdə ümummilli lider Heydər Əliyev yeddi ölkədən 11 xarici neft şirkətini cəlb etməyi bacardı. Tarixdə ilk dəfə olaraq xarici şirkətlər Xəzərdəki neft və qaz yataqlarının işlənilməsində iştirak etməyə başladılar. “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın dünya üçün açıq bir ölkə olduğunu nümayiş etdirdi. Heydər Əliyevin şücaəti və müdrikliyi ilə Azərbaycan dünyada özünü təsdiq etdirdi. Bu müddətdən etibarən Azərbaycanın “yeni neft strategiyası” və doktrinası uğurla həyata keçirilməyə başladı.

Dahi şəxsiyyət Ümummilli lider Heydər Əliyevin miras qoyduğu “Yeni neft strategiyası” onun layiqli davamçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən bu gün də uğurla davam etdirilməkdədir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin “Yeni neft strategiyası”-nın əsasını aşağıdakı dörd istiqamətlə şərh etmək olar:

İlkin olaraq, ölkəmizin, karbohidrogen layihələrinin reallaşdırılması üçün beynəlxalq enerji korporasiyalarının, iri investorların cəlb edilməsi hesabına dünya enerji bazarına tez və asan çıxışının təmin olunması;

Ümumilikdə “Əsrin Müqaviləsi”-dən indiyədək beynəlxalq neft korporasiyaları ilə 30-dan çox neft müqaviləsi imzalanmışdır ki, bunun nəticəsində ölkəmizin enerji sənayesinə 60 milyard \$-a yaxın xarici sərmayə qoyulmuşdur. Bu da öz növbəsində Azərbaycanın iqtisadiyyatına öz müsbət töhfəsini vermişdir.

İkinci olaraq, ölkəmizin enerji resurslarının dünya enerji bazarına səmərəli və fasiləsiz axınını təmin etmək üçün boru kəmərlər strategiyasının həyata keçirilməsi; Bu gün hasil edilən karbohidrogen ehtiyatlarının 6 marşrut üzrə ixracı həyata keçirilir. Bunların sırasına Şimal marşrutu üzrə “Bakı-Novorossiysk” neft boru kəməri, Qərb marşrutu üzrə “Bakı-Supsa” neft boru kəməri, “Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan” neft əsas ixrac boru kəməri, “Bakı-Tbilisi-Ərzurum” təbii qaz boru kəməri, “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsi çərçivəsində inşa olunan “TANAP” və “TAP” qaz boru kəmərləri daxildir. Avropanın enerji xəritəsini dəyişəcək “Cənub Qaz Dəhlizi”-nin son seqmenti olan TAP layihəsinin 95,1%-i tamamlanmışdır.

Üçüncü olaraq, ölkəmizin milli sərvəti olan karbohidrogen ehtiyatlarının satışından əldə olunan gəlirlərin qorunaraq gələcək nəsillər üçün saxlanılması, bu gəlirlərin bir hissəsinin ölkəmizin mövcud sosial ehtiyaclarını, iqtisadi tərəqqi və inkişaf tələblərini nəzərə alaraq indiki nəsillər üçün işlədilməsi;

Bunun üçün Ulu Öndər Heydər Əliyev “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında” 29.12.1999-cu il tarixində fərman imzalamışdır. Bu fond neftdən gələn gəlirlərin toplanaraq gələcək nəsillər üçün mühafizə edilməsinə xidmət edir. Hal-hazırda ARDNF-nin aktivləri 41 349,5 mln. ABŞ dolları təşkil edir (1 Aprel, 2020). Son olaraq, Ulu Öndərin “Yeni neft strategiyası”-nda qərb ölkələrinin qabaqcıl texnologiyalarının ölkəmizə cəlb edilməsi yer alırdı.

Xüsusən inşaat və yataqların işlənməsi zamanı, qazma və istismar prosesində istifadə olunan yeni maşınlar, texnologiyalar və avadanlıqlar neft sənayesinə müsbət təsir göstərdi. Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Mərkəzi Azəri yatağında 48 quyunun qazılmasına şərait yaradan nəhəng və möhtəşəm dərin dəniz özülləri quruldu. Texniki cəhətdən dünyanın ən böyük terminallarından biri olan Səngəçal terminalı istismara verildi və burada yüksək bir infrastruktur yaradıldı.

Heydər Əliyevin memarı olduğu “Yeni Neft Strategiyası” Azərbaycanın enerji siyasətinin təməlini təşkil edir. Bu strategiyanın əsasında ölkəmizin enerji siyasəti uğurla həyata keçirilməkdədir. Azərbaycanın bu uğurlu enerji siyasəti nəticəsində ölkəmiz, başda Avropa ölkələri olmaqla ümumilikdə bir çox ölkənin enerji təhlükəsizliyinə öz töhfəsini vermişdir.

AQRAR SFERANIN İNKİŞAFINDA LİZİNQİN ROLU

Sadıqzadə Lamiyə Vahid qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti

mamedovaelnara80@gmail.com

Elmi rəhbər: b/m Əzizova Kəmalə

Açar sözlər: aqrar sfera, lizinq, kənd təsərrüfatı, səhmdar cəmiyyətləri, operativ və maliyyə lizinqi, icarə

Lizinq, kənd təsərrüfatını, mal istehsalçıların, emal müəssisələrini bazar şəraitində maşın, avadanlıq və texnika ilə təmin edə biləcək xidmətlərdən biridir. Respublikada aqrar islahatların,

torpaq islahatlarının, özəlləşmə proqramının həyata keçirilməsi, kolxoz və sovxozların ləğv edilməsi və s. təsərrüfatçılıq formaları meydana gəlməyə başlayır. Nəticədə, bazar münasibətlərinin formalaşması prosesində iqtisadiyyatın yeni formaları yaranır. Müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanan bu mülkiyyət formaları, kooperativlər, kəndli (fermer) təsərrüfatları, icarə kollektivləri və səhmdar cəmiyyətləri, digər kənd təsərrüfatı müəssisələri istehsal fəaliyyətlərini gücləndirmək üçün fərqli maşın və avadanlıqlara ehtiyac duyurlar. Məlumdur ki, müxtəlif maşın və avadanlıqlara olan tələbatı ödəmək üçün təchizat xidmətləri göstərən bir qurum lazımdır. Bunun üçün lizinq fəaliyyəti kömək edir. Lizinq fəaliyyəti bank müəssisələri, sənaye müəssisələri, maşın və avadanlıqların istehlakçıları, ixtisaslaşdırılmış lizinq firma və şirkətləri tərəfindən həyata keçirilə bilər. Lizinq Aqrar Sənaye Kompleksinin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları, emal müəssisələrini maşın və avadanlıqla təmin edən sistemi təkmilləşdirən vasitələrdən biridir. Lizinq əmlakın uzunmüddətli icarəsidir.

Lizinq verən şirkət əmlakın (ümumiyyətlə bu nəqliyyat, avadanlıq, daşınmaz əmlakdır) sahibidir. İcarəçi ondan yalnız müəyyən müddət ərzində tədricən dəyərini ödəyərək istifadə edir. İcarə haqqının ödənilməsi, lizinq dəyərinin tam ödənilməsinə qədər davam edir. Lizinq və kredit faiz dərəcəsindən asılı olaraq bir-birindən belə fərqlənə bilər:

- Uzunmüddətli ödəniş lizinq şirkətlərinə icarəçiyə faktiki olaraq "borc" verməyə imkan verir. Buna görə lizinq bəzən "kredit-icarə" adlanır.
- Kredit götürən hüquqi şəxs yalnız müqaviləni imzaladığı bank qarşısında maliyyə öhdəliyi götürə bilər. Kredit almaq istəyənlər üçün təyin olunan faiz dərəcələri müraciət edən şirkətdən asılı olaraq dəyişə bilər. Beləliklə, avadanlıqların dəyəri istehlakçıya uzun müddət nağdsız, yəni hissələrlə, 2-3-5 və daha çox ödəmə ilə ödənilir. Bundan əlavə, icarəçi (avadanlıqdan istifadə etməklə) maşın və ya avadanlıq sahibinə kredit üçün müəyyən bir məbləğ ödəyir və tənzimlənən gəliri, həmçinin göstərilən xidmətlərin dəyərini ödəyir.

Lizinq fəaliyyəti iki formada həyata keçirilir: 1. birbaşa və 2. vasitəçi.

Birinci halda icarəçi sənaye məhsulu istehsal edən və onun müəyyən hissəsini lizinq əməliyyatları üçün ayıran müəssisədir.

İkinci vəziyyətdə, ixtisaslaşmış lizinq firma maşın və avadanlıqları onu istehsal edən fabriklərdən və ya orta q ticarət və təchizat təşkilatlarından alır və sonra kənd təsərrüfatı istehsalçılarına icarəyə verir.

Təcrübəyə əsasən deyə bilərik ki, vasitəçi firma və şirkətlərin 30-35% -i xərclərin qalan hissəsini borc mənbələri ilə ödəmək üçün maddi və texniki vasitələrin alınması üçün öz vəsaitlərinə sahib olmalıdırlar. Lizinq əməliyyatları son illərdə sənayeləşmiş ölkələrin iqtisadiyyatının tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bununla birlikdə, bu əməliyyatların həcmində sabit artım ildə orta hesabla 15% müşahidə olunur. Dünyada ilk dəfə olaraq lizinq ABŞ-da avadanlıq satmaq vasitəsi kimi tətbiq olunmuşdu.

Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, müxtəlif ölkələrdə lizinqin müxtəlif formaları mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı üçün daha əlverişli formaları - operativ və maliyyə lizinqini misal göstərə bilərik. Operativ lizinqi - bütün lizinq sazişlərini (icarəçinin icarə müddətinin əsas müddəti ərzində tam ödənilməyən maşın və avadanlıqların alınması və saxlanması ilə bağlı xərcləri) əhatə edir. Maliyyə lizinqi istehsal vasitələrinin uzunmüddətli icarəsinə yaxındır. Lizinqin bu növündə icarəyə götürülmüş avadanlıq özü üçün ödəyir və əmlak icarəyə verəndən icarəçiyə verilir. Xarici ölkələrdə əməliyyat kreditləşməsinə, ölkəmizdə isə maliyyə lizinqinə üstünlük verilir. Kirayə müqaviləsi bağlayarkən kirayəni düzgün hesablamaq vacibdir. Onun həcminə maya dəyəri (satış qiyməti), icarə predmeti, xidmət müddəti, gömrük rüsumlarının səviyyəsi, kredit faizləri, lizinq şirkətinin tənzimləyici gəliri və avadanlıqların saxlanması dəyəri (əməliyyat lizinqi) kimi amillər təsir göstərir.

İcarə müqaviləsi kirayə haqqının ödəmə müddətlərini və təqvim şərtlərini (rüblük və ya ildə bir dəfə icarəyə götürənin hesabına) müəyyənləşdirir. Kirayənin vaxtında ödənilməməsi halında müştəri lizinq şirkətinə müqavilədə göstərilən miqdarda cərimə ödəyir. İcarə müqaviləsinə əlavə və dəyişikliklər hər iki tərəf imzaladıqda etibarlı sayılır. Əks təqdirdə, obyekt müştərinin hesabına

(müqavilə) qaytarmaqla müqavilə ləğv edilə bilər. firma müqaviləyə xitam verərək əşyaları geri qaytara bilər. Fövqəladə vəziyyət halında tərəflər bir-birlərinə cavabdeh deyillər; yəni güclü qaçılmaz bir vəziyyətin meydana gəlməsi zamanı məsələn; fırtına, zəlzələ olanda, vulkan püskürəndə və s.

ÜMUMİ HƏYƏCAN SƏVIYYƏSİNİN MÜVƏFFƏQİYYƏT GÖSTƏRİCİSİNƏ TƏSİRİ

Səlimli Sona Səlim qızı

Qərbi Kaspi Universiteti

phd_karamova@mail.ru

Elmi rəhbər: b.ü.f.d. Kərəmova Natəvan

Açar sözlər: ümumi həyəcan, şəxsiyyət, stres, psixoemosional gərginlik, həyəcan səviyyəsi

Müasir dövrümüzdə insanın şəxsiyyət kimi inkişafına tələbat yüksəkdir. Şəxsiyyətin dəyərləndirilməsinin isə bir neçə əsas kriterisi var: sosial məhsuldarlıq, emosional stressə qarşı dözümlülük, yaradıcılıq qabiliyyəti, cəmiyyətdə xüsusi mövqeyə malik olma və s. Bütün kriterilər insanın şəxsiyyətinin tam formalaşmasında iştirak edir və inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün vacib sayılır. Məlumdur ki, psixoemosional stres müasir dövrümüzdə bir sıra ağır xəstəliklərin yaranmasında mühüm yer tutur: mədə və 12-barmaq bağırsağ xorası (Григорьев П.Я., 1986), bronxial astma (Булатов П.К., 1965), psoriasis və ekzema (Скрипкин Ю. К., 1979), şəkərli diabet (Балаолкин М.И. и соавт.. 1983), ürək-damar xəstəlikləri (Чазов Е.И. 1995) və s. Ədəbiyyat mənbələrində uzun müddətli və tez-tez emosional reaksiyaların yaranmasının beyində dayanıqlı qıcıqlanma ocaqlarının yaranması haqqında məlumatlar verilmişdir. Bu da psixoemosional gərginliyin əsası sayılır.

Bunun nəticəsində adaptasiya mexanizmlərinin həddən artıq gərginləşməsi baş verir ki, nəticədə endokrin sistem, maddələr mübadiləsi, ürək-damar sistemlərinin funksiyaları və s. ciddi dəyişikliklər baş verir. XXI əsr sürətlə inkişaf edən və dəyişən sosial-iqtisadi vəziyyətlərlə xarakterizə olunur: bəzi hallarda həddən artıq informasiya qəbulu nəticəsində sinir-psixi gərginliyin artması və insanın bütün fəaliyyət sahələrində buna bənzər vəziyyətlərin daha çox rast gəlməsi, psixi dayanıqlığın və insanın adaptasiya qabiliyyətlərinin yüksək səviyyədə olmasını tələb edən peşələrin sayının artması, təhsil səviyyəsinin getdikcə mürəkkəbləşməsi kimi hallar insan sağlamlığına ciddi ziyan vura bilər.

Xüsusilə gənclik illərində fizioloji yetişkənliyin tam sona çatmaması və adaptasiya proseslərinin tam formalaşmaması emosional gərginlik zamanı yaranmış vəziyyətdən çıxmağa mane ola bilər. Psixoemosional gərginlik zamanı yeniyetmə-gənclərdə yaranmış reaksiyalar fərdi və sinir sisteminin tipoloji xüsusiyyətlərinin inkişafından, davranışın dinamik xüsusiyyətlərindən (inadkarlıq, dinamiklik, aktivlik, emosional reaktivlik və s.) asılıdır. (Б.М.Теплов, 1963; В.Д.Небылицын, 1976; В.С.Мерлин, 1986; В.М.Русалов, 1985, М.С.Егорова, 1997; Я.Стреляу и др., 1993, 2007; Е.И.Николаева, Е.В.Ветерок, 2011).

Qeyd edilənlər isə, imtahan stressi zamanı müvafiq effektiv reaksiyaların formalaşmasına səbəb olur və temperamentın xarakter xüsusiyyətləri özünü biruzə verir (R.S.Lazarus e.a.,1984; И.М.Никольская, Р.М.Грановская, 2001, А.А.Резн, 2006). Hətta, temperamentın yaxşı təzahür edən xüsusiyyətlərinə əsasən tələbələrdə akademik qiymətləndirmənin səviyyəsi də müəyyən edilə bilər. Müasir dövrümüzdə şəxsiyyətin hərtərəfli yetişməsi üçün imkanlar çoxdur. Məlumdur ki, elmi-texniki tərəqqi, iş və təhsil prosesinin elektronlaşdırılması və mürəkkəbləşməsi, əmək fəaliyyətində qısa müddətli operativ tədbirlərə daha artıq ehtiyacın olması və s. insan orqanizmində koqnitiv proseslərin gərginləşməsinə və stress vəziyyətinə daha tez-tez düşməsinə şərait yaradır.

Ən önəmli məqamlardan biri isə təhsil proseslərində uğurların qazanılması və fərdin sağlamlığının qorunmasıdır. Fərdi inkişafın müvəffəqyyətlə getməsi və təhsildə uğurun

qazanılması probleminin həlli məqsədilə elmi tədqiqatlar çox saylı olsa da, problem həll olunmamış qalır və qeyd olunan problemin həlli nə yeni yanaşmalar tələb edir.

Ümumi həyəcanın səviyyəsinin təyini ilə, insanın şüurlu olaraq ətraf mühiti dərkətməsində və qiymətləndirməsində hər hansı problemin ola biləcəyini aydınlaşdırmışdır.

Ümumi həyəcan heç də həmişə mənfi xarakterli olmur və insan həyatının bəzi vəziyyətlərində müsbət təsir edərək, effektiv nəticənin alınmasında iştirak edir.

Yüksək həyəcan səviyyəsinin olması koqnitiv-dərəkətmə funksiyaların aktivləşməsinə səbəb olur ki, nəticədə qarşıya qoyulan tələbatın ödənilməsində uğur əldə edilir.

Teylor testi haqqında kiçik məlumat: Teylor testi 1953-cü ildə Corc Teylor tərəfindən tərtib edilib və 1975-ci ildə Norakidze tərəfindən yenidən işlənərək, tədqiqata cəlb olunanın testə nə dərəcədə səmimi cavab verdiyini aydınlaşdıracaq yalan şkalası da əlavə olunub. Avropa ölkələrində bu testi MAS (Manifest Anxiety Scale) adlandırırlar. Testin aparılma müddəti 20-30 dəqiqədir.

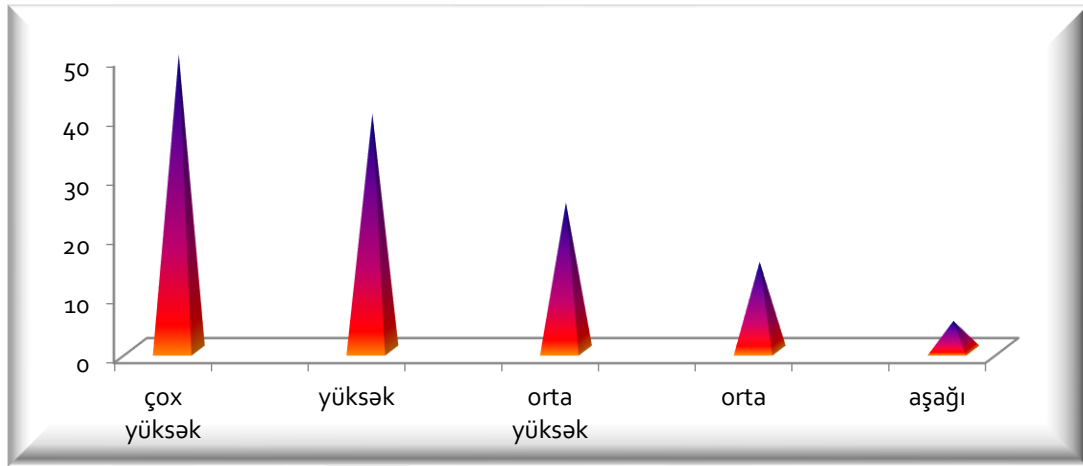
Aparığımız tədqiqatın məqsədi: ümumi həyəcanın tədris materialının mənimsənilməsində rolunun əhəmiyyətini aydınlaşdırmaq.

Tədqiqatın obyektı: Psixologiya fakültəsinin I kurs tələbələri (24 nəfər).

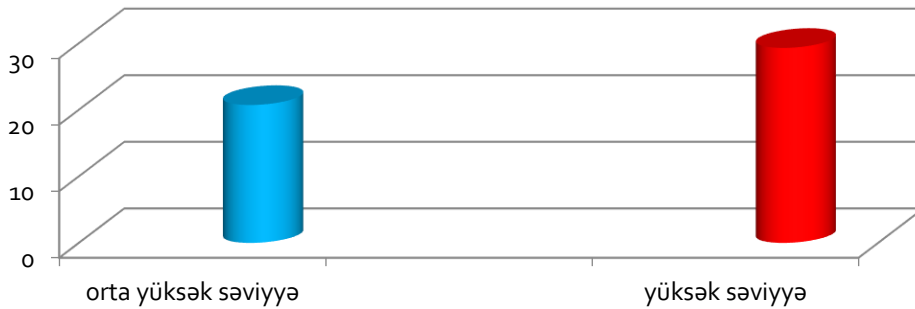
Tədqiqat üsulu: Teylor testi ilə testləşdirmə

Tədqiqatın aparılma vaxtı: imtahan dövründən 45 gün əvvəl, adi dərş günlərinin birində.

Aparılma qaydası: Tədqiq olunan şəxsə 60 sual təqdim olunur, cavab qrafalarında “HƏ” və “YOX” cavabları var. Testlərə cavab verən zaman çox fikirləşmək olmaz, burada səhv və ya düz cavab yoxdur. Səmimi olmaq, testi aparan zaman psixoloji vəziyyətə uyğun olan cavabları nişanlamaq lazımdır. Cavabı nişanladıqdan sonra, qaralama aparıb düzəliş etmək məsləhət görülmür. Səmimiliyi bildirən suallara verilən cavab 6 baldan yuxarıdırsa, bu tədqiq olunan şəxsin cavabları düşünərək və qeyri-səmimi cavablandırır.

Şəkil 1. Teylor testinə əsasən həyəcanın səviyyələri

Şəkil 2. Tələbələrdə həyəcan səviyyəsinin ölçülməsinin nəticələri.

Testləşdirmə zamanı 24 nəfər tələbədən 14 nəfərində orta yüksək həyəcan, 10 nəfərində yüksək həyəcan səviyyəsinin olması müəyyənləşdirilib (şəkil 2). Eyni zamanda onu qeyd edək ki, qeyri-səmimi cavabları ümumi nəticəyə daxil etməmişik.

Beləliklə, testləşdirmənin nəticələrini təhlil edərkən məlum oldu ki, həqiqətən də yüksək həyəcan səviyyəsi olan tələbələrin tədris materialını mənimsəmə qabiliyyəti yüksəkdir və həmin tələbələrin imtahan, kollokviumlarda aldığı qiymətlər qənaətbəxşdir.

Orta yüksək həyəcan səviyyəsi olan tələbələrin dərsi, tədris materialını mənimsəmə faizində orta səviyyəlidir. Ədəbiyyatda yüksək səviyyəli həyəcanın koqnitiv-dərk etmə proseslərini aktivləşdirdiyi göstərilmişdir. Bizim apardığımız tədqiqatlar da yüksək həyəcan səviyyəsinin tələbələrin müvəffəqiyyət göstəricilərinin yüksək olmasına, koqnitiv proseslərinin aktivləşmə dərəcəsinin artmasına, yaddaş və diqqət proseslərinin fəallaşmasına səbəb olduğu aydınlaşdı.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN SU TƏSƏRRÜFATI KOMPLEKSİ

Vəlizadə Aqil

Bakı Dövlət Universiteti

Açar sözlər: su təsərrüfatı, meliorasiya, kənd təsərrüfatı, suvarılan torpaqlar, su anbarı

Azərbaycanın çağdaş tarixi dünya şöhrətli siyasətçi, dövlət xadimi, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır.

“Meliorasiya və su təsərrüfatı obyektləri bizim sərvətimizdir və bu sərvətdən səmərəli istifadə etməliyik” sözlərini tarixə yazmış Ulu Öndər Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb edən meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksinin yaradıcısı, müəllifi və təşkilatçısıdır.

Heydər Əliyevin respublikanın ağır sosial-iqtisadi böhran keçirdiyi bir vaxtda - 1969-cu ilin iyul ayında Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilməsi gələcək müstəqil ölkəmizi işıqlı gələcəyə doğru aparacaq yolun başlanğıcına çevrildi. Ulu Öndərin təşəbbüskarlığı və işgüzarlığı ilə həyatın bütün sahələrində böyük dirçəlişə nail olundu ki, bu da milli şüurun oyanışı, milli ruhun yüksəlişi və mənəvi tərəqqisi üçün güclü təkan idi.

Həmin illərdə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi haqqında da bir neçə tarixi qərar qəbul olundu. “Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi tədbirləri haqqında” (1970-ci il), “Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalını daha da intensivləşdirmək tədbirləri haqqında” (1975-ci il), “1976-1980-ci illərdə torpaqların meliorasiyası və meliorasiya olunmuş torpaqların istifadəsinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında” (1976-cı il) və “Azərbaycanda kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüüyü və şarabçılığı inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında” (1979-cu il) qərarlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. O vaxtlar hər hansı bir ittifaq respublikasında bu həcmdə işlərin görülməsini nəzərdə tutan belə qərarlar çox nadir hallarda qəbul olunurdu. Bu qərarların qəbul edilməsi yalnız Heydər Əliyevin qətiyyətinin, uzaqgörənliyinin, dahiliyi və nüfuzunun nəticəsi idi.

Məhz həmin qərarlarda nəzərdə tutulan vəzifələrin icrası nəticəsində 1971-1975-ci illərdə meliorasiya işlərinə 580 milyon manatdan çox vəsait xərcləndi. Bu da 1966-1970-ci illərdəkinə nisbətən iki dəfə çox idi. Bu müddətdə 23,5 min hektar yeni suvarılan torpaqlar istifadəyə verildi, 156,8 min hektar suvarılan torpaqların meliorativ vəziyyəti yaxşılaşdırıldı, 88 min hektar sahədə torpaqların yuyulması, o cümlədən 48 min hektarda əsaslı yuma, 110,3 min hektar sahədə suvarma şəbəkələrinin yenidən qurulması və su təchizatının yaxşılaşdırılması, 133,2 min hektar sahədə hamaralama işlərinin aparılması təmin olundu, 248,6 min hektar qış otlaq sahələrində su təminatı sistemləri inşa edildi.

Bu illər ərzində bir sıra iri irriqasiya və meliorasiya obyektləri, o cümlədən Araz çayı üzərində həcmi 1 milyard 350 milyon kubmetr olan Araz su anbarı elektrik stansiyası ilə birlikdə İran və Azərbaycan ərazilərində 400 min hektar sahəni suvaran Mil-Muğan hidroqovşağı, Baş Mil

kanalı, Yuxarı Mil və Yeni Xan qızı kanalları, Naxçıvan MR-də 6 min hektar sahəni suvaran üçpilləli Qaraçuq və ikipilləli Arpaçay nasos stansiyaları, Naxçıvan suvarma sistemi, Abşeron suvarma sistemi, Qusar rayonunda Caqar-Cibir magistral kanalı, Şamaxı rayonunda həcmi 3,5 milyon kubmetr olan Zaqolovoçay su anbarı, Lənkərançay su qovşağı, Mərkəzi Muğan və Cənubi-Şərqi Şirvan qış otlaqlarının su təminatı sistemləri və digər obyektlər tikilib istismara verildi.

Suvarılan torpaq sahələrində suvarma kanallarının ümumi uzunluğu 50 min, kollektor-drenaj şəbəkələrinin uzunluğu 21 min kilometrə çatdırıldı. Sel və daşqınlardan mühafizə məqsədilə çoxsaylı tədbirlər həyata keçirildi. Belə ki, Kürçayı boyunca 1021 km, Araz çayı boyunca 124 km uzunluğunda torpaq mühafizə bəndləri tikildi, dağ və dağətəyi çaylarda daş-beton bəndlər və divarlar quruldu.

1976-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı ilə su təsərrüfatı və meliorasiya tikintisi, torpaq fondunun sağlamlaşdırılması və suvarma-drenaj sistemlərinin yenidən qurulması sahəsində aparılan işlərin miqyası daha da genişləndirildi. Meliorasiya tədbirlərinə yönəldilən vəsaitin həcmi 1971-1975-ci illərdəkinə nisbətən 2,4 dəfə artaraq 1 milyard 382 milyon manata çatdı, 1,2 milyard manata yaxın əsas fondlar işə salındı, 89,6 min hektar yeni suvarılan torpaqlar istifadəyə verildi, 605 min hektar sahədə suvarma sistemləri yenidən quruldu, 137 min hektar torpaq meliorativ cəhətdən yaxşılaşdırıldı, 274,4 min hektar sahədə əsaslı hamaralama işləri aparıldı. Tərtərçay üzərində 143 min 500 hektar sahəni suvara biləcək həcmi 565 milyon kubmetr olan Sərsəng su anbarı su elektrik stansiyası ilə birlikdə, həcmi 5,86 milyon kubmetr olan Madagiz su anbarı, Tərtərçay magistral kanalları, Arpaçay üzərində həcmi 150 milyon kubmetr olan Arpaçay su anbarı və magistral kanallar, Naxçıvançay çayından qidalanan Sirab su anbarı, Füzuli rayonunda Aşağı Köndələnçay su anbarı, Lənkəran rayonunda Yuxarı Xanbulançay su anbarı kompleksi, Tovuz rayonunda 3 pilləli nasos stansiyası və digər obyektlər tikilib istismara verildi. Kür çayı üzərində Şəmkir su anbarının, Şəki rayonunda Əyriçay su anbarının, Qazax rayonunda Coqazçay su anbarının, Füzuli rayonunda Qozluçay, Naxçıvan MR-də Qıvrıq və Həməzəli nasos stansiyalarının və digər obyektlərin inşasına başlandı.

Ümumiyyətlə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin respublikamıza ilk dəfə rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksinə 2,5 milyard manatdan artıq vəsait yönəldildi ki, bu da sovet hakimiyyəti dövrünün 50 ili ərzində bu sahəyə qoyulan vəsaitdən 2 dəfədən çox idi.

Həmin vəsaitlər hesabına 200 min hektara yaxın yeni suvarılan torpaqlar kənd təsərrüfatı dövriyyəsinə cəlb edilmiş, 400 min hektara yaxın suvarılan torpaqların meliorativ vəziyyəti yaxşılaşdırılmış, 825 min hektar sahədə suvarma sistemləri yenidən qurularaq onların su təminatı artırılmış, 460 min hektar sahədə əsaslı hamaralama və 150 min hektara yaxın sahədə əsaslı yuma işləri aparılmış, texniki cəhətdən mükəmməl irriqasiya və meliorasiya sistemləri yaradılmışdır. Bütün bunların nəticəsində 1980-ci ildə 1970-ci ilə nisbətən respublika üzrə istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi dəyəri 2,2, taxıl istehsalı 2,1, pambıq istehsalı 2,6, üzüm istehsalı 4,6, tərəvəz və tütün istehsalı 2,3, meyvə istehsalı 4,4, çay yarpağı istehsalı 2,2 dəfədən çox artmışdır.

Taxılın məhsuldarlığı hər hektardan 13 sentner artaraq 24,4, pambığın məhsuldarlığı 10,5 sentner artaraq 27,9, tütünün məhsuldarlığı 19,4 sentner artaraq 37,2, tərəvəzin məhsuldarlığı 80 sentner artaraq 205 sentnerə çatmışdır.

Heydər Əliyevin 1982-ci ildə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosuna üzv seçilməsi və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin 1-ci müavini vəzifəsinə təyin olunması azərbaycanlıların bir millət kimi qibətə doğuracaq potensialını bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Onun kuratorluq etdiyi nəqliyyat, səhiyyə, tibb sənayesi, yol tikintisi, rabitə, təhsil, mədəniyyət və digər sahələrdə qısa müddət ərzində gerilik aradan qaldırıldı, sürətli yüksəliş başlandı.

Ulu Öndər keçmiş ittifaq rəhbərliyində olarkən belə, iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi, meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsinə də öz qayğısını əsirgəmir, bu sahədə işlərin gedişinə daim nəzarət edir və lazımı kömək göstərirdi. Faktlara nəzər salaq: 1983-cü ildə kənd təsərrüfatında

faktiki istifadə olunan suvarılan torpaqların sahəsi 1970-ci ildəkinə nisbətən 265,1 min hektar artmış, eyni zamanda istifadə olunmayan suvarılan torpaqların sahəsi 89,7 min hektara qədər azalmışdır.

Təəssüflə qeyd edək ki, 1987-ci ildən sonra respublikanın iqtisadiyyatında yaranmış ağır vəziyyətlə əlaqədar büdcə vəsaitinin çatışmazlığına görə dövlət əhəmiyyətli sistemlərin istismarında ciddi çətinliklər yandı, bir sıra mühüm əhəmiyyətli su təsərrüfatı kompleksləri qəza vəziyyətinə düşdü. Tikinti işləri demək olar ki, dayandırıldı. Meliorasiya və su təsərrüfatının maddi-texniki bazası da xeyli zəiflədi. 1990-1993-cü illərdə isə ölkəmizdə siyasi hərc-mərcliyin, məmləkəti təhdid edən təhlükələrin sonu görünmürdü.

“Olum, ya ölüm” dilemması qarşısında qalan xalq 1993-cü ilin iyununda qəti qərar verdi: böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev Bakıya dəvət olunmalı, hakimiyyət ona verilməli, Azərbaycan və onun dövlətçiliyi xilas edilməlidir. Xalq öz tələbində israrlı idi, çünki Heydər Əliyevi tanıyırdı, heç bir qüvvə onu bu qərarından döndərə bilməzdi. 1993-cü il iyunun 9-da təkidli tələblərdən sonra Heydər Əliyev Bakıya gəldi. Xalq dərinədən nəfəs aldı, rahatlıq tapdı: ağıl və zəka, Heydər Əliyev dühası düşmən qarşısında ən etibarlı sipər idi.

Hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev böyük dövlətçilik təfəkkürü ilə Azərbaycanda cövlan edən mürəkkəb prosesləri təhlil edir, məmləkətin taleyinin xilasını yolunda siyasi iradə nümayiş etdirir, qəti addımlar atırdı. 1993-cü ildə “Ostankino” televiziyasına müsahibə verən Heydər Əliyev “Ölkənin gələcəyini necə görürsünüz” sualının cavabında demişdi: “Azərbaycan müstəqil dövlətdir və indən belə heç vaxt hər hansı başqa dövlətin tərkibinə daxil olmamalı, kiminsə vassalı, yaxud müstəmləkəsi olmamalıdır... Mən Azərbaycanı gələcəkdə azad, müstəqil dövlət kimi görürəm”.

Gənc müstəqil ölkə olan Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatına keçməsi, aqrar islahatların aparılması, torpaq üzərində yeni mülkiyyət formasının yaranması, meliorasiya və irriqasiya sahəsində də münasibətlərin dəyişilməsinə gətirib çıxardı. Meliorasiya və irriqasiya sahəsində də fəaliyyətin hüquqi əsaslarının müəyyənləşdirilməsi tələb olunurdu. Digər tərəfdən, respublika iqtisadiyyatının ən vacib sahələrindən biri olan meliorasiya və irriqasiyanı böhrandan çıxarmaq, xarici investorların bu sahəyə marağını artırmaq, habelə onların konkret kömək göstərmələrini təmin etmək üçün meliorasiya və irriqasiya sahəsində bazar iqtisadiyyatına uyğun qanunvericilik bazasının yaradılması lazım idi.

Heydər Əliyevin 2 mart 1995-ci il tarixli fərmanı meliorasiya və su təsərrüfatında aparılacaq islahatların sürətləndirilməsinə böyük təkan verdi və bunun əsasında islahatlarla bağlı hazırlanacaq normativ-hüquqi sənədlərin siyahısı təsdiq olundu. Ardınca aqrar islahatın qanunvericilik bazasının tamamlanması, “Torpaq islahatı haqqında” qanunda nəzərdə tutulmuş məqsədə nail olmaq üçün zəmin yaradılması sahəsində “Meliorasiya və irriqasiya haqqında” qanunu və onun təbiq edilməsi barədə Heydər Əliyevin fərmanı mühüm addım oldu. Daha sonra ölkədə su münasibətlərini tənzimləmək məqsədilə “Azərbaycan Respublikasının Su Məcəlləsi” haqqında qanun qəbul olundu. O illər Ulu Öndərin tapşırığı ilə respublikaya qoyulan xarici investisiyalar ilk növbədə meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsinə yönəldildi.

Xarici investisiyaların səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə tikintisi yarımçıq qalmış 150 obyektədən ölkə üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən 11-i seçildi. Onlardan iqtisadiyyatımız üçün ən vacib olan üç obyektin - Baş Mil-Muğan kollektorunun tikintisinin, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulmasının və Naxçıvan Muxtar Respublikasında Vayxır su anbarının tikintisinin birinci növbədə maliyyələşdirilməsi qərara alındı.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevə islam dünyasının böyük hörmətinin və ehtiramının rəmzi olaraq İslam İnkişaf Bankının rəhbərliyi Baş Mil-Muğan kollektorunun tikintisinin davam etdirilməsinə güzəştli kredit, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması sxeminin hazırlanmasına əvəzsiz olaraq vəsait ayırdı.

İslam İnkişaf Bankının krediti və respublika büdcəsindən ayrılan vəsait hesabına 1998-ci ildə kollektorun tikintisinin davam etdirilməsinə başlandı və 2000-ci ilin noyabr ayında kollektorun 52,7 kilometr uzunluğunda 2-ci buraxılış kompleksinin tikintisi yüksək keyfiyyətlə başa çatdırılaraq istismara qəbul olundu. Bunun ardınca Dünya Bankının krediti ilə 2003-cü ildə Baş

Mil-Muğan kollektorunun 28,5 kilometr uzunluğunda 3-cü buraxılış kompleksinin tikintisinə başlandı. Baş Mil-Muğan kollektorunun istismara verilməsi 500 min hektar suvarılan torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına və onun əhatə etdiyi ərazidə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılmasına şərait yaratdı.

Samur-Abşeron suvarma sistemi ölkəmizin şimal bölgəsinin, eləcə də Bakı-Sumqayıt şəhərlərinin və Abşeron yarımadasının yaşayış məntəqələrini, kənd təsərrüfatı və sənaye müəssisələrini içməli, suvarma və texniki su ilə təmin edən irimiqyaslı kompleks su təsərrüfatı obyektidir. Hazırda bu sistem respublikanın şimal bölgəsinin 150 min hektara yaxın torpaq sahəsinin suvarma suyuna, Bakı, Sumqayıt şəhərlərinin, Abşeron yarımadasının içməli, suvarma və texniki suya olan tələbatının 60 faizini təmin edir.

Suya daim artan ehtiyacı ödəmək üçün Samur-Abşeron magistral kanalı uzun müddət ərzində fasiləsiz olaraq, əsaslı təmirə dayanmadan istismar edilirdi. Bunun nəticəsində kanalın beton örtüyü dağılıb hissə-hissə sıradan çıxmış, qurğuların bir hissəsi funksiyasını itirmiş, su itkisi artmışdı. Heydər Əliyevin tapşırığına əsasən bu problemin həlli yolları araşdırıldı və Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması ilə bağlı təxirəsalınmaz tədbirlərin işlənilib həyata keçirilməsi təklif olundu.

Birinci mərhələdə Samur çayı üzərində baş sugötürücü qurğunun və Samur-Abşeron kanalının Vəlvələçaya qədər olan hissəsinin yenidən qurulması, Xanarx kanalının, Vəlvələçay-Taxtakörpü, Taxtakörpü-Ceyranbatan kanallarının və Taxtakörpü su anbarının tikintisi nəzərdə tutulurdu. İqtisadi səmərəlilik baxımından bu layihə çox sərfəli idi. Təkçə suyun öz axını ilə Ceyranbatan gölünə ötürülməsi nəticəsində Sitalçay və Ceyranbatan nasos stansiyalarının ləğv edilməsi ilə ildə 167 milyon kilovat/saat elektrik enerjisinə qənaət edilməsi mümkün olacaqdı.

Vayxır su anbarının inşasına isə 1983-cü ildə başlanılmış, lakin 1995-ci ildən maliyyə vəsaitinin olmadığı üçün tikinti işləri dayandırılmışdı. Heydər Əliyevin 2002-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında olarkən su anbarının istismara verilməsi barədə göstərişindən sonra dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsait hesabına Türkiyənin tikinti şirkətləri tərəfindən bu obyektin tikintisi başa çatdırıldı.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi qarşısında ən böyük tarixi xidmətlərindən biri də dünyanı bürümüş iqtisadi böhranların, münaqişələrin hökm sürdüyü çətin bir şəraitdə əsasını qoyduğu uğurlu inkişaf strategiyasını davam etdirmək kimi çox böyük məsuliyyətli və tələpəli vəzifəni şəərəflə irəli aparmaq üçün dövlət idarəçiliyi təkəkkürünə malik İlham Əliyevə etibar etməsi oldu. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında son 15 il ərzində ölkəmiz böyük inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycan bütün sahələrdə yüksək uğurlara imza atmışdır.

İqtisadiyyatımızın aparıcı sahələrindən olan meliorasiya və su təsərrüfatı sistemi də qazanılmış nailiyyətlərdə öz yeri və payı olan sahəyə, genişmiqyaslı islahatların ünvanına çevrilmişdir. 2004-2018-ci illərdə bütün maliyyə mənbələri hesabına 4,2 min kilometr uzunluğunda suvarma kanalları, 2,8 min kilometr uzunluğunda kollektor-drenaj şəbəkələri tikilmiş, 413 min hektar sahədə torpaqların su təminatının və 264 min hektar sahədə meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması işləri yerinə yetirilmiş, 166 min hektar yeni suvarılan torpaq sahələri əkin dövriyyəsinə daxil edilmişdir. Mövcud torpaq mühafizə bəndlərinin 800 kilometrədən artıq hissəsi əsaslı surətdə möhkəmləndirilmiş, çaylarda sel və daşqınlara qarşı 187 kilometrədən artıq mühafizə tədbirləri həyata keçirilmiş, əkin sahələrinin suvarma suyu ilə təminatının yaxşılaşdırılması, habelə əhalinin içməli suya olan tələbatının ödənilməsi üçün 2273 subartezian quyusu qazılmışdır. Bunlardan əlavə, Taxtakörpü, Şəmkiçay, Tovuzçay, Göytəpə su anbarları tikilmiş, Pirsaatçay, Zoğalavaçay, Ləvain su anbarları təmir-bərpa edilmişdir.

Prezidentin ölkədə taxılçılığın, pambıqçılığın, tütünçülüyn, baramaçılığın və digər sahələrin inkişafı, eləcə də aqroparkların və iri təsərrüfatların yaradılması ilə əlaqədar verdiyi tapşırıqları icra etməkdən ötrü kollektivimiz meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin normal istismarının təşkili, suvarılan torpaqların su təminatının və meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, sahələrin genişləndirilməsi, sel və daşqın sularına qarşı mübarizə və digər istiqamətlərdə fəaliyyətini davam etdirir.

Dövlət başçısının ölkədə iri taxılçılıq və pambıqçılıq təsərrüfatlarının yaradılması ilə əlaqədar müvafiq sərəncamlarının icrası çərçivəsində Sabirabad rayonunun Sarxanbəyli, Moranlı, Bala Həşimxanlı, Əliləmbəyli kəndlərinin 11648 hektar əkin sahələrinin su təminatının yaxşılaşdırılması üçün 11,52 kilometr uzunluğunda magistral təzyiqli boru kəmərinin, nasos stansiyasının, 31 kilometr uzunluğunda dəmir-beton üzlüklü magistral və paylayıcı kanalların qurğularla birlikdə tikintisi yerinə yetirilmişdir. 2018-ci il oktyabrın 22-də Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə Araz çayının yeni qol kanalının istifadəyə verilməsinin açılış mərasimi keçirilmişdir. Arazın yeni qolundan torpaq sahələrinə suvarma suyunun verilməsi üçün paylayıcı kanalların tikintisi üzrə birinci mərhələdə İmişli və Biləsuvar rayonlarının 16863 hektar əkin sahələrinin su təminatının yaxşılaşdırılması üçün 37 kilometr uzunluğunda paylayıcı kanalların qurğularla birlikdə tikintisi aparılmışdır. Neftçala rayonu ərazisində isə uzunluğu 24,9 kilometr olan Neftçala magistral kanalının son 11,4 kilometr hissəsinin hidrotexniki qurğularla birlikdə tikintisinin başa çatdırılması ilə 12433 hektar sahənin su təminatı yaxşılaşdırılmış və bununla da layihə üzrə 20205 hektar sahəyə suvarma suyunun çatdırılması təmin edilmişdir.

2018-ci il iyunun 5-də Şəmkir-Samux-Goranboy magistral suvarma kanalının ikinci növbəsinin İpək yolu ilə kəsişmə qurğusunun və ondan sonrakı 4,95 kilometrlik hissəsinin açılışı da Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə keçirilmişdir. Dövlət başçısı Samux və Goranboy rayonları ərazilərində 4695 hektar sahədə yaradılan və Şəmkir-Samux-Goranboy magistral kanalından suvarma suyu ilə təmin edilən Aqroparkla da tanış olmuşdur.

2018-ci il oktyabrın 28-də Qax rayonunda 1553 hektar yeni suvarılacaq torpaq sahəsinə suvarma suyunun verilməsi üçün tikinti işlərinin başa çatdırılması və "Ulu Aqro" MMC-nin Qax Aqroparkının açılışı münasibətilə keçirilən mərasimdə Prezident İlham Əliyev və Birinci xanım Mehriban Əliyeva iştirak etmişlər.

Şəki-Oğuz rayonları ərazisində 12300 hektar sahədə yaradılması nəzərdə tutulan Aqroparkda salınacaq qoz və badam ağaclarının Türyançay çayından suvarma suyu ilə təmin edilməsi məqsədilə nasos stansiyasının, təzyiqli boru kəmərinin və sututumu 700 min kubmetr olan su anbarının tikinti işləri davam etdirilir. Xəzər rayonunun Qoşaçışlaq kəndi ərazisində 758 hektar yeni torpaq sahələrinə suvarma suyunun çatdırılması üçün beton işləri tamamlanmış, Xəzər və Pirallahı rayonlarındakı 1227 hektar torpaq sahələrinə Abşeron Magistral kanalından, Xızı rayonu ərazisində yerləşən 380 hektar torpaq sahəsinə Taxtakörpü-Ceyranbatan kanalından suvarma suyunun verilməsi üçün müvafiq tədbirlər başa çatdırılmışdır.

Şirvan düzünə yeni həyat verəcək Yuxarı Şirvan kanalının yenidənqurulması üzrə layihə çərçivəsində suvarılan və suvarılması nəzərdə tutulan yeni sahələrin müəyyənləşdirilməsi üçün Yevlax, Ağdaş, Ağsu, Kürdəmir, Ucar, Göyçay, İsmayilli, Hacıqabul və Şamaxı rayonları üzrə yer quruluşu, topoqrafiya, geoloji-axtarış və digər işlər yerinə yetirilmişdir. Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərçanlı və Füzuli rayonunun Mirzənağılı kəndlərinin ümumilikdə 680 hektar əkin sahəsinə Araz çayından suyun verilməsi üzrə işlər tamamlanmış və obyekt istismara verilmişdir.

Samur-Abşeron və Xanarx kanallarının Qudyalçay, Qusarçay, Vəlvələçay çayları ilə kəsişmələrindəki qurğularda və Vəlvələçay çayından sugötürücü qurğuda tikinti işləri də başa çatdırılmış, Göyçay, İsmayilli, Qəbələ, Oğuz, Ağsu, Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən, Qusar, Astara, Lənkəran, Ağcabədi, Qazax və Gədəbəy rayonlarının ərazisindən keçən ən təhlükəli çaylarda sahilbərkitmə tədbirləri üzrə 4195 pm mühafizə divarları tikilmişdir.

Dünya Bankının krediti ilə həyata keçirilən "Milli Su Təchizatı və Kanalizasiya Xidmətləri üzrə İkinci Layihə" çərçivəsində Şabran, Siyəzən, Yardımlı və Cəlilabadda içməli su təchizatı və kanalizasiya sistemləri infrastrukturunun bərpası və tikintisi işləri davam etdirilmiş, Lerik rayonunda işlər ötən il yekunlaşdırılmışdır.

Bütün bunlar görülən işlərin tam siyahısı deyil. Dövlət Neft Fondundan ayrılmış vəsait hesabına "Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması" layihəsinə daxil olan "Şabran, Siyəzən və Xızı rayonları ərazisində mövcud suvarılan torpaqların su təminatının yaxşılaşdırılması və yeni suvarılan torpaqların istifadəyə verilməsi" layihəsinin icrası ilə bağlı Şabran rayonunda 7172 hektar sahədə su təminatını yaxşılaşdırmaq üçün suvarma və kollektor drenaj şəbəkəsinin

tikintisi işləri aparılmışdır. Quba rayonu ərazisində Qaraçay çayından sugötürücü qurğunun və nəqliyyat kanalının tikintisi tamamlanmış, Samur-Abşeron kanalına əlavə suyun verilməsi ilə yanaşı, Quba rayonunda 6000 hektar əkin sahələrinin su təminatının yaxşılaşdırılması mümkün olmuşdur.

Ötən il həyata keçirilmiş yenidənqurma və tikinti işləri hesabına 92284 hektar (onun 40108 hektarı yeni suvarılan torpaqlardır) sahədə torpaqlara suvarma suyu çatdırılmış və 8860 hektar sahədə torpaqların meliorativ vəziyyəti yaxşılaşdırılmışdır. Cari ildə 1393 min hektar sahədə kənd təsərrüfatı bitkilərinin suvarılması nəzərdə tutulmuşdur. İyulun əvvəlində Azərbaycanca kənd təsərrüfatı bitkiləri 2,1 dəfə suvarılmışdır.

Bu il, həmçinin 41 şəhər və rayonun 254 yaşayış məntəqəsində 8362 hektar əkin sahəsinin və əkin üçün istifadə olunan həyətyanı torpaq sahələrinin suvarma suyu ilə təminatının yaxşılaşdırılması, habelə əhalinin içməli suya olan tələbatının ödənilməsi üçün qazılması nəzərdə tutulmuş 300 subartezian quyusunun 155-də işlər başa çatdırılmışdır.

Hazırda Şəmkir-Samux-Goranboy magistral kanalının ikinci növbəsinin tikintisi davam etdirilir. Ötən əsrin 80-ci illərindən tikintisi yarımçıq qalmış Kür çayı üzərindəki 1-ci və 2-ci pillə nasos stansiyalarının hər birində 3 nasos aqreqatının qurulması ilə Şəmkir, Samux və Goranboy rayonlarında torpaqların su təminatı yaxşılaşdırılacaq. Xəzər və Pirallahı rayonlarında zeytun və badam bağları salınacaq ərazilərin Abşeron magistral kanalından suvarma suyu ilə təmin edilməsi üçün tikinti işləri davam etdirilir. Sabirabad və Salyan rayonlarında az məhsuldar qış otlaq sahələrində kompleks meliorativ tədbirlər həyata keçirilir.

“Şabran, Siyəzən və Xızı rayonlarında mövcud suvarılan torpaqların su təminatının yaxşılaşdırılması və yeni suvarılan torpaqların istifadəyə verilməsi” layihəsi tərkibində Vəlvələçay-Taxtakörpü kanalında sugötürücü qurğunun tikintisi və “Şabran Aqropark” MMC-nin torpaq sahəsinə əlavə su mənbəyinin yaradılması işləri yerinə yetiriləcək.

Kənd təsərrüfatının inkişafına bilavasitə təsir edən iri infrastruktur layihələrində nəzərdə tutulan meliorativ tədbirlərin həyata keçirilməsi ixracyönümlü kənd təsərrüfatı məhsullarının artımına da geniş imkanlar yaradır. Bu istiqamətdə Yevlax, Goranboy, Ağcabədi, Füzuli, Oğuz, Şəki, Xaçmaz rayonlarında yaradılması nəzərdə tutulan iri təsərrüfatlara və aqroparklara məxsus 21166 hektar torpaq sahələrinin suvarma suyu ilə təmin edilməsi üçün meliorativ tədbirlərin aparılmasına başlanılmışdır. Qobustan və Biləsuvar rayonlarında 2088 hektar sahədə yaradılacaq aqroparklara və iri təsərrüfatlara məxsus torpaq sahələrinin suvarma suyu ilə təmin edilməsinin layihə-smeta sənədləri hazırlanır.

Ölkədə pambıqçılığın, taxılçılığın, baramaçılığın, tütünçülüyn, üzümçülüyn, sitrus meyvələrinin və digər kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının inkişafı ilə əlaqədar təsdiq edilmiş regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramında, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsində meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsi üzrə nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkə əhalisinin daxili istehsal hesabına ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına, sel və daşqın sularının zərərli təsirlərindən mühafizəsinə, çayların su ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə edilməsinə imkanlar yaradacaq. Bütün bunlar o deməkdir ki, Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strateji inkişaf kursu Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə böyük əzmlə, uğurla davam etdirilir və öz bəhrəsini verir

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN SƏHIYYƏSİ Vəlizadə Qənirə

Azərbaycan Dövlət Tibb Universiteti

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan səhiyyəsi, tibb işçilərinin və şəfəq bacıları, onkoloji, kardioloji, əhalinin sağlamlığı

Azərbaycan səhiyyəsinin inkişafında misilsiz xidmətlər göstərən və xalqın sağlamlıq məsələlərinə qayğısını əsirgəməyən ümummilli lider Heydər Əliyev insanların sağlamlığını dövlətin

və cəmiyyətin sağlamlığı hesab edirdi. 1969-1982-ci illərdə respublikamıza rəhbərlik edərkən, eləcə də 1982-1987-ci illərdə SSRİ-nin rəhbərlərindən biri olarkən Ulu Öndər Heydər Əliyev səhiyyəimizin misilsiz yüksəlişini, əsrlərə bərabər tərəqqisini təmin edib.

Həyatını ölkəmizin yüksəlişinə və insanların xoşbəxtliyinə həsr edən Ulu Öndərimiz xalqın sağlamlıq məsələlərinə daim taleyüklü məsələ kimi yanaşıb, səhiyyəni cəmiyyət və dövlət həyatında ən mühüm sahə kimi qiymətləndirərək deyib: **“Səhiyyə bizim üçün, hər bir cəmiyyət və dövlət üçün çox lazımlı, həyatın bütün sahələrini əhatə edən sahədir. Onun üçün zəruri tədbirlər görülməli və gələcəkdə də görülməlidir”**.

Əbədiyaşar liderimiz səhiyyə sisteminin inkişafı ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə mövcud tibbi obyektlərin abadlaşdırılması, yeni səhiyyə müəssisələrinin yaradılması, əhalinin kütləvi dispanser qeydiyyatına alınması və sahə həkimlərinin işinin fəallaşdırılması məsələlərindən başlayıb. Qısa zaman məsafəsində ölkədə Urologiya Xəstəxanası, Diaqnostika Mərkəzi, Neyrocərrahiyyə Mərkəzi, Toksikoloji Mərkəz və s. tibb müəssisələri yaradıldı və əhalinin istifadəsinə verildi. Milli Onkologiya Mərkəzinin yeni korpusunun və Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunun yeni kompleksinin tikintisinə başlandı. Dahi rəhbər Heydər Əliyev ölkəmizdə sağlamlıq zonaları və istirahət evlərinin yaradılmasına, abadlaşdırma işlərinin aparılmasına, mövcud səhiyyə ocaqlarının profilinin genişləndirilməsinə ciddi əhəmiyyət verirdi. Həmin dövrdə rayonlarda, xüsusən ucqar dağlıq və dağətəyi bölgələrdə səhiyyənin inkişafına xüsusi diqqət yetirilirdi. Ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində həmin rayonlarda ixtisaslı həkimlərin, xüsusən kardioloq, onkoloq, ginekoloq, ftiziater, nevropatoloq, sanitariya həkim və epidemioloqların, orta ixtisas təhsilli tibb işçilərinin və şəfqət bacılarının çatışmazlığı kəskin hiss olunurdu. Bu problemin həlli üçün, ilk növbədə, Tibb İnstitutuna tələbə qəbulunun sayı artırıldı, ucqar yaşayış məntəqələrindən gələn abituriyentlər üçün güzəştlər tətbiq edildi. Bu, bilavasitə dahi şəxsiyyətin öz təşəbbüsü idi. Məhz bu təşəbbüs nəticəsində bölgələrin səhiyyə müəssisələrində kadr çatışmazlığı aradan qaldırıldı.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev ölkəmizə birinci rəhbərliyi dövründə tibb üzrə xarici mütəxəssislərin diqqətini Azərbaycana cəlb etməyə, onlarla yerli mütəxəssislər arasında əlaqə yaratmağa çalışırdı. Keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən etibarən tibb üzrə beynəlxalq qurultay, simpozium, konqres və konfransların keçirilməsini təşkil edən Ulu Öndər ölkəmizin səhiyyə işçilərinin, tibb alimlərinin beynəlxalq arenaya çıxmalarına şərait yaratdı. Həmin dövrdən Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə hər il yüzlərlə gənc keçmiş Sovetlər İttifaqının ən mötəbər ali məktəblərində müxtəlif peşələr və ixtisaslar üzrə təhsil almağa göndərildi. Bu, gələcəyin kadr hazırlığının təminatına istiqamətlənmiş uzaqgörən siyasətin həyata keçirilməsi demək idi. İndi Azərbaycanın milli tibbi kadrları nəinki ölkəmizdə, hətta dünyanın bir sıra inkişaf etmiş dövlətlərinin məşhur səhiyyə müəssisələrində uğurla fəaliyyət göstərirlər.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin 1983-cü ildə SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini təyin edilməsi onun Azərbaycan səhiyyəsinə olan nəzarətini, diqqətini nəinki azaldıb, əksinə, daha da artırıb. Ulu Öndər sonralar bu dövrü belə xatırlayırdı: **“Mən Azərbaycana rəhbərlik etdiyim zaman, sonra SSRİ-nin rəhbərliyində olduğum illərdə daim səhiyyə ilə, tibb elmi ilə yaxın olmuşam, ona qayğı göstərmişəm və hesab edirəm ki, çox işlər görmüşəm. Mən o vaxt Sovetlər İttifaqının Moskvada yerləşən ən böyük, ən mötəbər tibb ocaqları, müəssisələri ilə yaxından tanış idim, onların yaranmasında, inkişaf etməsində xidmətlər göstərirdim. Mənim o vaxt həm onkoloji, həm kardioloji, həm ürək cərrahiyyəsi, həm oftalmoloji mərkəzlərin, başqalarının yaranmasında, inkişaf etməsində çox səylərim olmuşdur. Mən bu gün böyük məmnuniyyətlə xatırlayıram ki, o vaxt SSRİ dövləti tərkibində Azərbaycanın səhiyyəsinə marağı, qayğını daha da artırırıdım. Moskvada yerləşən o böyük tibb elmi mərkəzlərinin diqqətini Azərbaycana cəlb edərdim və Azərbaycana yardım etməyə çalışırdım”**.

1993-cü ildə böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin ikinci dəfə ali hakimiyyətə qayıdışından sonra bütün sahələr kimi, səhiyyə də yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu, ilk növbədə, bu sahənin qanunvericilik bazası təkmilləşdirildi, əhalinin sağlamlığının qorunması işini

yaxşılaşdırmaq məqsədilə geniş islahatlar proqramı hazırlandı. Tibb müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, yeni səhiyyə ocaqlarının yaradılması əhaliyə göstərilən tibbi xidmətin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına imkan verdi. Ulu Öndərimizin rəhbərliyi ilə bu sahədə 15-dən çox qanunun qəbul edilməsi, ümummilli liderimizin 2001-ci il 4 iyun tarixli Sərəncamı ilə hər il iyun ayının 17-nin ölkəmizdə tibb işçilərinin peşə bayramı kimi qeyd olunması, səhiyyə işçilərinin əməkhaqlarının dəfələrlə artırılması həm bu sahənin müasir tələblər səviyyəsində yeniləşdirilməsinə, həm də insanların sağlamlıqlarının etibarlı şəkildə qorunmasına xidmət edirdi. Ulu Öndər səhiyyədə islahatlar aparılmasını vacib hesab edərək deyirdi: **“Biz islahatları bütün sahələrdə keçiririk və səhiyyə sahəsində də islahatlar keçirilməsi çox zəruridir. Bu barədə mənim fərmanlarım var, lazımı göstərişlərim var, qərarlar vardır. Məmnuniyyətlə deyə bilərəm ki, son vaxtlar Azərbaycan səhiyyəsində islahatlar həyata keçirilir və onlar da öz nəticələrini verir”**.

Bu gün Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunun ölkəmizdə, eləcə də muxtar respublikamızda sədaqətlə davam etdirilməsi digər sahələr kimi, səhiyyə sistemində də uğurlara yeni vüsət verib. Həyata keçirilən genişmiqyaslı islahatlar əhalinin sağlamlığının qorunmasına, xalqımızın həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, orta ömür müddətinin uzanmasına xidmət edir. Tam əminliklə demək olar ki, əbədiyaşar liderimiz Heydər Əliyevin uzun illərə hesablanmış strategiyasının uğurla tətbiqi nəticəsində səhiyyə sistemini qarşıda daha böyük tərəqqi, nailiyyətlər gözləyir.

BƏRK MƏİŞƏT TULLANTILARININ KOMPOSTLAŞDIRILMASI

Zeynalı Rəşad

Qərbi Kaspi Universiteti
rewadg313@gmail.com

Elmi rəhbər: b.ü.f.d. Məmmədov Ayaz

Açar sözlər: kompostlaşdırılma, məişət tullantıları, üzvi gübrələr, ətraf mühit, infeksiya və yoluxucu xəstəlik

Bitki və heyvan mənşəli qalıqların xüsusi anaerob şəraitdə mikroorqanizmlərin iştirakı ilə parçalanması nəticəsində üzvi gübrə alınması prosesi kompostlama adlanır. Kompostlama aparılması üçün xammal olaraq peyin, peyin şirəsi, quş zılı, torf, zibil, ağac yarpaqları və s. istifadə olunur.

Kompostlama zamanı əvvəlcədən çeşidlənmə aparılmış məişət tullantıları üzvi qalıqlarla və üzvi gübrə – peyinlə qarışdırılır, nəticədə mikroorqanizmlərin iştirakı ilə bitkilərin qidalanması üçün 3-asan mənimsənilən azot, fosfor və kaliumlu birləşmələrlə zənginləşmiş gübrə alınır.

Kompostlama zibillərin emalında nisbətən zərərsiz üsul sayılsa da, eyni zamanda etiraf olunur ki, əslində bu üsul yalnız müəyyən tullantıların - ətraf mühitə demək olar, zərərli təsir göstərməyən, əksinə iqtisadi səmərəli tullantıların (məsələn, peyinin) emalı prosesidir. Müxtəlif mənşəli və tərkibli tullantılara şamil olunduqda isə ətraf mühitin komponentlərinə neqativ təsirlər hökmən baş verir.

İlk baxışda sadə və asan başa gələn bu üsulun özünəməxsus aşağıdakı çatışmazlıqları vardır:

□ bu üsulla alınan kompostda dioksinlərin aşağı molekullu birləşmələri, toksiki ağır metallar olur və bu zəhərlər torpaq quntlarına, əkin sahələrinə və buradan da bitkilərə və canlılara miqrasiya edir.

□ kompostlama üsulunda məişət tullantılarının yalnız müəyyən bir hissəsi – üzvi bitki və heyvan mənşəli tullantıların seçilib ayrıca emal olunması daha səmərəlidir. Nəticədə isə şəhər tullantılarının böyük kütləsi emala uğramadan mühitə atılmalıdır.

□ kompostlama üçün çoxlu miqdarda defisit sayılan üzvi gübrə – peyin və ya peyin şirəsi tələb olduğundan iqtisadi cəhətdən səmərəsiz olub, böyük miqdarda tullantılara tətbiq edilmək üçün əlverişli sayılır. Həm də peyinin zibillərlə emal olunmadan birbaşa əkin sahələrinə verilməsi həm ekoloji, həm də iqtisadi cəhətdən daha səmərəlidir.

- Proses daha uzun müddətli olduğundan, iqtisadi səmərə təmin oluna bilmir.
- Proses üçün böyük ərazi tələb olunur.

Hazırda üzvi maddələrin sənaye üsulu ilə - maili barabanda fasiləsiz aerob oksidləşdirilməsi ilə aparılan kompostlama daha mükəmməl sayılır. Buraya maqnitlə və ya əllə çeşidlənib metaldan ayrılmış zibil də daxil edilir. Üç sutka barabanda qalan qarışıqın oksidləşməsi üçün buraya ventilyatorla isti hava verilir. Proses istilik ayrılması ilə gedir, nəticədə kompostlaşdırılan kütlə patogen mikrofloraya görə zərərsizləşdirilir, kağız və qida tullantıları isə çox kiçik - 1-2 mm ölçüyə malik hissələrə parçalanır. Əlavə separasiyadan sonra prosesə uğramayan rezin, dəri, ağac, əlvan metal və polimer maddələr ayrılıb təmizlənir. Sonra kompostlanan material xırdalayıcı qurğuya daxil olur və bundan sonra kənd təsərrüfatında istifadəyə göndərilir. Göründüyü kimi bu üsulun da özünəməxsus çatışmazlıqları vardır:

Nəticə:

□ Əvvəla, aerob oksidləşdirmə prosesi çoxlu miqdarda oksigenin tətbiqini tələb edir ki, bu da enerjinin çox sərf olunması ilə nəticələnir.

□ İkinci, emal olunan üzvi gübrələr içərisində infeksiya və yoluxucu xəstəlik mikrobları ola bilər ki, bunlar da artıq hazırlıq mərhələsində ətrafda yoluxma ocaqlarının yaranmasına səbəb ola bilər.

□ Üçüncü, tullantıların tərkibində olan ağır metallar və toksiki maddələr kompostun tərkibinə keçərək, onun tərkibini korladığı üçün, bu üsulla alınmış gübrələrin kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatı torpaqlarında tətbiqi yolverilməzdir. Çünki otlar, giləmeyvələr, tərəvəz yaxud süd vasitəsi ilə yoluxa bilən bu zərərli maddələr insan sağlamlığı üçün təhlükəyə çevrilə bilər.

□ Dördüncü, bu üsulun tətbiqi zamanı daha çox emal olunmamış zibil kütləsi qalır və onların yerləşdirilməsi və zərərsizləşdirilməsi problemi həll olunmur. Bu zibillər isə ya yandırılmalı, ya pirolizə uğradılmalı, ya da poliqonlarda yerləşdirilməli olur, yəni çoxlu əlavə torpaq sahələri tələb olunur.

□ Beşinci, prosesdə emal oluna bilməyən tullantılar həcmnin böyük olması və tərkibinin aqressivliyinə görə ətraf mühitdə daha böyük ekoloji təsirlərə səbəb olurlar. Bu təsirlərin idarə olunması böyük xərc tələb etdiyindən iqtisadi səmərə azalır.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Bakı Məişət tullantılarının yandırılma ilə emalı zavodunun tikintisi və istismarı dövründə ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi 2009.
2. Bərk Məişət Tullantılarının Çeşidlənməsi Zavodu
3. <http://tamizshahar.az/b%99rk-m%99is%99t-tullantilarinin-cesidl%99nm%99si-zavodu/>
4. Bərk Məişət Tullantılarının Yandırılması Zavodu
5. <http://tamizshahar.az/baki-b%99rk-m%99is%99t-tullantilarinin-yandirilmasi-zavodu/>

Gənc tədqiqatçılara yardım məqsədilə təqdim edilən bütün tezis və məqalələr çap edilmişdir. Kitabda müxtəlif məzmunlu və fərqli səviyyəli elmi əsərlərə görə Qərbi Kaspi Universiteti məsuliyyət daşımır.

For the help to young researchers all presented theses and articles have been published. Western Caspian University is not responsible for scientific works in different content and different levels in the book.

**Çapa imzalanıb:2021
Format 64x90 1 /16. F.ç.v 20,25.
Ofset çap üsulu. Tiraj 300 nüsxə.**

Qərbi Kaspi Universitetinin mətbəəsi